

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

STUDIJA O MLADIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

2014

Jusuf Žiga
Lejla Turčilo
Amer Osmić
Sanela Bašić
Nedžma Džananović Miraščija
Damir Kapidžić
Jelena Brkić Šmigoc

Jusuf Žiga, Lejla Turčilo, Amer Osmić, Sanela Bašić,
Nedžma Džananović Mirasčija, Damir Kapidžić, Jelena Brkić Šmigoc

STUDIJA O MLADIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sarajevo, 2015.

Naslov: Studija o mladima u Bosni i Hercegovini,
Autori: Jusuf Žiga, Lejla Turčilo, Amer Osmić,
Sanela Bašić, Nedžma Džananović Miraščija,
Damir Kapidžić, Jelena Brkić Šmigoc
Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kupreška 20
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 722 010
E-mail: fes@fes.ba
www.fes.ba
Fakultet političkih nauka Sarajevo
Skenderija 72
71 000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
Tel.: +387 (0)33 203 562
E-mail: dekanat@fpn.unsa.ba
www.fpn.unsa.ba
Za izdavača: Judith Illerhues
Šaćir Filandra
Lektura: Enita Čustović
DTP: Filip Andronik

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316.66-053.6(497.6)(047.1)

STUDIJA o mladima u Bosni i Hercegovini / Jusuf
Žiga ... [et al.]. - Sarajevo :
Friedrich-Ebert-Stiftung, 2015. - 214 str. : graf.
prikazi ; 21 cm
Bilješke o autorima: str. 208-214

ISBN 978-9958-884-37-5

COBISS.BH-ID 22123526

Stavovi, mišljenja i zaključci u ovoj publikaciji ne moraju nužno odražavati stavove Friedrich-Ebert-Stiftunga. Friedrich-Ebert-Stiftung ne garantuje za tačnost podataka koji su izneseni u publikaciji. Sva prava zadržana od Friedrich-Ebert-Stiftunga.

Jusuf Žiga
Lejla Turčilo
Amer Osmić
Sanela Bašić
Nedžma Džananović Miraščija
Damir Kapidžić
Jelena Brkić Šmigoc

STUDIJA O MLADIMA U BOSNI I HERCEGOVINI

**FRIEDRICH
EBERT**
STIFTUNG

Sarajevo, 2015.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	7
RIJEČ O STUDIJI	9
UVOD	11
1. Mladi u savremenom bosanskohercegovačkom društvu	14
2. Istraživanje mladih u Bosni i Hercegovini	26
REZULTATI ISTRAŽIVANJA	30
1. Sociodemografski i socioekonomski položaj mladih	30
2. Obrazovanje, zapošljavanje i mobilnost mladih	47
3. Porodica i socijalne mreže	71
4. Vrijednosti i socijalno povjerenje	85
5. Slobodno vrijeme, način života i rizična ponašanja	101
6. Politika, razvoj i demokracija	114
7. Bosna i Hercegovina i Europska unija	126
ZAKLJUČNE OPSERVACIJE	137
LITERATURA	160
PRILOZI	167
Upitnik sa postocima	167
Bilješke o autorima	208

PREDGOVOR

Dvadeset godina od Daytonskog mirovnog sporazuma, Bosna i Hercegovina se još uvijek suočava sa ekonomskim, društvenim i političkim izazovima. Ovi izazovi su u velikoj mjeri povezani sa poteškoćom države da nađe zajednički nazivnik za politički i ekonomski razvoj zemlje. Kako bi se saznalo više o mogućim tendencijama bosanskohercegovačkog društva, te sposobnostima da prevlada date izazove, neophodan je detaljan uvid u interese, težnje i stavove mladih, budući da se njihovi stavovi o određenim društvenim pitanjima i njihova vrijednosna orijentacija, mogu smatrati ranim pokazateljima budućih perspektiva čitave društvene zajednice.

Uzimajući u obzir značaj učešća mladih u demokratskim procesima, naročito u novim demokratijama, Fondacija Friedrich Ebert (FES) provela je nekoliko studija o mladima u zemljama jugoistočne Evrope. Predložak za ova istraživanja bile su poznate Shellove studije mladih, koje se redovito provode u Njemačkoj od 1953. godine i koje ukazuju na to da su permanentna istraživanja mladih pouzdan seizmograf za buduće trendove u zemlji, ali i pomoć vladama da na ispravan način odgovore na društvene izazove. Fondacija Friedrich Ebert (FES) je do sada provela studije o mladima u Albaniji, Hrvatskoj, Sloveniji, Bugarskoj, Rumuniji, Makedoniji

i na Kosovu. Sva provedena istraživanja slijede istu metodologiju, što omogućava dalju komparativnu analizu rezultata na regionalnom nivou..

Ovaj opsežni istraživački projekat o mladima u Bosni i Hercegovini pokrenut je 2014. godine, kao zajednički projekat Fondacije Friedrich Ebert, uvaženih profesora i saradnika sa Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i istraživačke agencije IPSOS Adria.

Istraživački projekat „*Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*“ okončan je početkom 2015. godine. Rezultati studije ukazuju na to da su mladi u Bosni i Hercegovini svjesni niza problema sa kojima se suočavaju, kako na individualnom nivou tako i na nivou društvene zajednice. Mladi u Bosni i Hercegovini su imali sreću da su uglavnom odrasli u demokratskom društvu. Međutim, njihovo iskustvo odrastanja i življenja se, na nesreću, odvijalo u okvirima nedovršene nekonsolidovane demokratije, koja iskazuje ignorantan stav spram potreba mladih. U isto vrijeme, mladi su svjesni činjenice da u njima leži određeni potencijal “pokretača promjena u društvu”, a što je izraženo kroz pozitivna očekivanja značajnog broja ispitanika u pogledu napretka zemlje u narednih nekoliko godina.

Ova studija će nesumnjivo poslužiti kao referentna tačka za buduće publikacije, aktivnosti i politike koje se odnose na mlade u Bosni i Hercegovini, kako bi potakla današnje mlade da budu pokretači promjena i da zadrže pozitivan duh i optimizam. Rezultati ovih istraživanja trebaju se naročito ticati donositelja odluka u Bosni i Hercegovini, budući da će društveno-ekonomski i politički kontekst koji oni kreiraju, utjecati na buduće djelovanje i položaj mladih u Bosni i Hercegovini.

Nermin Kujović
Znanstveni saradnik
Fondacija Friedrich Ebert (FES) - BiH

RIJEČ O STUDIJI

Postoji više studija, odnosno istraživačkih projekata, koji su se na ovaj ili onaj način bavili propitivanjem položaja mladih u bosanskohercegovačkom društvu. Istraživanja su se najčešće bavila problemom nezaposlenosti mladih, njihovim obrazovanjem, odlaskom u druge zemlje, delinkventnim ponašanjem i sl. U ovom istraživanju koje je realizirano u drugoj polovici 2014. godine, pod naslovom *“Studija o mladima u Bosni i Hercegovini”* i to na slučajnom uzorku od 1004 osobe sa područja cijele Bosne i Hercegovine, cilj je bio da se, prije svega, prikupe i evaluiraju *stavovi mladih o vlastitom položaju u društvu i perspektivama unutar ovdašnje stvarnosti koja se mijenja*.

Istraživački projekat je realizirao tim od sedam članova, pri čemu je svaki od njih bio autor separata koji je pod istim naslovom, uz neznatnu prilagodbu, inkorporiran u finalni tekst poglavlja *Rezultati istraživanja*. Nosioci separata i njihovi naslovi su:

- Mr. sc. Amer Osmić: Sociodemografski i socioekonomski položaj mladih;
- Dr. sc. Sanela Bašić: Obrazovanje, zapošljavanja i mobilnost mladih;
- Dr. sc. Jusuf Žiga: Porodica i socijalne mreže;

- Mr. sc. Jelena Brkić Šmigoc: Vrijednosti i socijalno povjerenje;
- Dr. sc. Lejla Turčilo: Slobodno vrijeme, način života i rizična ponašanja;
- Dr. sc. Damir Kapidžić: Politika, razvoj i demokracija;
- Dr. sc. Nedžma Džananović Miraščija: Bosna i Hercegovina i Europska unija.
- Autori Uvodnog teksta su dr. sc. Jusuf Žiga i mr. sc. Amer Osmić.
- Statistička obrada podataka: mr. sc. Amer Osmić.
- Rukovodilac Istraživačkog projekta: dr. sc. Jusuf Žiga.

Nosioci Projekta: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Friedrich Ebert Stiftung (Ured u Sarajevu).

Empirijsko prikupljanje podataka provela je IPSOS agencija (BiH). Terensko istraživanje je realizirano primjenom modaliteta "licem u lice" (*face to face*) – CAPI (*computer assisted personal interviewing*) anketom. Strukturu uzorka također je definirala IPSOS agencija, referirajući se na popis stanovništva iz 1991. godine, mini-cenzus iz 2006. godine, ankete mjerenja životnog standarda u BiH iz 2001. godine, ankete o potrošnji kućanstava u BiH iz 2007. godine, kao i na anketu o radnoj snazi iz 2012. godine, uključujući i baze podataka CIPS-a i Centralne izborne komisije BiH iz 2012. godine.

Istraživački tim se zahvaljuje Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Fondaciji Friedrich Ebert na ukazanom povjerenju i podršci u realiziranju ovog projekta.

Sarajevo, 2015. godina

Istraživački tim

UVOD

“Studija o mladima u Bosni i Hercegovini”, uz konsultiranje relevantne literature, utemeljena je na empirijski prikupljenim pokazateljima, a u vezi sa ocjenom mladih o vlastitom položaju u ovdašnjem društvu. Do tih pokazatelja došlo se istraživanjem koje je realizirano u drugoj polovici 2014. godine i to na reprezentativnom uzorku od 1004 ispitanika oba spola, od čega je 48,5% žena i 51,5% muškaraca, starosne dobi od 15 do 27 godina. Prosječna starost je 21 godina, a ispitanici su u ukupnom uzorku podijeljeni u tri skupine: od 15 do 17 godina (21,5%), od 18 do 22 godine (39%), te od 23 do 27 godina (39,5%). Istraživanjem su obuhvaćeni ispitanici sa područja cijele Bosne i Hercegovine, od čega 45,2% iz ruralnih područja i 54,8% iz urbanih sredina, što je u konačnici, prikupljenim pokazateljima osiguralo neupitnu pouzdanost.

U konceptualizaciji ove studije, koja je korespondentna sa prethodno realiziranim istraživanjima u Hrvatskoj, kao i u još nekim zemljama, respektirane su i određene specifičnosti koje su u vezi sa položajem mladih u bosanskohercegovačkom društvu. Ne smije se zanemariti činjenica da je ovdje riječ o multilateralnom društvu koje se, kao takvo, višestoljetno sedimentiralo. Ono je u širem kontekstu prepoznatljivo po otvorenosti spram različitih religija, kultura i životnih tradicija, koje su na ovom

prostoru ne samo dugovremeno prisutne, nego su gotovo na svakom koraku i golim okom vidljive. Primjera radi, u Sarajevu, samo u četverokutu od 200 metara, stotinama godina egzistiraju i svojoj svrsi služe četiri ključno važna sakralna objekta koji pripadaju različitim religijama (islamskoj, ortodoksnohrišćanskoj, katoličkoj i jevrejskoj), a slična je situacija i u nizu drugih gradova. Upravo takva multilateralna odrednica ovdašnjeg društva, pokušala se uništiti nedavnim ratom, etničkom homogenizacijom i "posvajanjem" određenih teritorija ove zemlje za samo jedan od njenih naroda, a što se, u identitetskom smislu, negativno reflektira na mlade.

Prije sublimirajuće evaluacije empirijski prikupljenih pokazatelja, čini se svrsishodnim, u jednom širem kontekstu, apostrofirati nekoliko općenitih stavova o mladima u savremenom dobu, ali koji se odnose i na ovdašnju populaciju mladih.

Prvo, za razliku od sređenih i razvijenih zemalja u kojima se mladi tretiraju kao najdragocjeniji razvojni resurs, pa se onda u njih svjesno ulaže s ciljem da im se osigura poželjan ambijent za život u vlastitoj sredini, počevši od pružanja kvalitetnog obrazovanja i kontinuiranog usavršavanja, pa do zaposlenja i raznih olakšica u privatnom poduzetništvu, te rješavanju egzistencijalno važnih pitanja, kao što su kupovina stana i sl., u zapuštenim i nerazvijenim društvima mladi ne samo da su zanemareni, te u društveno-statusnom smislu svakovrsno marginalizirani, nego ih se čak benevolentno odriče i prepušta drugima, iako to predstavlja nenadoknativ gubitak za te zajednice. Takav tip odnosa prema mladima je očigledan i u bosanskohercegovačkom društvu. Do koje razine se ne respektiraju mladi u Bosni i Hercegovini, surovo svjedoči podatak da ih je, samo u poratnom periodu, u druge zemlje otišlo preko 100.000. Imajući u vidu da se tu uglavnom radi o obrazovanim osobama, uključujući i specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka, suvišno je i naglašavati o kolikom i kakvom se tu gubitku radi, pogotovo za ovako malobrojno društvo kao što je bosanskohercegovačko. Ti ljudi

sada svojim znanjima i kreativnim potencijalima unapređuju neka druga društva i države, umjesto vlastite domovine, koja prema svim relevantnim pokazateljima, tavori na samome dnu nerazvijenih zemalja i to ne samo u evropskim okvirima, nego i šire gledajući.

Drugo, mladi su po svojoj prirodi veoma ranjiva društvena kategorija, pa otuda predstavljaju poseban znanstvenoistraživački izazov, pogotovo u ovim postmodernim, odveć temporalnim uvjetima življenja, koji nameću redefiniranje dosadašnjeg, tj. naslijeđenog sistema vrijednosti i načina života, promoviraju drugačiju socijalizaciju u kojoj se bitno mijenja uloga porodice, škole, vršnjaka... Mijenja se i vremenska paradigma koja je karakterizirala mlade u minulom vremenu, odnosno, pomjera se "granica njihovog trajanja" (raniji početak, kao i ubrzanije sazrijevanje, ali i odgađanje stupanja u bračnu zajednicu, rađanje djece i slično, iz dosadašnjih 20-ih u 30-e, pa nerijetko i u još kasnije godine). Povećan je broj razvoda brakova, narastaju vanbračne zajednice i broj vanbračne djece, sve su češće jednoroditeljske porodice, kao i "destigmatizacija" heteroseksualnih identiteta, mijenja se karakter odnosa roditelja prema djeci i obrnuto itd. Pri svemu tome mladima se, zahvaljujući fascinantnom razvoju informacijskih tehnologija, preko raznih internetskih i drugih audiovizuelnih mreža, napasno nude i preferiraju različiti, nerijetko veoma opaki sadržaji, uključujući i one za koje se pouzdano može kazati da u slučaju njihovog prekomjernog "konzumiranja", mogu odvesti takve osobe čak i u ovisnost, pogotovo u odsustvu pružanja blagovremene i adekvatne informacije o tome.

Poznato je, također, da ranjivost mladih posebno dolazi do izražaja u tranzicijskim društvima, naročito ako su ona, kao u bosanskohercegovačkom slučaju, prethodno prošla kroz konfliktnu situaciju (rat), što onda konkretni ambijent života (ovdje je riječ o bosanskohercegovačkom), kako u političkom i ekonomsko-socijalnom, tako i u svakom drugom smislu, čini dodatno rovitim i frustrirajućim. Stoga se ne treba čuditi što

je postojeća, po mlade očigledno deprimirajuća situacija u ovoj zemlji, gurnula ih u takvo mentalno stanje da njih preko 70% želi da je napusti.

Najkraće kazano, u ovom istraživanju fokus je bio na sagledavanju stavova mladih, odnosno percepciji mladih o njihovom stvarnom statusu u društvu, tj. kvaliteti života, (ne)mogućnostima zadovoljavanja egzistencijalnih potreba, perspektivama, motivaciji za odlazak u druge zemlje, sistemu vrijednosti, krizi identiteta i drugim, za mlade osobe bitnim pitanjima.

1. Mladi u savremenom bosanskohercegovačkom društvu

Kako je prethodno istaknuto, savremeno bosanskohercegovačko društvo odnosno država, može se svrstati u grupu zemalja, koja u društveno-statusnom smislu mlade svakovrsno marginalizira.

Također, treba imati u vidu da su mladi, u znanstvenoistraživačkom smislu, postali veliki izazov kao posebno ranjiva društvena kategorija unutar očigledne, radikalne promjene “filozofije življenja” koja sve snažnije navire iz aktualnog globalizma. Svjedoci smo redefiniranja mnogih paradigmi, koje su karakterizirale mlade u prethodnom periodu, uključujući i vremensku dimenziju njihovog “trajanja” (France, 2007), te neka druga važna pitanja kao što su: ambijent i način njihove socijalizacije, unutarporodični i međugeneracijski odnosi, odnos prema školi, vršnjacima i sl. Sve je to, uz uspostavljanje novog sistema vrijednosti, rezultiralo i očiglednom krizom identiteta mladih. Kad je riječ o “pomjeranju granica vremenskog trajanja mladih”, to se, prije svega, ogleda u ranijem početku njihovog sazrijevanja, ali i u odgađanju stupanja u bračnu zajednicu, rađanju djece i sl.

Prema globalnom izvještaju o konkurentnosti svjetskog ekonomskog foruma za 2010. godinu, "Bosna i Hercegovina se nalazila na 131. mjestu od 133 zemlje u kategoriji "odliva mozgova", a što se posebno odnosi na mlade, specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka. U vezi s tim UNESCO je iznio podatak da je od 1995. godine iz Bosne i Hercegovine otišlo čak "79% istraživača iz područja inženjeringa, 81% magistara i 75% doktora nauka"¹. Nužno je naglasiti, što je ustanovljeno i u više istraživanja (ovdje će biti pomenuta samo dva: "PRONY", 2002², te "*Motivi odlaska mladih iz BiH*", 2000³), čak 70% mladih ove zemlje bi "pod istim uvjetima školovanja i mogućnostima zaposlenja, radije živjelo u vlastitoj zemlji nego u bilo kojoj drugoj". Oni, zapravo, žele da imaju ono čime raspolažu njihovi vršnjaci u ekonomski stabilnim i pravno-politički sređenim društvima, a to je kvalitetno obrazovanje, sigurnost i zaposlenje. Njihov animozitet se odnosi na aktualne politike i političare koji uporno agregiraju krizu u Bosni i Hercegovini, umjesto da koristeći ovdašnje, nesporno moguće komparativne prednosti, obezbjeđuju poželjan ambijent življenja. Najkraće kazano, te politike su proizvele velike i brojne probleme u ovom društvu, koji posebno pogađaju mlade osobe. Ovom prilikom fokus će biti na onim najvažnijim.

Prvo, *problem nezaposlenosti*, koji je u planetarnim razmjerama alarmirajući, pogotovo kad je riječ o nezaposlenosti mladih, o čemu će se detaljnije govoriti i u nastavku ove studije. Prema podacima Svjetske banke u 2013. godini, nezaposlenost mladih u bosanskohercegovačkom društvu dosegla je čak 58% (Mujanović, 2013), od toga

-
- 1 Opširnije u: "*Gorući problem mladih u BiH*", www.asubih.ba/2012/.../goruci-problem-mladih-u-bih (pristupljeno 03.07.2014.)
 - 2 PRONY projekat (2002), "*Položaj mladih u BiH*", Vlada Kraljevine Švedske i Ministarstvo za obrazovanje i nauku Federacije BiH, Sarajevo. Ankertirane su 1.573 osobe u dobi od 15 do 25 godina.
 - 3 Opširnije u: Žiga, Jusuf (2001), "*Motivi odlaska mladih iz BiH*", Socijaldemokrat, Sarajevo (6-7).

je skoro polovina onih koji prvi put traže posao. U istraživanju koje je realizirano u saradnji Federalnog ministarstva kulture i sporta, te Instituta za razvoj mladih KULT, a čiji su rezultati objavljeni u januaru 2014. godine, situacija je čak i gora u odnosu na navedene pokazatelje, kako u pogledu stope nezaposlenosti, tako i u pogledu broja mladih osoba motiviranih za odlazak iz zemlje. Ilustracije radi, stopa nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini je čak "četiri puta veća" nego u zemljama Evropske unije.⁴ Mladi su nezadovoljni i sa obrazovnim sistemom, kao i sa situacijom u nizu drugih djelatnosti.

Problem nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je, pored ostalog, rezultat pogrešnog provođenja ekonomske tranzicije, odnosno načina reformiranja privrednog sistema koji više liči na obrazac kako se to ne treba činiti, nego na model kako to treba raditi. Nužno je ukazati i na neodgovarajuće obrazovne sadržaje koji su, kao takvi, anahroni za moderne, odnosno savremene razvijene ekonomije. Ono što je posebno zabrinjavajuće jeste činjenica da su u privatizacijskom procesu uništena brojna preduzeća, uključujući i ona koja su na svjetskoj razini bila priznata i za tržišnu ekonomiju dokazano potentna, kao što su UNIS, Energoinvest, Famos, Šipad, Hidrogradnja i mnoga druga. U njima su bile uposlene na stotine hiljada radnika, uključujući mlade i školovane osobe. Naprimjer, Energoinvest je zahvaljujući kreativnom potencijalu vlastitih znanstvenoistraživačkih centara u onom predratnom periodu prodavao patente (znanje) i to za tadašnje najsofisticiranije tehnologije u Americi i drugim razvijenim zemljama svijeta. Naravno, nije on bio jedini na prostoru Bosne i Hercegovine, odnosno tadašnje Jugoslavije (unutar koje je Bosna i Hercegovina imala status federalne jedinice). Nažalost, uništenju tako prestižnih firmi doprinijeli su i predstavnici međunarodne zajednice koji su snažno involvirani u sva događanja u ovoj

4 Opširnije u: "Nezaposlenost mladih u BiH", www.sigma.ba (pristupljeno 04.07.2014.)

zemlji i to ne samo u onom ratnom, već i u ovom postratnom periodu. Naime, njihov stav je bio da firme iz bivših socijalističkih (dogovornih) ekonomija nisu sposobne za djelovanje u tržišnim uvjetima, te da ih, kao takve, treba kroz privatizaciju usitniti, odnosno dozvoliti da nastave djelovati samo pojedini njihovi segmenti. To je bila kardinalna greška, naročito kad je riječ o ovdašnjoj vojnoj, drvnoj i tekstilnoj industriji, proizvodnji hrane, građevinarstvu, kao i u nizu drugih proizvodnih djelatnosti. Na taj način su, bezrazložno i nepovratno, izgubljene stotine hiljada radnih mjesta, a ovdašnje stanovništvo je, uz prethodna ratna razaranja, dodatno pauperizirano. To se izuzetno frustrirajuće prelama na generacijama ovdašnjih mladih ljudi koji su ostali bez mogućnosti zaposlenja, rješavanja svojih egzistencijalno važnih pitanja, preduvjeta za zasnivanje bračnih zajednica, rađanje djece itd. U svemu tome profitirao je samo novoformirani sloj oligarha, koji se naglo i enormno obogatio. Omogućena im je kupovina preduzeća, za nominalne iznose emitiranih vrijednosnih hartija (vaučera, sertifikata...), čija se realna (tržišna) vrijednost kretala ispod simboličnih 5%. Po toj cijeni su ih, dakle legalno, otkupljivali budući, tj. današnji lokalni tajkuni, kao i strani biznismeni. Tako se, zapravo, putem privatizacije, na "zakonit način" prelio ogroman društveni, odnosno državni kapital u privatni posjed i to za veoma malo realnog novčanog pokrića. Uz to, vlasti su tolerirale neispunjavanje preuzetih obaveza kupaca privatiziranih firmi, kako u pogledu novih investicija, tako i u pogledu plaća uposlenicima, izmirenja otpremnina za umirovljenike, poreskih obaveza i tome slično.

Za razliku od zemalja Evropske unije gdje je, primjerice samo u 2012. godini, namjenski obezbijedeno osam milijardi eura kao poticaj zapošljavanju mladih, u budžetima institucija Bosne i Hercegovine, uključujući oba njena entiteta (FBiH i RS) i svih 10 kantona, te Distrikt Brčko, i to u periodu od 2007. do 2010. godine, za poboljšanje položaja mladih izdvojeno je svega 14 miliona konvertibilnih maraka (sedam miliona eura). Navedena suma "čini jedva 0,05% ukupnih budžetskih

sredstava", mada se odnosi na jednu četvrtinu ljudi u ukupnoj populaciji ove zemlje. Konkretnije kazano, izdvajanja su jedva dosegla "dvije konvertibilne marke po glavi mladog čovjeka". O kakvom se odnosu društva prema mladima radi, također svjedoči podatak da "samo 10% općina u ovoj zemlji ima službenika koji je zadužen za mlade", te unatoč usvojenim zakonskim obavezama u vezi sa brigom o mladima, svega 47% lokalnih zajednica (općina) ima bilo kakvu strategiju koja se odnosi na mlade, iako se ni te strategije uglavnom ne provode.⁵

Uz izuzetak koji se odnosi na veoma skromno subvencioniranje troškova za zapošljavanje pripravnika, ne samo da je izostao poticaj za zapošljavanje mladih u BiH, njihovo prekvalificiranje, odnosno kontinuiranu edukaciju, nego i olakšice da sami pokrenu neki biznis. Takvim nemarom ih se gura ne samo na odlazak iz ove zemlje, nego i sunovraćuje u kriminalne aktivnosti, gubljenje samopouzdanja, pasiviziranje, prepuštanje depresiji i sl. Istina, u protekloj godini su u entitetskim budžetima izdvojena, manje-više simbolična sredstva za poticaj zapošljavanja mladih, na koja je apliciralo nekoliko stotina poslodavaca, od kojih je jedva polovica ispunjavala zadane kriterije. Ta sredstva su uglavnom bila namijenjena za subvencioniranje poslovnog prostora, registriranje firmi, izradu biznis plana, za neke vrste tehničke pomoći i sl.

Drugo, prisutan je veliki problem u vezi sa *obrazovnim sadržajima*, koji su nerijetko anahroni i višestruko štetni. Čak i da postoje radna mjesta u ovoj zemlji, pitanje je koliko bi znanja i vještine koje se nude u aktualnim edukacijskim sadržajima bila upotrebljiva za nove, a pogotovo one najnovije tehnologije. Više je nego poražavajuća činjenica da svaki četvrti mladi uposlenik sa srednjom školom naprimjer, radi na poslovima koji su, po svom karakteru, potpuno različiti od onih znanja

5 Opširnije u: "*Gorući problemi mladih u BiH*", www.asubih.ba/2012/.../goruci-problemi-mladih-u-bih (pristupljeno 03.07.2014.)

i vještina koja su im tokom formalnog obrazovanja ponuđena. Osim toga, gotovo svaka druga mlada osoba u ovoj zemlji zaustavlja se u svom školovanju na srednjoškolskoj ili čak na nižoj edukacijskoj razini, dok svaki četvrti učenik, iz ovih ili onih razloga, napusti započeto školovanje, što je daleko ispod prosjeka u razvijenim društvima. Ništa bolja situacija nije ni sa visokoškolskim sistemom. Čak 27% studenata odustane od započetog studija, a poznato je i da je Bosna i Hercegovina pri samome dnu u Evropi po provođenju reforme visokog obrazovanja. To je opet rezultat "inata" ovdašnjih lokalnih političara, naročito iz RS-a, koji uporno opstruiraju uspostavljanje i adekvatno kapacitiranje nužnih agencija na razini države. Ako se tome doda činjenica da se u naučno istraživanje iz GDP-a ove zemlje izdvaja mizernih 0,1%, za razliku od onih predratnih preko 2% ili unutar EU aktualnih čak 3%, onda ne treba čuditi što ova zemlja ima samo 0,61 objavljenih radova u referentnim časopisima na 100.000 stanovnika, što je trostruko manje nego 1990. godine. Nedavno je objavljen podatak da je BiH sa 65. mjesta, koje je zauzimala u globalnom indeksu inovacija, pala na 81. mjesto, čime joj je ubjedljivo pripalo posljednje mjesto u regionu. Sve navedeno dovelo je do toga da je čak 80% mladih u Bosni i Hercegovini nezadovoljno obrazovnim sistemom u ovoj zemlji. Ovakvom praksom, svjesno ili nesvjesno, pristaje se na neminovno intelektualno-stručno, odnosno znanstveno-tehnološko koloniziranje ovog prostora, te njegovo ponižavajuće marginaliziranje u odnosu na razvijeni dio svijeta. Osim toga, u sistemu društvenih vrijednosti stimulira se prosječnost, nerijetko čak i niže razine (ne)pretenzivnosti, a što je za bilo kakav kvalitativni razvoj društva pogubno. Ustvari, to je manir zapuštenih društava, odnosno društava koja ne drže do sebe. Da nije tako, onda bi se u društvu otimali za one najbolje i na univerzitetima i u znanstvenoistraživačkim centrima, u zdravstvu, kulturi, sportu itd, umjesto što ih se benevolentno prepušta drugima, a nerijetko i bezočno odgoni od sebe i iz vlastite sredine. Otuda, kad je riječ o ovdašnjem društvenom odnosu prema nauci, problem nije samo finansijske naravi, kako se to nerijetko nastoji predstaviti. On

je, ishodišno, mnogo dublji i teži od nečega što se zove nedostatak novca. On je, zapravo, mentalnog karaktera. Zato je nužan radikalni percepcijski zaokret u ovom društvu kako bi se shvatilo da ulaganje u nauku ne predstavlja nikakav "društveni trošak", puku "potrošnju" i sl., kako se to manje-više u budžetskom smislu tretira, već da se tu radi o najdragocjenijoj i najisplativijoj mogućoj društvenoj investiciji. Međutim, apostrofirani "percepcijski zaokret" spram nauke i obrazovanja, nikada se neće desiti sam od sebe, već se za njega, doslovice, valja izboriti, ma koliko to bilo teško u ovakvom političkom i ekonomskom ambijentu, kakav je trenutno u Bosni i Hercegovini. U tom smislu je nedopustivo inertna ovdašnja akademska zajednica, koja još uvijek ili neće ili ne može da shvati suštinu "tržišne filozofije života", koja ne priznaje nikakave i ničije sentimente, pogotovo ako se oni ne uklapaju u ostvarivanje kapital-interesa.

S razlogom se postavlja pitanje, zašto je ili kome je onda još 2011. godine usvojena *"Strategija učenja o poduzetništvu u obrazovnim sistemima BiH za period 2012-2015"*, ako se neće osposobljavati ljudi i društvo u cjelini da u ovom slučaju rješavaju više nego izrazit problem nezaposlenosti naprimjer, naročito mladih!? Ona predviđa uvođenje učenja o poduzetništvu u postojeće nastavne planove i programe, a što je korespondentno i sa evropskim smjernicama u reformiranju edukacijskih sadržaja. Ne treba se onda čuditi što je Bosna i Hercegovina od srednje razvijene države iz onog predratnog perioda, danas sunovraćena u red najnerazvijenih društava, sa enormno visokom stopom nezaposlenosti, siromaštva i drugim sličnim pokazateljima. Umjesto da bude činilac prosperitetnog razvoja društva, ovdašnji obrazovni sistem je doveden u situaciju da dodatno generira krizu u ovoj zemlji. Ne samo da je uveliko anahron, nego je i ideološki do te razine kontaminiran da su u njega ugrađeni čak i elementi aparthejda ("dvije škole pod istim krovom"), diskriminacije na etničkoj i vjerskoj osnovi, onemogućavanja školovanja na maternjem jeziku, pohađanja tzv. nacionalne grupe predmeta i sl. Takva praksa je

pogubna za multietnička društva, u koja spada i bosanskohercegovačko, koje se stotinama godina sedimentiralo kao multilateralna zajednica. Umjesto da cijeli prostor BiH bude poželjan za sve etničke skupine, kao i u dugovremenom prethodnom periodu, aktualne politike nastoje ekskluzivno "posvojiti" pojedine njene dijelove samo za ovaj ili onaj ovdašnji narod (npr. RS – samo za Srbe, kantoni gdje su Hrvati većinski - samo za taj narod, a za Bošnjake, opet, oni kantoni gdje su oni brojčano dominirajući), pri čemu je ono što se podrazumijeva pod pojmom *građanin*, čak i u sistemskom smislu, eksterminirano. U cilju etničke homogenizacije ovog prostora, insistira se na projektu tzv. "ostanka" prognanih na onim mjestima gdje sada borave, čime se direktno atakuje na multietnički karakter ovog društva kakvim se ono, i to na cijelom prostoru BiH, višestoljetno sedimentiralo.⁶ Najkraće kazano, "unutar BiH formirali su se koncepti dezintegracije. Ono što se nekada nazivalo zajedništvo, bratstvo i jedinstvo ili pak multietničnost, kao historijska karakteristika bosanskohercegovačkog društva", postalo je predmetom različitih interpretacija u smislu "života jednih pored drugih do nemogućnosti suživota. Iako su multietničnost i multikulturalnost bosanskohercegovačkog društva prednost i historijska nužnost, može se reći da su osvješćavanje na tom planu i internalizacija te prednosti izuzetno otežani" (Velagić, 2011). Postojeće teritorijalno uređenje i političko ustrojstvo su neadekvatni, iznuđeni i izvana nametnuti, što je dodatno ojačalo etno-homogenizirajuće pozicije i partikularne interese, koji do punog izražaja dolaze i u vrijednosnom smislu mladih u BiH. Naime, njihov sistem vrijednosti se formira "uglavnom po uzoru na odrasle." Oni su, zapravo, "zarobljeni pragmatizmom te su umjesto kritike postojećeg prihvatili konformističko ponašanje i pronašli zaštitu u etnosu, tako da je njihov specifični interes, kao interes mladih, te njihov generacijski identitet mladosti potisnut ili je prisutan samo onoliko koliko ne odudara od etnosa" (Velagić, 2011).

6 Opširnije u: Jusuf Žiga (2011), "*Ograničavajući faktori društveno-ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini*", u: Zbornik radova "*Bosna i Hercegovina - 15 godina Dejtonskog mirovnog sporazuma*", UNSA, Sarajevo (283-288).

Osim navedenog, očigledno je urušavanje sistema vrijednosti unutar savremenog bosanskohercegovačkog društva, a što dodatno agregira krizu u kojoj se ono nalazi. Potiskuje se odgovornost prema vlastitim učincima. Stvoren je takav društveni ambijent u kome se umišlja da je dopustivo činiti sve što se poželi, a da se pritom, nikome i ni za šta ne moraju polagati računi. Posebno je zabrinjavajući odnos prema počinjenim zločinima tokom proteklog rata. Umjesto osude i distanciranja od tih zlodjela, bez obzira na etničku i religijsku pripadnost njihovih izvršilaca, nerijetko smo svjedoci ne samo iskazivanja tolerancije spram svega toga, nego čak i glorificiranja takvih učinaka.

Omogućen je i razmah korupcije i mita, što je ustanovljeno kroz višekratna istraživanja čiji su rezultati dostupni javnosti, pri čemu se sve češće i komotnije poseže za "alkaponeovskom matricom uspjehnosti", koja se svodi na to da se jedino "isplati biti snalažljiv", tj. pronicljiv u otkrivanju mogućih modaliteta prevara u ostvarivanju vlastitih ciljeva, a za što opet, radinost, poštenje, strpljenje i slični maniri, ne predstavljaju nikakvu garanciju. Ovakva vrsta etičkog sunovrata, tj. urušavanja temeljne skale društvenih vrijednosti, ne samo da je sama po sebi neprihvatljiva, nego je za svaku zajednicu unutar koje se desi, veoma pogubna.

Uz navedeno, preferira se prosječnost i lojalnost aktualnim društvenim centrima moći, šutnja i toleriranje svakovrsnih poniženja, umjesto insistiranja na kvaliteti, etičnosti, radinosti, odgovornosti prema vlastitom djelu i sl. Treba imati u vidu da će upravo taj segment ovdašnje društvene krize biti najteže prevazići, jer u pitanju je promjena ljudi, odnosno njihovih vrijednosnih orijentacija, stečenih navika itd.

Što se tiče empirijski prikupljenih pokazatelja, a o kojima će biti detaljnije govora u nastavku ove studije, u uvodnom kontekstu se čini svrsishodnim naglasiti sljedeće:

Prvo, kad je riječ o socioekonomskom položaju mladih, uz ono što je već naglašeno, a tiče se obrazovanja i rješavanja egzistencijalnih pitanja, evidentno je da su mladi, ukoliko nisu učenici ili studenti, najčešće nezaposleni. Najviše ih živi u naselju koje nema više od 2000 stanovnika i to u svom stanu/kući gdje postoji internet konekcija, a pripadaju domaćinstvima koja imaju približno četiri člana (3,82). U materijalnom smislu, domaćinstva u kojima mladi žive u prosjeku imaju mjesečne izdatke od 801 do 1100 KM. U obrazovnom smislu, nezaposleni mladi su najčešće sa trogodišnjom ili četverogodišnjom srednjom školom, više je muškaraca u odnosu na žene, s tim da se žene češće odlučuju na studiranje nego muškarci ($\chi^2 = 32,52$). Zanimljivo je da je među zaposlenima svega 1,8% sa završenom osnovnom školom, 18,2% ima završenu trogodišnju srednju školu. Najviše zaposlenih je sa završenom četverogodišnjom srednjom školom (54,5%), dok ih sa visokoškolskom naobrazbom u radnom odnosu ima 25,5%. Kada je riječ o nezaposlenim, svaka druga mlada nezaposlena osoba ima četverogodišnju srednju školu. Sa trogodišnjom srednjom školom je 29,4% mladih, 6,2% ima završenu samo osnovnu školu, te 14,3% mladih nezaposlenih osoba ima visokoškolsku naobrazbu.

Drugo, empirijski prikupljeni pokazatelji o porodici i socijalnim mrežama u bosanskohercegovačkom društvu, argumentiraju o sličnim procesima koji se odvijaju na široj, tj. planetarnoj razini, naročito unutar patrijarhalnih zajednica. Iako "preoblikovanje" ovdašnje porodice karakterizira sve izrazitija nestalnost, dinamičnost, odnosno, kako bi kazao Bauman, "labavost veza i opozivost obaveza" njenih članova, tj. evidentno potiskivanje čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa svojstvenih patrijarhalnim zajednicama, još uvijek to nije doseglo onu razinu do koje se došlo u transformaciji porodičnih odnosa u razvijenim društvima. Naime, prirodno započeta demografska tranzicija bosanskohercegovačkog društva je poremećena ratnim posljedicama, te odveć tegobnom

postkonfliktnom situacijom u zemlji, zbog čega su se ovdje desile šokantno radikalne i nagle demografske promjene.

Generalno govoreći, porodica se sve više "otvara" prema brojnim društvenim institucijama i mrežama, čiji su članovi sve "usmjereniji ka samostvaranju, razvoju ličnih osobina, traganju za vlastitim identitetom" (Giddens, 2003: 217), uključujući i kohabitaciju. Ne radi se samo o formalno-strukturalnim promjenama unutar porodice, odnosno atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, već i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa, o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku ove studije. Zna se, također, da kvalitet života u modernim društvima više ne zavisi samo od obima i strukture porodice ili, preciznije kazano, od međusobnog pomaganja njenih članova, nego i od niza drugih činilaca u društvu, naprimjer "socijalnih mreža", koje su sve dostupnije ljudima. Problem je u tome što su mnoga društva još uvijek nerazvijena i u socijalnom smislu nesređena, zbog čega se, onda, transformiranje porodičnih odnosa unutar njih odvija tegobno. U takav tip društvenih zajednica, svakako spada i bosanskohercegovačko društvo.

Općenito uzevši, procjenjuje se da je svaka druga osoba u Bosni i Hercegovini pomjerena iz svog predratnog doma - unutar zemlje ili protjerivanjem u inozemstvo. Mnoga domaćinstva su bukvalno desetkovana ili čak u potpunosti uništena. Članovi porodica su invalidizirani, brojna domaćinstva razdvojena iseljavanjem njihovih članova u treće zemlje. Ono što posebno zabrinjava, prisutna je destimulacija u zasnivanju bračnih zajednica i naročito u pogledu rađanja djece. Evidentno je da su "erodirale" neke ključno važne uloge porodice, kao što je socijalizirajuća - odgojna uloga, ekonomsko-zaštitna, te emotivno-identifikacijska funkcija. Također, treba naglasiti da ovdašnje društvo još nije spremno na sebe preuzeti ono što je do sada dominantno bila "briga porodice", kako u segmentu socijalizacije ličnosti, odnosno oblikovanju sistema vrijednosti,

tako i u pogledu ekonomskog i socijalnog zbrinjavanja djece. Na taj način se zapravo formiralo "vakuum- područje" kojeg popunjava neko drugi - ulica, vršnjaci, mediji, uključujući i svakovrsne internetske sadržaje, nerijetko pogubne po mentalno-karakterni razvoj mladih osoba.

Treće, kad je riječ o *slobodnom vremenu i rizičnom ponašanju*, evidentno je da ga mladi najviše provode u zabavi, korištenju internetskih sadržaja, slušanju muzike, gledanju filmova, dok se čitanje knjiga, rekreativne aktivnosti i sl., sve više potiskuju. S druge strane, mladi sve više sudjeluju u rizičnim ponašanjima, kao što su nasilje, konzumiranje alkohola, upotreba droge itd., iako o tome imaju preovlađujuće negativan stav.

Četvrto, u *vrijednosnom smislu* mladi stavljaju u prvi plan uspješnost karijere, zaradu, fizički izgled, odnosno uklapanje u modne trendove, ali se još uvijek ne odriču ni nekih vrijednosti koje karakteriziraju patrijarhalna društva, kao što su brak i bračne obaveze, povjerenje prema partneru, drugu, kolegi i sl.

Peto, kad je riječ o *politici, razvoju i demokraciji*, evidentno je da mladi u BiH ispoljavaju pasivnost i to ne samo u pogledu konkretnog angažmana, nego su, generalno govoreći, apolitični, a nemaju povjerenja ni u one koji ih zastupaju, uključujući i državne organe vlasti, te političke aktere. U pogledu demokracije, mladi imaju ambivalentan stav, o čemu će se detaljnije govoriti u nastavku ove studije.

Šesto, u pogledu *integracijskih procesa Bosne i Hercegovine i Evropske unije*, mladi u BiH imaju pozitivan stav, s tim što je uočena razlika u stepenu podrške toj integraciji u odnosu na etničku pripadnost ispitanika.

2. Istraživanje mladih u Bosni i Hercegovini

Istraživanje koje je na prostoru Bosne i Hercegovine provedeno u drugoj polovici 2014. godine, rezultiralo je publikacijom pod naslovom "*Studija o mladima u Bosni i Hercegovini*" - zajedničkim projektom Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Friedrich Ebert Fondacije u Sarajevu. Prikupljanje podataka provela je IPSOS agencija Bosne i Hercegovine na ukupnom uzorku od 1004 ispitanika. Terenski dio istraživanja proveden je licem u lice (face to face) CAPI (computer assisted personal interviewing) anketom. Kompletnu strukturu uzorka definirala je IPSOS agencija i to koristeći popis stanovništva po naseljenim mjestima u Bosni i Hercegovini proveden 1991. godine, mini-cenzus iz 2006. godine, anketu mjerenja životnog standarda u BiH 2001. godine, anketu o potrošnji kućanstava u BiH iz 2007. godine, anketu o radnoj snazi 2012. godine, te bazu podataka CIPS-a i Centralne izborne komisije Bosne i Hercegovine iz 2012. godine.

Prilikom definiranja uzoraka za potrebe ovog istraživanja vršila se troetapna stratifikacija u sljedećim koracima: stratifikacija na temelju entiteta, stratifikacija na temelju regija (12 regija) i stratifikacija na temelju tipa naselja unutar svake regije. Odabir domaćinstava je vršen po slučaju, koristeći se metodom slučajne rute kretanja, a polazeći od zadate početne tačke uzorka, koja je unaprijed definirana. Za slučajan odabir ispitanika u domaćinstvu, anketar se služio metodom zadnjeg rođendana za one članove domaćinstva koji imaju između 15 i 27 godina.

Za obradu i analizu podataka korišten je softverski program SPSS (Statistical package for social sciences). Statističke analize koje su korištene pri obradi podataka su deskriptivne i inferencijalne naravi, odnosno vršene su univarijatne (distribucija odgovora) i bivarijatne analize (hi-kvadrat test) dobivenih podataka. Kao osnov za identificiranje odstupanja, odnosno (ne)povezanosti između određenih pojava, korištena su sljedeća

sociodemografska obilježja: spol, dobna kohorta, tip naselja (selo, grad), socioprofesionalni status, nivo obrazovanja ispitanika i njegovog oca. Važno je napomenuti da se u elaboratima koji slijede, odnosno poglavljima u *Rezultatima istraživanja*, tumače samo one razlike koje su statistički značajne na nivou $p=.000$. Svi prezentirani rezultati predstavljeni su putem grafikona ili tabela, sa relativnim brojevima. U grafikonima i tabelama prikazani su rezultati sa procentualnim vrijednostima, a u nekim slučajevima navedeni su i rezultati provedenog hi-kvadrat testa.

Kao što je već spomenuto, ukupan broj ispitanika bio je 1004, od čega je 51,5% muškaraca i 48,5% žena. Većina anketiranih, tačnije 78,4% su punoljetne građanke i građani Bosne i Hercegovine, prosječne starosi od 21,10 godina, što je prikazano u sljedećoj tabeli.

Tabela A: Struktura uzorka mladih - spol i dobna kohorta (%)

Spol:	
Muški	51,5
Ženski	48,5
Dob: (M=21,10)	
15 – 17 godina	21,5
18 – 22 godine	38,9
23 - 27 godine	39,5

Kada je riječ o tipu naselja gdje žive mladi ljudi, nešto veći broj anketiranih je naveo da živi u gradu, odnosno njih 54,8%, dok 45,2% boravi na selu. Najdominantniji broj ispitanika živi u mjestu gdje ima manje od 2000 stanovnika, dok 14,1% živi na prostoru gdje obitava više od 100.000 stanovnika. U narednoj tabeli prikazane su ostale distribucije odgovora za sociodemografska obilježja uzorka, koje su od velikog značaja za razumijevanje interpretacije podataka koja slijedi u narednim poglavljima.

Tabela B: Struktura uzorka mladih u BiH (%)

Regija/Kanton (FBiH, RS, DB)	
Unsko-sanski kanton	8,7
Posavski kanton	2,1
Tuzlanski kanton	13,6
Zeničko-dobojski kanton	11,7
Bosansko-podrinjski kanton	2,0
Srednjobosanski kanton	7,0
Hercegovačko-neretvanski kanton	6,6
Zapadno-hercegovački kanton	3,0
Kanton Sarajevo	13,5
Kanton 10	1,6
RS Sjever i Distrikt Brčko	20,3
RS Istok	10,0
Tip naselja	
Selo	45,2
Grad	54,8
Veličina naselja	
do 2 000	45,2
2 000 - 5 000	11,5
5 000 - 20 000	9,3
20 000 - 50 000	16,6
50 000 - 100.000	3,3
više od 100.000 stanovnika	14,1
Socioprofesionalni status	
Učenik	27,4
Student	24,4
Zaposlen	21,9
Nezaposlen	25,9
Nivo obrazovanja ispitanika	
(Ne)završena osnovna škola	18,7
Trogodišnja srednja škola	13,9

Četverogodišnja srednja škola	47,4
Bakalaureat/dodiplomski studij i više	19,9
Nivo obrazovanja oca	
(Ne)završena osnovna škola	10,5
Trogodišnja srednja škola	29,8
Četverogodišnja srednja škola	49,4
Bakalaureat/dodiplomski studij i više	10,2

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

1. Sociodemografski i socioekonomski položaj mladih

Ispitanici koji su učestvovali u istraživanju koje između ostalog tretira demografski i ekonomski položaj mladih ljudi u Bosni i Hercegovini, u prosjeku imaju 21 godinu. Od ukupno 1004 ispitane mlade osobe (od toga 51,5% muškog i 48,5% ženskog spola), starosnu dob od 15 do 17 godina ima 21,5%, od 18 do 22 godine - 38,9%, dok 39,5% ispitanika ima od 23 do 27 godina. Prema etničkoj strukturi ispitane populacije 56,5% su Bošnjaci, 12,4% Hrvati, 27,3% Srbi, Ostalih je 0,5%, dok je na ovo pitanje odbilo odgovoriti 3,4% ispitanika. Po tipu naselja ispitanici žive češće u gradu (54,8%) nego na selu (45,2%), što odgovara trendu ubrzane deagrarizacije bosanskohercegovačkog društva. Prema podacima iz Popisa stanovništva Bosne i Hercegovine za 1991. godinu u ruralnim područjima je živjelo više od 60% građana BiH, dok se taj broj na osnovu podataka kojim raspolaže FAOSTAT⁷, 2008. godine smanjio na 53%, da bi 2013. godine iznosio svega 50%. Po osnovi veličine

7 FAOSTAT – Food and Agriculture Organization of the United Nations

naselja, ispitani mladi ljudi dominantno žive u naseljima koja imaju do 2000 stanovnika (45,2%), dok 14,1% ispitanih živi u gradovima sa više od 100.000 stanovnika, što je detaljnije prikazano u narednoj tabeli.

Tabela 1.1: Veličina naselja u kojima žive mladi (%)

Veličina naselja	
Do 2 000 stanovnika	45,2
2 000 - 5 000 stanovnika	11,5
5 000 - 20 000 stanovnika	9,3
20 000 - 50 000 stanovnika	16,6
50 000 – 100.000 stanovnika	3,3
Više od 100.000 stanovnika	14,1

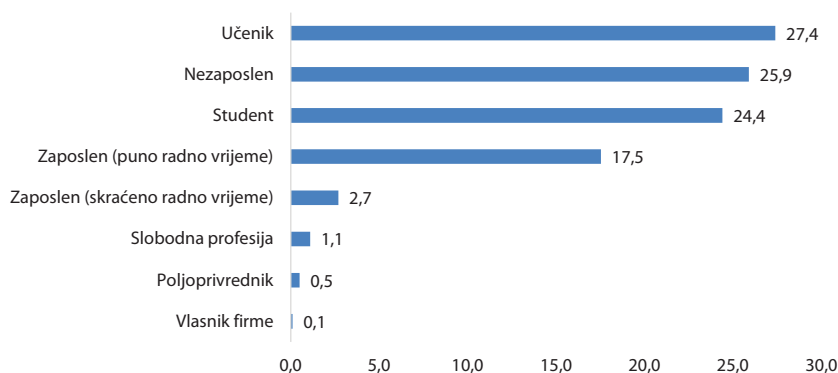
U vezi sa administrativno-geografskom raspodjelom ispitanika koji su ušli u uzorak, njih 69,7% su iz Federacije Bosne i Hercegovine, dok je 30,3% iz Republike Srpske, detaljnija administrativno-teritorijalna slika prikazana je u narednoj tabeli.

Tabela 1.2: Veličina naselja u kojima žive mladi (%)

Regija/Kanton (FBiH, RS, DB)	
Unsko-sanski kanton	8,7
Posavski kanton	2,1
Tuzlanski kanton	13,6
Zeničko-dobojski kanton	11,7
Bosansko-podrinjski kanton	2,0
Srednjobosanski kanton	7,0
Hercegovačko-neretvanski kanton	6,6
Zapadno-hercegovački kanton	3,0
Kanton Sarajevo	13,5
Kanton 10	1,6
RS Sjever i Distrikt Brčko	20,3
RS Istok	10,0

Govoriti o socioekonomskom položaju mladih ljudi u državi i društvu gdje je stopa nezaposlenosti veća od 44%, nije privilegija, pogotovo imajući na umu da je u našoj državi po svim relevantnim statističkim pokazateljima svaka druga mlada osoba bez zaposlenja. To potvrđuje i istraživanje koje je provedeno 2013. godine, a tretiralo je nezaposlenost mladih u Bosni i Hercegovini i makroekonomsku situaciju BiH. U istraživanju se navodi da “proteklih nekoliko godina, u kojima je ekonomska situacija u Bosni i Hercegovini išla od loše ka goroj, predstavljaju period kada je stopa rasta bila posebno slaba, broj otvaranja novih radnih mjesta nedovoljan, a u isto vrijeme stopa nezaposlenosti mladih, koja je već i bila iznimno visoka, polako ali sigurno je nastavila rasti iz godine u godinu” (Mujanović, 2013: 14). Prema pomenutom istraživanju, ali i Anketi o radnoj snazi iz 2012. godine “stopa nezaposlenosti mladih u Bosni i Hercegovini najveća je u Evropi i iznosi 54,3 posto. Od 2009. do 2012. godine stopa nezaposlenosti bilježi rast od 3,9 posto, dok stopa nezaposlenosti mladih u tom istom periodu bilježi rast od čak 14,4 posto” (Mujanović, 2013: 18). Istraživanje provedeno u 2014. godini upravo potvrđuje ovu zabrinjavajuću statistiku i negativne trendove. Na redni grafikon prikazuje socioprofesionalni status mladih u savremenom bosanskohercegovačkom društvu.

Grafikon 1.1: Socioprofesionalni status mladih (%)

Iz Grafikona 1.1 je jasno vidljivo da je u ovom uzorku najviše učenika (27,4%), u nešto manjem procentu slijede mladi koji su svoj socioprofesionalni status okarakterizirali kao "nezaposlen". Istina pojam nezaposlenosti, koji je noviji termin u sociologiji, vrlo je teško definirati. Prema Leksikonu socioloških pojmova, nezaposlenom osobom se smatra "ono lice koje je navršilo određene godine starosti i koje se nađe u jednoj od sljedećih situacija: a) lice je radilo i sposobno je za rad, ali je njegov ugovor o radu istekao ili je privremeno prekinut, a ono želi da radi i traži zaposlenje u cilju zarade, b) lice sposobno za rad, koje ranije nije radilo u svom zanimanju kao plaćeni radnik, c) lice bez zaposlenja koje je sposobno za rad, d) lice koje je privremeno ili trajno otpušteno bez novčane naknade" (Lavić, 2014: 503). Činjenica je, također, da je nominalna stopa nezaposlenosti koja je u stalnom porastu od 2008. godine, te je u 2013. godini iznosila oko 44%, povezana sa nezaposlenošću mladih. Ona je prema relevantnim podacima Agencije za statistiku BiH, u 2013. godini ukazuje na to da su od tri mlade osobe starosne dobi između 15 i 24 godine - dvije nezaposlene. Dakako, ovi su podaci jedan od uzroka određenih društvenih anomalija, prepreka u formiranju porodica i razlog za napuštanje zemlje ili kako Žiga i Đozić navode, "nezaposleni pojedinac gubi prihode, dok društvo u kome je visoka stopa nezaposlenosti ekonomski stagnira, što za dalju posljedicu ima nezadovoljstvo nezaposlenih i smanjenje ukupne kupovne moći stanovništva, te cjelokupno društvo vuče u stagnaciju i recesiju" (Žiga i Đozić, 2013: 227). Analizom međuzavisnosti socioekonomskog statusa i nivoa obrazovanja ($\chi^2 = 617,14$), došlo se do saznanja da su nezaposleni mladi najčešće sa trogodišnjom ili četverogodišnjom srednjom školom. Ovom podatku treba dodati i činjenicu da su mnogi ispitanici još u fazi sekundarnog ili tercijarnog obrazovanja, pa time ne spadaju u kategoriju nezaposlenih, što je prikazano u narednoj tabeli. Više je nezaposlenih muškaraca u odnosu na žene, ali je također važno napomenuti da se žene češće odlučuju na studij nego muškarci ($\chi^2 = 32,52$).

Tabela 1.3: Socioprofesionalni status mladih u odnosu na nivo obrazovanja ispitanika (%)

Nivo obrazovanja	Socioprofesionalni status mladih			
	Učenik	Student	Zaposlen	Nezaposlen
	$\chi^2= 617,14; df=12; p=.000$			
Osnovna škola	60,7	-	1,8	6,2
Trogodišnja srednja škola	8,4	0,4	18,2	29,2
Četverogodišnja srednja škola	30,2	57,6	54,5	50,4
VSS i više	0,8	42,0	25,5	14,3

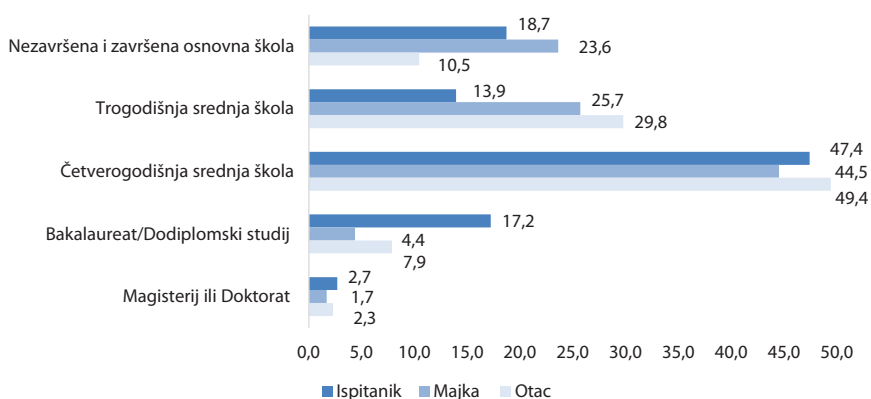
Ako se promatraju ispitanici koji su radno sposobni, a nisu u fazi školovanja, uočava se da je svega 1,8% ispitanika zaposlenih sa završenom osnovnom školom; sa završenom srednjom trogodišnjom školom u radnom odnosu je 18,2% ispitanih. Najveći procenat zaposlenih ima završenu srednju četverogodišnju školu (54,5% ispitanih). U radnom odnosu je 25,5% ispitanika koji imaju VSS ili više. U vezi sa sektorima zaposlenja, prema istraživanju o položaju mladih i omladinskog sektora u Bosni i Hercegovini, najdominantniji sektori su trgovina i ugostiteljstvo, jer je prema raspoloživim podacima svaka treća mlada osoba zaposlena u nekom od ova dva sektora. Podjednak je broj nezaposlenih mladih osoba u obje dobne kohorte (od 18 do 22 godine i od 23 do 27 godina), dok je najdominantniji broj zaposlenih u dobi od 23 do 27 godina. Kada se "nezaposleni" posmatraju prema nivou obrazovanja, uočava se da svaka druga nezaposlena mlada osoba ima srednju stručnu spremu i to četverogodišnju, dok 29,4% nezaposlenih ima završenu srednju trogodišnju školu. Procenat od 6,2% nezaposlenih ima završeno samo osnovno obrazovanje, dok se 14,3% ispitanih koji imaju VSS ili više, nalazi na evidencijama zavoda za zapošljavanje u Bosni i Hercegovini.

Tabela 1.4: Socioprofesionalni status mladih u odnosu na njihovu starost (%)

Dob	Socioprofesionalni status mladih			
	Učenik	Student	Zaposlen	Nezaposlen
	$\chi^2=759,79$; $df=6$; $p=.000$			
15 – 17	75,6	-	1,4	1,5
18 – 22	23,3	61,6	25,0	46,2
23 – 27	1,1	38,4	73,6	52,6

Kada je riječ o nivou obrazovanja, s obzirom na ciljnu populaciju, dakle mlade ljude, razumljivo je da veliki dio ispitanih ima niži stepen obrazovanja od akademskog, budući da se mnogi nalaze u procesu obrazovanja, odnosno školuju se u srednjim školama ili na fakultetima, što prikazuje naredni grafikon (pravljen je i komparacija obrazovanja ispitanika sa obrazovnim nivoom oca i majke ispitanika).

Grafikon 1.2: Stepen obrazovanja ispitanika i njihovih roditelja (%)

Generalno, "obrazovanje je definirano kao proces podizanja (mladih osoba); ono je sistematsko obučavanje, školovanje i uvežbavanje mladih kao priprema za životni posao; ono je kutura ili razvoj sposobnosti, formiranje karaktera" (Koković, 2009). S obzirom na stepen obrazovanja primjetno je da gotovo svaki drugi mladi čovjek ispitan u

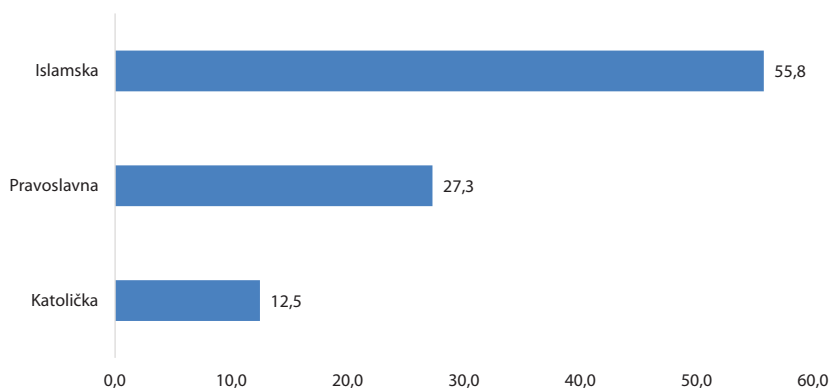
ovom istraživanju ima završenu srednju četverogodišnju školu, što je u komparaciji sa njihovim roditeljima približno jednak postotak. Najveći disparitet uočava se kod završene srednje trogodišnje škole, gdje je dvostruko manje ispitanika završilo ovu vrstu srednje škole u odnosu na svoje roditelje. Ovaj tip škole završio je u prosjeku svaki četvrti roditelj ispitanika, što se može objasniti i činjenicom da je u tranzicijskom društvu, kakvo je bosanskohercegovačko, izuzetno teško naći posao sa bilo kojim tipom srednje škole, a pogotovo sa srednjom trogodišnjom školom, što i nije bio slučaj kod njihovih roditelja. Visoku školsku/stručnu spremu ima skoro svaki peti ispitanik u ovom uzorku, dok je procenat roditelja koji imaju VŠS/VSS znatno manji u odnosu na njihovu djecu. Prema mišljenju Mujanovića "jedan od razloga za "visok" procenat mladih koji se odlučuju upisati na fakultet, odnosno nastaviti školovanje, je neizvjesnost/nemogućnost u pronalaženju posla nakon završetka srednje škole, te izbjegavanje stanja opće apatije" (Mujanović, 2013: 32). Također, važno je konstatirati da se prema tipu uzorka može očekivati i porast visokoobrazovanih mladih ljudi, budući da su mnogi od ispitanika još u fazi tercijarnog obrazovanja.

Religija, kao jedan od najosjetljivijih segmenata ljudskog duha i života, može se sagledati iz različitih perspektiva, stvarajući tako i veliki prostor za različita mišljenja, nekad razdvojena generacijski, a nekad i nekim drugim, manje ili više prirodnim faktorima, tvrde Levičnik i Krljaš.⁸ U ovom istraživanju 95,6% ispitanika se izjasnilo kako pripada nekoj vjeroispovijesti. Najviše ispitanika se izjasnilo da pripada islamskoj vjeroispovijesti (55,8%), zatim pravoslavnoj (27,3%), te katoličkoj (12,5%). Ateistima i onima koji nemaju vjeroispovijesti se izjasnilo 1,8%, a bez odgovora je bilo 2,6% ispitanika. Samo jedan ispitanik izjasnio se kao pripadnik židovske religije. U popisu stanovništva iz 1991. godine, preko

8 Izvor: http://www.diskursi.com/uploads/2011/10/1_pdfsam_248_pdfsam_001_CASOPIS+DISKURSI.pdf

90% ukupne populacije BiH (90,8%, prema Abazović, 2008), izrazilo je pripadnost određenoj vjeroispovijesti. Također, i ostalim istraživanjima provedenim prethodnih godina u BiH na koja ukazuje Dušanić (2007), došlo se do podatka o visokom stepenu religioznosti mladih, čak 70%, o snažnoj uvjerenosti da Bog postoji, 84,3%, iznadprosječnom upražnjavanju i posjećivanju religijskih obreda - 61,5% mladih se zjasnilo da ide na religijsku službu ponekad ili redovno, te da su mlađi ispitanici religiozniji od starijih.

Grafikon 1.3: Vjeroispovijest mladih u BiH (%)

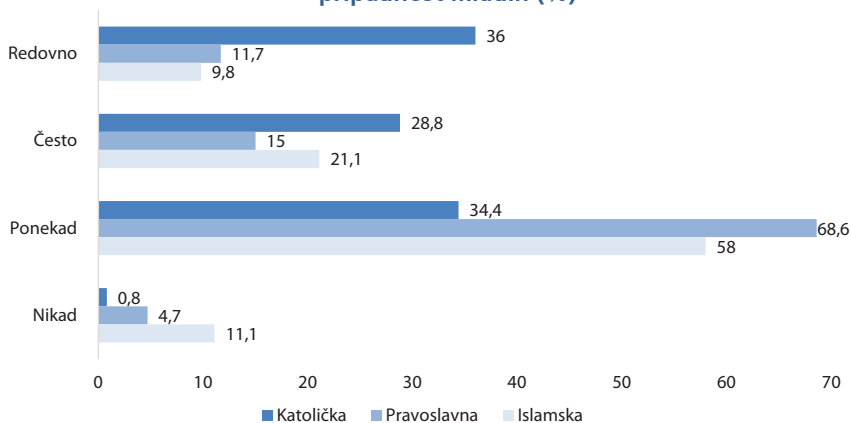
U ovom istraživanju religioznost je sagledana i kroz njene dvije osnovne dimenzije koje se manifestuju *religijskim vjerovanjem i religijskom praksom*. Vjerovanje u "postojanje Boga" iskazalo je 93,6% ispitanika što ukazuje da je određeni broj ispitanika - onih koji su se na pitanje o pripadnosti određenoj vjeroispovijesti izjasnili "*bez odgovora*" ili kao oni koji "*nemaju vjeroispovijesti*", iznio da ipak vjeruje u "postojanje Boga". Stepenn uvjerenja u neka druga temeljna religijska vjerovanja se prilično smanjuje s obzirom na to o kojoj se vjerskoj dogmi radi. Naime, u "postojanje raja i pakla" vjeruje 86,5% mladih, da je "Bog stvorio svijet" 90,2%, kao i da je "Bog izvor moralnih propisa i dužnosti" 86,4%. Ovi rezultati upućuju na to da određeni broj mladih

iskazuje pripadnost određenoj vjeroispovijesti - vrlo visoku uvjerenost u postojanje Boga, ali ne i u neke druge teološke doktrine.

U vezi sa religijskom praksom, ispitano je i da li mladi upražnjavaju neke religijske obrede, i to kroz: odlazak u bogomolju na vjersku službu, učestalost molitve, slavljenje vjerskih praznika/blagdana i odlazak na hodočašća. Trećina mladih (33%) redovno ili često odlazi na vjersku službu u bogomolju, no više od polovice njih to čini ponekad (56,3%). Ako bi se zbrojili svi navedeni odgovori (redovno, često, ponekad), kao što je prikazano u UNDP studiji, onda je broj mladih koji posjećuju religijsku službu u odnosu na 2003. godinu znatno porastao – 61,5% (UNDP, 2003) odnosno 89,3% (Dušanić, 2007). Redovno ili često se moli 44,3% mladih, a 88,1% slavi vjerske praznike (preko dvije trećine mladih vjerske blagdane slavi redovno - 72,6%). No, iako se postoci religijskog prakticiranja mladih mogu činiti visokima, važno je naglasiti da se oni uglavnom odnose na prosječnu učestalost upražnjavanja religijske prakse (odgovor “ponekad”), te se polovica njih (40-50%) ponekad moli ili ponekad posjećuje bogomolju radi molitve. Osim proslave vjerskih blagdana, intenzitet religijske prakse, uopćeno, ostaje prosječan.

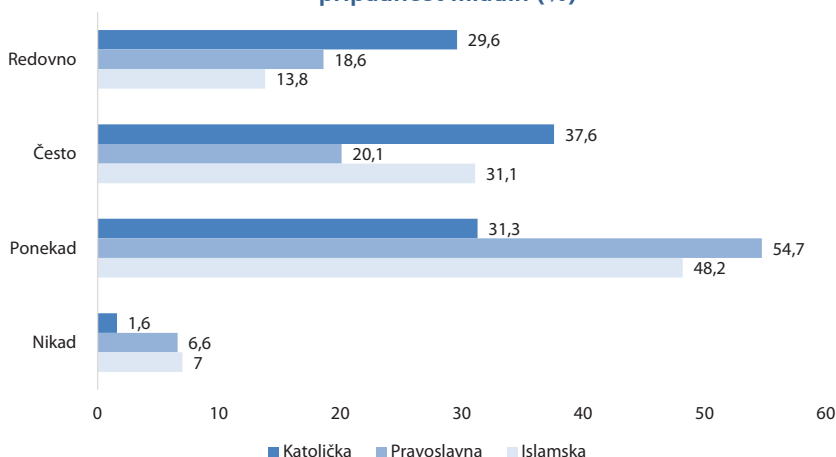
Razlike u religijskom prakticiranju postoje između mladih koje pripadaju različitim religijama. Grafikon 1.4 prikazuje koliko često mladi pripadnici različitih religija odlaze u bogomolje na vjersku službu.

Grafikon 1.4: Učestalost odlaska na vjersku službu s obzirom na religijsku pripadnost mladih (%)

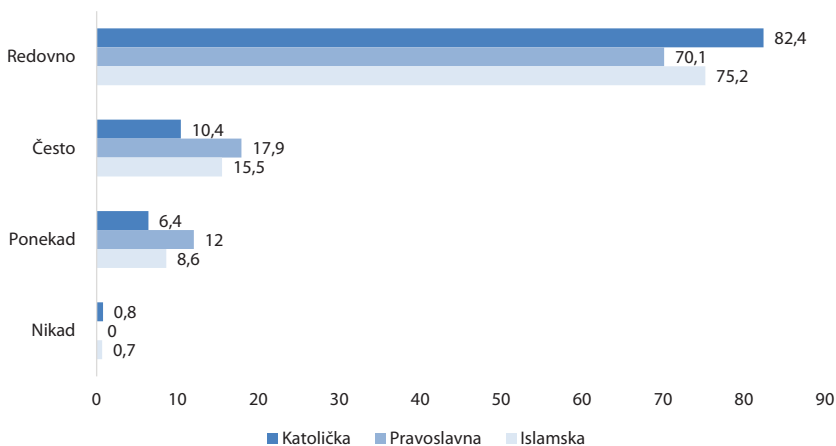
Iako najveći postotak mladih katoličke vjeroispovijesti redovno ide na vjersku službu (36%), redovno se moli (29,6%) i obilježava blagdane (82,6%), uočene su značajne razlike u prakticiranju religioznosti mladih za prosječne vrijednosti. Naime, mladi pravoslavne vjeroispovijesti značajno se razlikuju od mladih drugih dviju vjeroispovijesti u učestalosti odlaska u crkvu ($\chi^2=96,37$), kao i u prakticiranju molitve ($\chi^2=41,85$).

Grafikon 1.5: Učestalost molitve mladih s obzirom na religijsku pripadnost mladih (%)

Iako ovim istraživanjem nisu obuhvaćene detaljnije analize religioznosti iz kojih bi se saznalo kakva je lična privrženost mladih religiji, sukladno navedenim karakteristikama, tj. iznadprosječnim iznošenjem vjerovanja u teološke doktrine, kao i iznadprosječnom izraženošću praktične religioznosti mladih, može se pretpostaviti da su mladi uglavnom *“uvjereni”* ili *“obični vjernici”*, kako ih Cvitković (2004) naziva. Kao neke od karakteristika *“uvjerenih vjernika”* navode se npr. *važnost religijskog uvjerenja u životu, zapaženo participiranje u životu religijske zajednice*, dok se kod *“običnih vjernika”* religioznost više temelji na tradicionalnom doživljaju koji je usvojen kroz porodičnu kulturu. Na vrlo slične rezultate naišao je i Abazović (2008) istražujući religioznost muslimana u ukupnoj populaciji. Kako religijski identitet uveliko ovisi o socijalizacijskim faktorima i prenosi se međugeneracijski, dobiveni rezultati bili su i očekivani.

Grafikon 1.6: Učestalost obilježavanja vjerskih praznika s obzirom na religijsku pripadnost mladih (%)

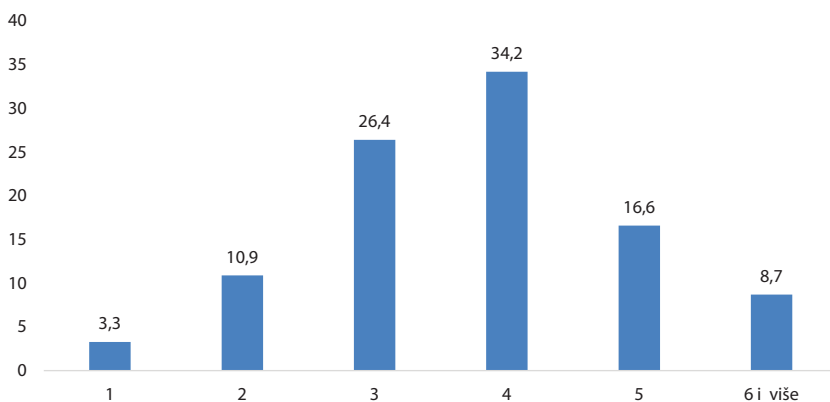

Prema svemu navedenom, može se konstatirati da su mladi prilično religiozni, te da je religioznost jedna od bitnih odrednica njihovog identiteta. Kako je velikim brojem istraživanja dokazano da religioznost ima značajan utjecaj na stavove pojedinca, ali i na njegovo ponašanje

(Hood i dr., 1996; Pergament, 1997; Koenig, 1998; Argyle, 2000; prema Dušanić, 2007) onda se o ovom aspektu njihova identiteta mora uveliko voditi računa prilikom pripremanja bilo kakve ozbiljnije aktivnosti ili pak istraživanja sa mladima, jer kako Lavičnik i Krljaš napominju "religija je fenomen koji obuhvata saznavnu, emocionalnu i akcionu sferu ljudskog djelovanja. Kao takva neminovno je isprepletena sa svim onim što nas čini takvim kakvi jesmo. Religija je dio svakodnevnog života, nije ograničena samo na neku vjersku zajednicu i mijenja se zajedno sa ličnošću koju ispunjava" (Lavičnik i Krljaš, 2011: 249-254).

Prema preliminarnim rezultatima *Popisa stanovništva, domaćinstava i stanova u 2013. godini u Bosni i Hercegovini* popisano je 1.163.387 domaćinstava, gdje prosječno domaćinstvo u BiH ima 3,26 članova (Agencija za statistiku BiH, 2013a).

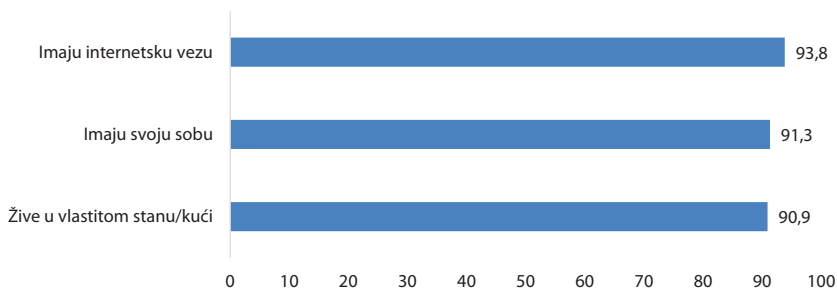
Grafikon 1.7: Broj članova domaćinstva mladih (%)

Prema podacima istraživanja provedenog za potrebe ove publikacije, na reprezentativnom uzorku mladih od 15 do 27 godina, prosječan broj članova domaćinstva je 3,82. Kako Grafikon 1.7 pokazuje, najviše mladih živi u domaćinstvima sa tri ili četiri člana, odnosno, svaki drugi mladi čovjek živi u takvom domaćinstvu. Svega 3,3% ispitanih žive

sami, dok 8,7% mladih živi u domaćinstvima sa šest ili više članova. Vrlo zanimljiv je i podatak da su domaćinstva sa četiri i više članova zastupljenija u ruralnim područjima, dok su domaćinstva sa manjim brojem članova znatno više zastupljena u urbanim centrima. Jedna od bitnih odrednica socijalnog položaja mladih jeste i način stanovanja, koji, dakako, u velikoj mjeri utječe na kvalitet života. U narednom grafikonu to je prikazano kroz prizmu vlastite⁹ kuće/stana, sobe i internetske veze (internet konekcija je označena kao vrlo važan faktor u mjerenju zadovoljstva i kvalitete življenja).

Grafikon 1.8: Procenat mladih koji žive u vlastitom stanu/kući, imaju vlastitu sobu i internetsku vezu (%)

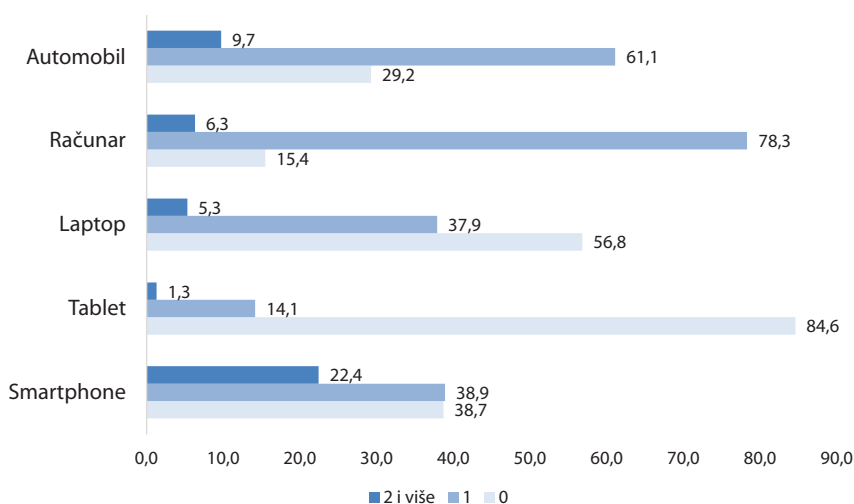

Grafikon 1.8 prikazuje da 90,9% mladih živi u vlastitom stanu ili kući, gotovo identičan procenat mladih (91,3%) je naveo da ima vlastitu sobu gdje je prosječan broj soba u stanu ili kući gdje ispitanik živi 3,43. Mladi najčešće žive u stambenim jedinicima koje imaju tri sobe (27,7%), zatim dvije sobe (22%), 18,2% ispitanih ima na raspolaganju pet ili više soba, 17% mladih živi u stanu ili kući sa četiri sobe, dok 4,5% živi u jednosobnom stanu. Najdominantniji podatak u Grafikonu 1.8 svakako je da 93,8% ispitanih, dakle devet od deset ispitanih mladih

⁹ Pod pojmom vlastite kuće/stana podrazumijevala se kuća ili stan u kojem ispitanik živi sam ili zajedno sa roditeljima/starateljima.

ljudi ima internetsku vezu u svom domu. Ovaj podatak se može povezati i sa elementima ekonomskog statusa i opremljenošću domaćinstva u kojem žive mladi. Kada je riječ o opremljenosti domaćinstva, mladi u prosjeku posjeduju jedan računar, svaki drugi mladi posjeduje laptop, dok najmanje jedan tablet uređaj ima nešto više od 15% ispitanih. Većina mladih posjeduje smartphone/pametni telefon (61,3%), dok preko 70% ili gotovo tri četvrtine ispitanih, posjeduje barem jedan automobil u domaćinstvu. Detaljni prikaz ekonomskog statusa i opremljenosti domaćinstva prikazan je u narednom grafikonu.

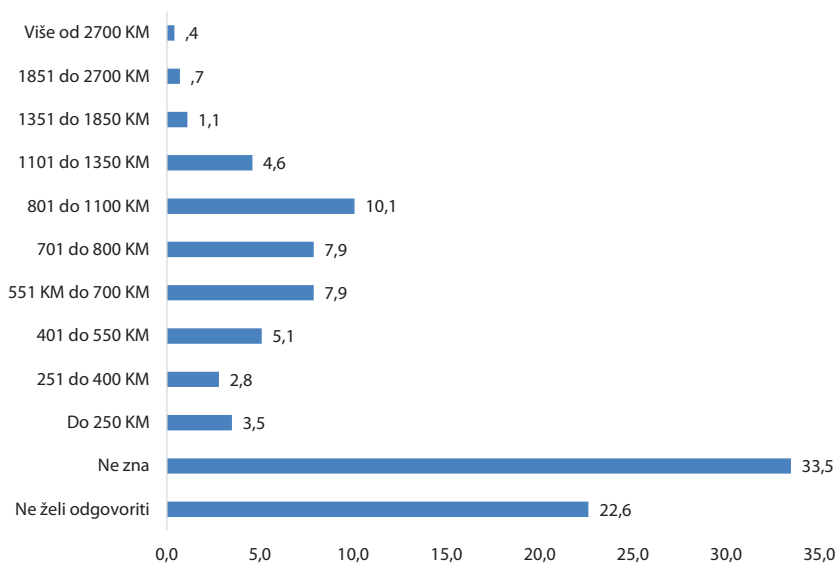
Grafikon 1.9: Opremljenost domaćinstva u kojem žive mladi (%)

Analizom prikazanog grafikona uočljivo je da skoro svako peto domaćinstvo posjeduje više od jednog smartphone uređaja, što je razumljivo u odnosu na brzinu razvoja i širenja novih tehnologija. Razvoj informacionih tehnologija će zasigurno u narednim godinama enormno smanjiti broj domaćinstava koja ne posjeduju niti jedan navedeni uređaj, iako je taj procenat i u ovom istraživanju gotovo zanemariv. Statistički značajne razlike proizvodi obrazovni nivo ispitanika ($\chi^2=68,66$), jer mladi

koji imaju VSS i više, češće imaju laptop nego mladi koji imaju niži nivo obrazovanja. Također, tip naselja statistički značajno ($\chi^2=26,08$) utječe na vlasništvo prenosnog računala, tako laptop češće imaju ispitanici koji žive u gradu. Zanimljiv je i podatak da 29,3% ispitanih u domaćinstvu u kojem živi ne posjeduje automobil, dok 9,7% dakle svako deseto domaćinstvo u kojem žive mladi, ima dva ili više automobila. Prikaz ekonomskog statusa ispitanih domaćinstava mladih iziskuje i saznanja o prosječnim mjesečnim troškovima domaćinstava u Bosni i Hercegovini koji su prikazani u narednom grafikonu.

Grafikon 1.10: Prosječni mjesečni izdaci domaćinstva mladih (%)

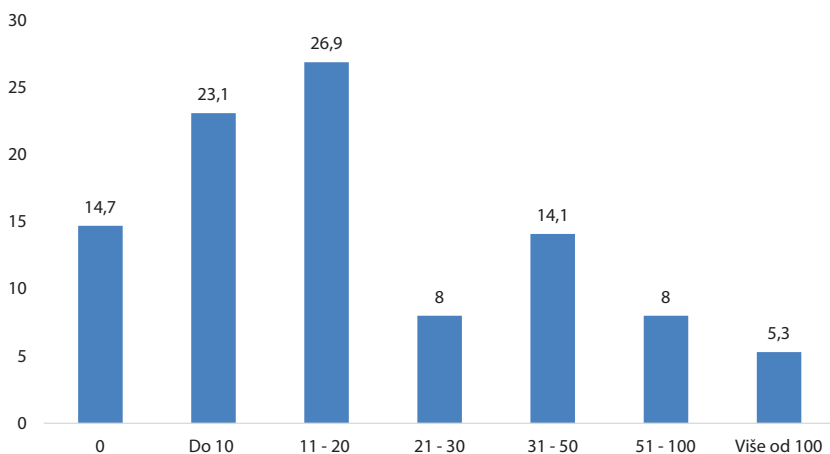

Analizom podataka prikazanih u Grafikonu 1.10, može se zaključiti da više od polovine ispitanika ne zna (33,5%) ili ne želi odgovoriti (22,6%) koliki su prosječni mjesečni izdaci njihovog domaćinstva. Zabrinjavajući podatak je da gotovo 20% ispitanih, dakle skoro svako peto domaćinstvo, živi na rubu siromaštva, što odgovara tezi ekonomskih analitičara da svaki peti građanin BiH živi od tri konvertibilne marke

dnevno. Istovremeno 10,1% domaćinstava u kojima žive mladi ispitanici ima mjesečne troškove između 801 i 1100 KM, dok svega 6,8% ispitanih živi u domaćinstvima gdje su mjesečni izdaci veći od 1101 KM. Za potrebe daljih analiza i komparacije prosječne mjesečne potrošnje sa drugim sociodemografskim obilježima, modaliteti o prosječnim mjesečnim izdacima su sažeti u tri kategorije (do 700 KM, od 701 do 1100 KM, više od 1101 KM). Također su uzeti u obzir modaliteti odbijanja odgovora mladih koji nisu znali odgovor na postavljeno pitanje. Statistički značajne rezultate za najniže troškove domaćinstva imaju mladi čiji su očevi završili samo osnovno obrazovanje ($\chi^2=87,08$). To je jedina značajnost koja je ustanovljena, što dovodi do pretpostavke da je problem siromaštva izrazito zastupljen u savremenom bosanskohercegovačkog društva (11,4% domaćinstava ima mjesečne izdatke do 550 KM).

Jedan od indikatora koji bi mogao mjeriti obrazovni i društveni status porodice, odnosno ispitanikov *objektivni kulturni kapital*, jeste i spoznaja o broju knjiga koje posjeduje domaćinstvo u kojem ispitanik živi.

Grafikon 1.11: Broj knjiga u domaćinstvu mladih (%)

Upotrebom hi-kvadrat testa uočavaju se sljedeće statistički značajne razlike kod mladih. Žene ($\chi^2=27,94$) i ispitanici koji su višeg obrazovnog nivoa ($\chi^2=71,17$) posjeduju više knjiga. Važno je istaknuti da više od polovine ispitanika ne zna koliko ima knjiga u domaćinstvu ili nije odgovorilo na ovo pitanje (ukupno 52,6%). Najdominantniji procenat ispitanih ima od 11 do 20 knjiga (26,9%), dok svega 5,3% ispitanih ima više od 100 knjiga (tu se najčešće nalaze visokoobrazovani mladih ljudi, ženskog spola od 23 do 27 godina). Veliki procenat, odnosno 14,7% mladih kazalo je da nema niti jednu knjigu u svom domaćinstvu. Zaključuje se, a na to ukazuju i druga istraživanja, "da mladi u Bosni i Hercegovini veoma malo čitaju". Živković konstatuje da su "ljudi više zainteresovani za telenovele, mladi za internet, neki nemaju novca, a neki se "vade" na nedostatak vremena. Uostalom, ljubav prema knjizi se njeguje brižljivo - od porodice, škole, pa do okruženja koje bi trebalo da se odnosi prema knjizi kao istinskoj duhovnoj vrijednosti" (Živković, 2012).

Analizirane faktore koji utječu na socioekonomski položaj mladih ljudi u Bosni i Hercegovini moguće je sumirati u sljedeće nalaze: Prosječan mladi čovjek u BiH ima 21 godinu, živi u naselju/selu koje nema više od 2000 stanovnika. Ukoliko nije učenik (srednja škola) ili student, onda je najčešće nezaposlen. Živi u domaćinstvu koje ima približno četiri člana (3,82), u svom stanu/kući i ima vlastitu sobu i internet konekciju. U prosjeku mladi ljudi u BiH, u domaćinstvu u kojem žive ili lično, imaju jedan računar, automobil i smartphone uređaj, dok većina ne posjeduje tablet i u nešto manjem procentu prenosno računalo. Domaćinstvo u kojem mladi žive u prosjeku ima mjesečne izdatke od 801 do 1100 KM, te u svom domaćinstvu posjeduju između 11 i 20 knjiga.

2. Obrazovanje, zapošljavanje i mobilnost mladih

Iz perspektive društvenih teorija, četiri su prevladavajuća pristupa, odnosno teorijske paradigme konceptualizacije mladih. Prvi model – *model životnog ciklusa* – razvija se društvenom imaginacijom, odnosno “otkrićem” djetinjstva, a potom i adolescencije, mladosti, odrasle dobi i starost kao stupnjeviti razvojnih faza u razvoju čovjeka. Razumijevajući životni ciklus kao “institucionalizirane sekvence događaja, pozicija i uloga koji oblikuju napredovanje individue kroz vrijeme i prostor” (Buchman, 1989: 43), studije životnog ciklusa koncentriraju se uglavnom na analizu načina na koji promjene u društvenoj strukturi utječu na životni tok različitih starosnih grupa ili posmatraju utjecaj društvenih promjena na društvenu poziciju određene kohorte u različitim fazama njihovog životnog ciklusa. Nadalje, otkrivanje svakog novog životnog razdoblja spojivo je sa kulturnim definicijama biopsihosocijalnih potreba, kompetencija, ponašanja i razvojnih izazova koji se smatraju prikladnim za pripadanje određenoj starosnoj grupi (Segelan, 2009; Rudinesko, 2012).

Polazeći od činjenice da je starosna dob jedan od ključnih elemenata društvene diferencijacije, u okviru drugoga pristupa mladi se posmatraju kroz prizmu specifične starosne, *generacijske pripadnosti*. Ovaj pristup svojstven je, primjerice, Mannheimu (1972 i 2009) koji ističe da starosne kohorte tendiraju da iskuse iste historijske promjene u sličnim periodima, što može predisponirati dijelove društva da razviju “generacijsko” poimanje sebe. Popularizaciji generacijskog pristupa naročito su doprinijeli diskursi o “*izgubljenoj generaciji*”, “*baby boom generaciji*”, danas “*X, Y*”, odnosno “*Z-generaciji*”.

Model tranzicije akcentuira specifičnosti intermedijarnog perioda mladosti kao ključne premosnice u procesu tranzicije iz djetinjstva u odraslu dob. Iz perspektive ovoga modela, od ključne važnosti jeste

razmatranje pluralnih i fleksibilnih obrazaca i puteva kojima mladi ljudi ulaze u, ili napuštaju sistem obrazovanja, rada i/ili roditeljskog doma. Brojne su studije koje pitanja mladih posmatraju iz ove perspektive, a među utjecajnijim zagovaračima ovoga pristupa jeste i Ulrich Beck (2001).

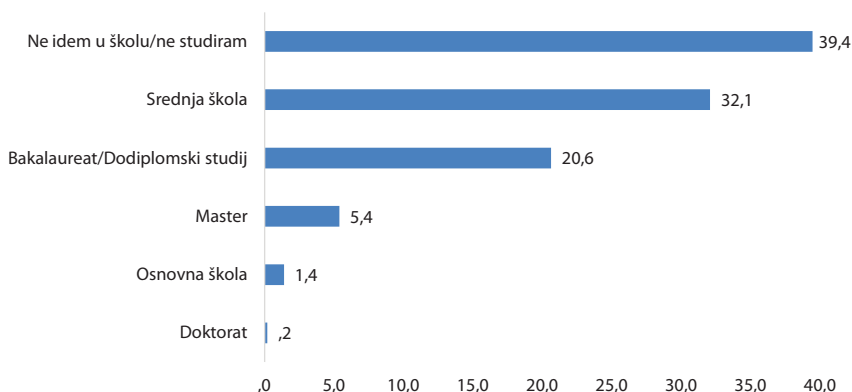
U okviru četvrtog pristupa naglašava se značaj određenih *ključnih momenata* u životu mladih ljudi, pri čemu se autori koriste različitim terminima za označavanje ovih momenata: *"prijelomne tačke"* (Mandelbaum, 1973), *"kritični momenti"* (Thomson i dr., 2002) ili *"kombinacija događaja"* (Johnson i Hanks, 2002). Analitička prikladnost modela *"kombinacije ključnih događaja"* za promišljanje i analizu pitanja mladih u bh. društvu proističe iz činjenice što ovaj model omogućava osvještavanje relevantnosti ključnih događaja u ljudskim biografijama i stavlja akcent na kontingentnu interakciju različitih društvenih struktura u jednom specifičnom, postkonfliktnom i tranzicijskom kontekstu, pri čemu se obrazovanje i zapošljavanje pojavljuju kao dva ključna fokusa ispitivanja. S jedne strane, obrazovanje i zapošljavanje igraju krucijalnu ulogu u životnim biografijama mladih, dok se s druge strane, pojavljuju kao dva ključna mehanizma za inkorporiranje mladih u društvenu zajednicu.

U čemu leži supstancijalni značaj obrazovanja (i zapošljavanja) za mlade? Odgovor na ovo pitanje je dvoslojan, s obzirom na to da se značaj obrazovanja može cijeliti iz individualne i društvene perspektive. Obje razine analize konvergiraju u teoriji ljudskih resursa, koja u osnovi ističe kako obrazovanje povećava ljudski kapital, a to povećanje reflektuje se i na individualnom i društvenom nivou. Naime, danas postoji obilna literatura koja povezuje obrazovanje sa pozitivnim individualnim i društvenim ishodima. Tako, primjerice, empirijska istraživanja u razvijenim zemljama pokazuju da povećanje nivoa obrazovanja doprinosi ekonomskom rastu i prosperitetu društva (Becker i Toms, 1986; Canton, 2007; Esping-Anderson, 2009). S druge strane, na individualnoj razini

viši nivo obrazovanja smatra se prediktorom višeg nivoa dohotka, povećane upošljivosti i veće sigurnosti zaposlenja (Biblarz i Raftery, 1999; Card, 1999; Gregg i Machin, 2001; Carneiro i Heckman, 2003; Breen, 2004; Esping-Anderson, 2009). Dakle, obrazovanje se pojavljuje kao ključna determinanta koja uvjetuje individualnu poziciju na tržištu rada s obzirom na to da nivo formalnih kvalifikacija kao indikator znanja, vještina i kompetencija determinira upošljivost pojedinca. Razumljivo je, stoga, da su statistički podaci o stupnju obrazovnih postignuća naj-relevantniji pokazatelj nivoa vještina i kompetencija radne snage u određenom društvu. Uprkos uvriježenom javnom ubijedenju o obrazovnoj superiornosti bh. građana, sudeći prema podacima iz Ankete o radnoj snazi, opća razina kvalificiranosti radne snage u BiH mjerena nivoom obrazovanosti je prilično nezadovoljavajuća: više od 90% radno sposobnog stanovništva na razini je osnovnoškolskog (41,7%) ili srednjoškolskog obrazovanja (48,6%), dok tek svaka deseta radno sposobna osoba ima završeno univerzitetsko obrazovanje (Agencija za statistiku, 2013b: 31). Refleksija ograničenih i nedostatnih ljudskih resursa najočitija je u niskim performansama tržišta rada: u 2013. godini opća stopa aktivnosti iznosila je 43,6%, stopa zaposlenosti 31,6%, a stopa nezaposlenosti 27,5% (Agencija za statistiku, 2013b). Ovi parametri čine širi kontekst u koji je nužno situirati empirijske podatke o položaju mladih *u sferi obrazovanja, rada i zapošljavanja, te sferi mobilnosti*. Prikaz, deskripcija i analiza dobijenih pokazatelja u ovom odjeljku započinje s pitanjem o trenutnoj uključenosti u obrazovni proces. Prema dobijenim pokazateljima, više od trećine ispitanika, odnosno 39,4% mladih, nije uključeno u obrazovni proces. Unutar populacije mladih koja se još uvijek obrazuje (59,7%), najzastupljenije su skupina srednjoškolaca (32,1%) i mladih na dodiplomskom studiju (20,6%). Imajući u vidu prethodno elaborirane nedostatke ljudskog kapitala, podatak o jednoj petini mladih koja se upisuje na visokoškolske obrazovne institucije, može se, pod određenim okolnostima, smatrati razvojnim potencijalom u budućnosti. Procesu demokracizacije pristupa visokoškolskom obrazovanju u BiH doprinijele

su koliko postratne promjene u sistemu visokoškolskog obrazovanja, toliko i "europeizacija" visokoškolskog obrazovnog sistema u kontekstu Bolonjskog procesa. Naime, opetovano se navodi kako je osnovni pokretač korjenitih promjena u sistemu visokoškolskog obrazovanja na europskom tlu od 1999. godine naovamo, razvoj *društva znanja*, i to, između ostaloga, širenjem pristupa univerzitetskom obrazovanju na različitim nivoima. Uz dozu kritičke distance prema bolonjskom modelu kao modelu za razvoj društva znanja na liniji živopisne argumentacije Konrada Paula Liessmana (2008), moguće je iznijeti pretpostavku da će i razvoj Liessmanovog poluobrazovanog društva, i pored naprijed opisanog pozitivnog trenda, a imajući u vidu marginalan procenat mladih koji se obrazuju na drugom (5,4%) i trećem ciklusu studija (0,2%), postati nedostižnim idealom.

Grafikon 2.1: Uključenost u obrazovni proces (%)

Obrazovni uspjeh može se, također, interpretirati u smislu doprinosa ljudskom kapitalu, pa je od ispitanika traženo da se izjasne o individualnom uspjehu u savladavanju nastavnih/studijskih sadržaja u zadnjoj školskoj godini. Individualni uspjeh mjereno je prosječnom ocjenom. Uzme li se opći uspjeh učenika/studenata za objektivni indikator nivoa uspješnosti u savladavanju znanja i razvoju vještina i sposobnosti

u procesu učenja, mapa kvalitete mladih u BiH bila bi sljedeća: 40,7% ispitanika u zadnjoj godini je postiglo prosječan uspjeh, 30,6% natprosječan, a 12% mladih zadovoljavajući uspjeh. Procenat ispitanika sa nedovoljnim uspjehom je gotovo zanemarljiv (2%).

Savremeni pristup u pojašnjavanju varijance obrazovnih postignuća uzima u obzir kompleksnu interakciju faktora tri nivoa: prvi nivo čine lična obilježja i osobine ličnosti (poput inteligencije i višefaktorskih dimenzija ličnosti), drugi nivo su obilježja porodičnog miljea (obrazovanost roditelja/staratelja, značaj koji se pridaje obrazovanju i roditeljske (finansijske i druge) mogućnosti koje potiču na učenje), dok treći nivo objedinjuje faktore na razini školske sredine, kao što su odnos nastavnika, integriranost u školsku zajednicu (Herrnstein i Murray, 1994; Jensen, 1998; Furnham i dr., 2003; Matešić, 2003). Premda ovo istraživanje nije imalo intenciju utvrđivati odnos između različitih varijabli i obrazovnih postignuća učenika/studenata, posredno je moguće školski uspjeh dovesti u vezu sa određenim istraživanim parametrima, poput dnevne količine vremena izdvojene za učenje, motivacije za pohađanje škole/fakulteta, nivoa stresa koji učenici/studenti proživljavaju u obrazovnom sistemu, te korištenja privatnih instrukcija zarad postizanja željenih ishoda.

Kada je riječ o vremenu utrošenom na učenje, vidljivo je da mladi u BiH značajan dio svog slobodnog vremena posvećuju učenju: dvije trećine ispitanika uči do tri sata dnevno. Konkretnije, 1-2 sata učeći provede 25,9% ispitanika, 2-3 sata 24% ispitanika i do jednog sata 18,4%. Postotak ispitanika koji na učenje u prosjeku provede 3-4 sata i više svakodnevno, iznosi 20,9%. Statistički značajno razlikovanje u broju sati utrošenih na učenje među mladima postoji u odnosu na tip naselja ($\chi^2=22,46$), dob ($\chi^2=65,45$) i obrazovanje ispitanika ($\chi^2=71,38$). Prema raspoloživim podacima moguće je utvrditi tri sljedeća obrasca u odnosu mladih prema učenju: do jednog, odnosno između jednog i dva sata dnevno u prosjeku uče mladi u seoskim sredinama, ispitanici

mlađeg uzrasta (15-17 godina), sa (ne)završenom srednjom školom; između dva i tri sata uče mladi u gradskim sredinama, starosne dobi od 23 do 27 godina i oni na dodiplomskom studiju, a tri do četiri sata mladi u gradskim sredinama, starosne dobi od 18 do 22 godine i oni koji trenutno studiraju. Profil mladih koji učeći provedu više od četiri sata dnevno, istovjetan je mladima koji uče dva do tri sata dnevno.

Kao indikator motiviranosti za učenje može se uzeti podatak o tome u kojoj mjeri učenici/studenti rado, odnosno nerado pohađaju školu/fakultet. Shodno dobijenim podacima, nadpolovična većina mladih rado (39,4%) ili vrlo rado (15,9%) pohađa školu, odnosno fakultet. Kod jedne trećine ispitanika nivo motiviranosti za pohađanje nastave oscilira (odgovor "nekada rado, nekada nerado" zaokružilo je 32,9% ispitanika), dok tek 5% mladih nerado, odnosno vrlo nerado (2%) pohađa školu, odnosno fakultet. Statistički značajan utjecaj pronađen je u odnosu na status ($\chi^2=136.55$) i obrazovanje ispitanika ($\chi^2=56.42$). Očito, najmotiviraniji za pohađanje škole jesu zaposleni mladi i studenti, dok su najmanje motivirani učenici koji pohađaju trogodišnju srednju školu.

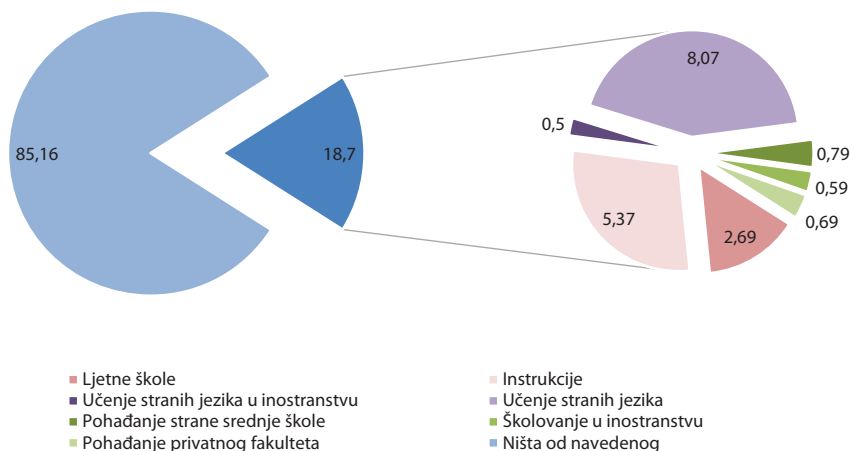
Percepcija nivoa stresa u procesu školovanja kod ispitanika izrazito je visoka: većina ispitanika doživljava svakodnevni život u obrazovnoj instituciji više ili manje stresnim (68,3%), pri čemu 39,9% ispitanika ocjenjuje svakodnevni život u školi/fakultetu donekle napornim i stresnim, 19,5% napornim i stresnim, a 8,8% veoma napornim i stresnim. Nadalje, tek za četvrtinu mladih proces školovanja nije povezan sa stresom (20,7% ispitanika doživljava proces školovanja laganim i ne naročito stresnim, a 7% veoma laganim i bez stresa). Razina stresa pokazuje se različitom u odnosu na tip naselja ($\chi^2=24,36$), status ($\chi^2=105,62$) i obrazovanje ispitanika ($\chi^2=55,41$). Tako svakodnevni život u školi kao izuzetno naporan i stresan učestalije percipiraju mladi koji žive u gradskim sredinama - učenici i studenti, te mladi sa završenom trogodišnjom srednjom školom, dok su u kategoriji onih koji školski život ocjenjuju

laganim i nestresnim više mladi u seoskim sredinama, učenici i oni sa (ne)završenom osnovnom školom.

Kada je riječ o korištenju dodatnih, privatnih instrukcija, empirijski nalazi govore da je procenat mladih koji privatnim instrukcijama nastoje obezbijediti dodatnu podršku u savladavanju nastavnih sadržaja ili proširivanju svog znanja - gotovo zanemarljiv. Naime, apsolutna većina ispitanika (85,8%) nije koristila ovu mogućnost tokom prethodne školske godine. U skupini mladih koji koriste privatne instrukcije preovladavaju oni koji se odlučuju za instrukcije iz prirodnih nauka (9,5%) ili stranog jezika (3,5%), te u manjem opsegu iz društvenih/humanističkih nauka (1%) i umjetnosti (0,2%).

U narednom pitanju testiran je obim roditeljskog investiranja u dodatna znanja i sposobnosti mladih u cilju postizanja boljeg obrazovnog usjeha i/ili povećanja upošljivosti mladih. Kod skupine mladih čiji su roditelji u prethodnoj godini podržavali aktivnosti ove vrste riječ je uglavnom o naporima usmjerenim na savladavanje stranih jezika (8,1%), instrukcijama iz pojedinih predmeta radi postizanja odličnog uspjeha (5,3%), te sudjelovanju u ljetnim školama (2,6%).

Grafikon 2.2: Aktivnosti koje su finansirali roditelji u svrhu povećanja uspjeha mladih u kasnijem školovanju ili zapošljavanju (%)

Oslanjajući se na pokazatelje međunarodne konkurentnosti obrazovnih sistema u BiH na svim nivoima, u jednoj od studija Svjetske banke ističe se “kako bi kvalitet obrazovanja mogao biti ispodprosječan” (Svjetska banka, 2010: 31). Stoga su ispitanici pitani koliko su općenito zadovoljni, odnosno nezadovoljni kvalitetom obrazovanja u BiH. Dobijeni podaci sugeriraju sljedeće: nešto više od jedne trećine mladih (37,7%) nema formirano mišljenje o ovom pitanju, odnosno navodi da je niti zadovoljno niti nezadovoljno, jedna trećina je zadovoljna (26,4%), odnosno veoma zadovoljna (5,7%), dok je jedna četvrtina nezadovoljna (16,6%), odnosno veoma nezadovoljna (8,1%) nivoom kvalitete obrazovanja u zemlji.

Imajući u vidu dominantno iskustvo javnog obrazovnog sektora u socijalističkom periodu, te pojavu i snažan porast mreže obrazovnih institucija u privatnom sektoru u tranzicijskom periodu, zanimljivi su odgovori mladih na pitanje “na kojim obrazovnim institucijama bi se najradije školovali”. Prema dobijenim pokazateljima, mladi u BiH nedvojbeno

preferiraju javne obrazovne institucije, pri čemu bi se za školovanje na javnoj obrazovnoj instituciji u zemlji opredijelilo 38% ispitanika, a u inozemstvu 30,8% ispitanika. Privatnu obrazovnu instituciju u zemlji odabralo bi 7,8% mladih, a u inostranstvu 7% ispitanika. Statistički značajno razlikovanje među mladima pronađeno je u odnosu na veličinu naselja ($\chi^2=50,93$), pri čemu bi se na javnoj obrazovnoj instituciji u BiH najradije obrazovali mladi iz izrazito malih sredina (do 2000 stanovnika), a u privatnoj iz srednje malih sredina (20-50 hiljada stanovnika). Među mladima koji bi prednost dali javnim ili privatnim obrazovnim institucijama u inozemstvu, najviše je mladih iz većih sredina (50-100 hiljada stanovnika).

O rastućoj svijesti mladih o utjecaju obrazovanja na životne mogućnosti i šanse, govori podatak da bi u idealnim uvjetima gotovo dvije trećine ispitanika (62,4%) težilo postizanju visokoškolskog obrazovanja, nasuprot nešto manje od jedne četvrtine (23,3%) mladih koja bi se opredijelila za određeno zanimanje na nivou srednje stručne spreme. Statistički značajne razlike utvrđene su u odnosu na pet od testiranih šest sociodemografskih obilježja, i to: tip naselja ($\chi^2=14,72$), veličinu naselja ($\chi^2=59,65$), status ($\chi^2=128,07$), obrazovanje ispitanika ($\chi^2=89,94$) i obrazovanje oca ($\chi^2=74,16$). Za strukovnu školu, odnosno zanimanje opredjeljuju se češće mladi iz seoskih sredina, sredine u kojima živi od 5000 do 20000 stanovnika, zaposleni, osobe sa završenim trogodišnjim srednjoškolskim obrazovanjem i osobe čiji očevi (ne)imaju završenu osnovnu školu. Skloniji da biraju univerzitetsko obrazovanje jesu mladi iz gradskih sredina, sredina u kojima živi preko 100 hiljada stanovnika, mladi u statusu studenta, oni sa završenim dodiplomskim studijem i mladi čiji očevi imaju univerzitetsko obrazovanje.

Ispitanicima koji su (bili) upisani na određeni nivo studija na visokoškolskim institucijama (N=599) data je mogućnost da se izjasne o tome koliko su se pri izboru studija rukovodili vlastitim željama i sklonostima,

oportunizmom i/ili spoljnim strukturalnim ograničenjima. Struktura dobijenih odgovora pokazuje da se polovina bivših, sadašnjih ili budućih studenata upisuje na studij po vlastitom izboru (51,9%). Svaka deseta mlada osoba pri odabiru studija rukovodi se mogućnošću pronalaska zaposlenja (11%), dok manji postotak mladih (4,3%) bira studij za koji smatra da se može kvalificirati, iako u oba ova slučaja odabrani studij nije odraz ličnih želja i afinitetima. Tri su sociodemografska obilježja proizvela razlike u načinu odabira studija: dob ($\chi^2=34,37$), status ispitanika ($\chi^2=70,82$) i obrazovanje ispitanika ($\chi^2=57,47$). Studij po vlastitom izboru češće biraju mladi starijeg uzrasta (23-27 godina), studenti i oni koji imaju završen studij, mogućnostima zaposlenja podređuju vlastitu želju mladi srednjeg uzrasta (18-22 godine), zaposleni i oni sa (ne)završenom osnovnom školom, dok se mogućnošću upisa rukovode mladi mlađeg uzrasta (15-17 godina), učenici i oni sa (ne)završenom osnovnom školom.

U društvenim teorijama uvriježeno je mišljenje da je viši nivo obrazovanja, posebno univerzitetsko obrazovanje spojiv sa boljim šansama na tržištu rada. Stoga je studentima (N=263) postavljeno pitanje o tome kako procjenjuju mogućnosti pronalaska zaposlenja po okončanju studija. Prema dobijenim pokazateljima, studenti u BiH optimistični su glede svoje radne budućnosti: čak polovina smatra da će po završetku studija pronaći zaposlenje, od čega 17,1% smatra da će do posla doći odmah, 39,2% ispitanika smatra da će se to dogoditi nakon nekog vremena, nasuprot skoro trećini mladih (30,8%) koja je ubjeđena da neće pronaći zaposlenje ubrzo po okončanju studija. Nešto više od jedne desetine nije sigurno u ishod i izražava nadu (12,9%).

Proces učenja, odnosno razvoja sposobnosti, znanja i vještina odvija se dominantno, ali ne i isključivo unutar sistema formalnog obrazovanja. Značajna uloga u procesu ličnog razvoja i stručnog osposobljavanja pripada i različitim institucijama neformalnog obrazovanja koje

pružaju dodatne, komplementarne mogućnosti učenja i usavršavanja kroz odgovarajuće programe stažiranja, pripravništva i kvalifikacije, te civilnog angažmana. Ovi mehanizmi unapređuju iskustvenu komponentu učenja, omogućavajući tako mladoj osobi da spozna poveznice između teorijskih spoznaja naučenih u školi/na fakultetu i mogućnosti njihove primjene u stvarnome svijetu. S druge strane oni jačaju društveni kapital mlade osobe. Brojna istraživanja o mladima u posljednje dvije decenije ukazivala su na apatičnost, neaktivnost i nedostatan stepen angažmana i uključenosti mladih u društveni život zajednice (UNDP, 2003; Bašić, 2006; Halimić i dr, 2013). Shodno nalazima empirijskog istraživanja, BiH je i u 2014. godini zemlja niske participacije mladih u oblasti volontiranja, stažiranja, dodatnih kvalifikacija i/ili pripravništva: više od dvije trećine mladih (78,7%) navelo je da nikada nije učestvovalo u navedenim aktivnostima. Evidentan je nizak stupanj polarizacije među mladima budući da je tip naselja jedino sociodemografsko obilježje koje producira statistički značajno razlikovanje ($\chi^2=17,42$), pri čemu su mladi iz seoskih sredina zastupljeniji u kategoriji onih koji nikada nisu koristili neku od navedenih mogućnosti. Premda na ovom nivou analize nije moguće govoriti o kauzalnosti, uzroke ovakve distribucije moguće je tražiti u nedostatku institucija i mehanizama uključivanja u ruralnim područjima.

Postratna, tranzicijska društvena ambijentalnost pogodovala je rastu korupcije, odnosno iskvarenosti, i to, kako ukazuje Bašić, "... ne zato što se ljudi u zemljama u razvoju i tranzicijskim zemljama razlikuju od ljudi u razvijenim ekonomijama, već zato što su uslovi povoljniji za to. Motivacija za zaradu kroz korupciju je veoma jaka, poticana je siromaštvom i niskim platama službenika" (Bašić 2004: 51). U međuvremenu, tendencija korištenja javnih resursa zarad privatnih interesa smatra se raširenom i ukorijenjenom društvenom praksom u javnom i u privatnom sektoru. Naime, prema indeksu percepcije korupcije koji se smatra najutjecajnijim pokazateljem korupcije u javnom sektoru u svijetu, od 175 zemalja

obuhvaćenih istraživanjem u 2014. godini, Bosna i Hercegovina našla se na 80. poziciji, u kategoriji visoko korumpiranih zemalja (Amnesty International, 2014.). Imajući u vidu činjenicu da obrazovne institucije spadaju u ključne društvene institucije, ispitanicima su postavljena tri pitanja na temelju kojih je, s jedne strane, moguće ocijeniti kako mladi percipiraju prisustvo (stepen) korupcije unutar obrazovnog sistema, te identificirati neposredno, lično iskustvo ispitanika, kroz svjedočenje ili sudjelovanje u koruptivnim radnjama, s druge strane. Prema dobijenim podacima, 27,7% ispitanika smatra da u obrazovnoj instituciji na kojoj se školuju nikada nije bilo koruptivnih radnji, dok 20,9% mladih nema formirano mišljenje o ovom pitanju. Nasuprot tome, svaki drugi ispitanik smatra da je koruptivna praksa u određenoj mjeri prisutna u obrazovnim institucijama - 22,2% ispitanika smatra da je ta praksa ponekad prisutna, 15,5% da je veoma rijetka i 13,7% da je često prisutna. Od korištenih šest, tri su sociodemografska obilježja rezultirala razlikama glede percepcije ispitanika o postojanju korupcije u obrazovnom sistemu: veličina naselja ($\chi^2=59,42$), dob ($\chi^2=44,67$) i status ispitanika ($\chi^2=44,03$). Skloniji percipiranju obrazovnog sistema kao iskvarenog jesu mladi koji žive u sredinama sa 50 do 100 hiljada stanovnika, mladi starijeg uzrasta (23-27 godina) i studenti, dok je nivo percepcije korupcije najmanji kod mladih u manjim sredinama (do 2000 stanovnika), te kod mladih mlađeg uzrasta (15-17 godina) i učenika.

Odgovori na pitanja o ličnom iskustvu u vezi sa koruptivnim aktivnostima umnogme se razlikuju od percepcije mladih o prisustvu korupcije u obrazovnom sistemu. Propitan na matrici vlastitoga iskustva korupcije u dimenzijama saznanja, svjedočenja i sudjelovanja u koruptivnim aktivnostima, procenat onih sa stvarnim iskustvom korupcije je, s jedne strane, izrazito nizak, te, s druge strane, opada krećući se na kontinuumu - *saznanje, svjedočenje i sudjelovanje*. Kada je riječ o osobnom iskustvu ispitanika sa koruptivnim radnjama u instituciji u kojoj se obrazuju, gotovo podjednak postotak ispitanika je čuo (51,3%), odnosno nije

čuo (43,2%) za slučaj kupovine ocjena; postotak onih koji su svjedočili kupovini ocjena je 6,2% naspram 84,4% onih koji nisu; 1,9% ispitanika navodi da je sudjelovalo u navedenim radnjama naspram 91,6% koji nisu. Uzmu li se ovi podaci kako je 8,1% ispitanika svjedočio i sudjelovao u koruptivnim radnjama u školstvu kao reprezentativni i pouzdani, nužnim se nameće imperativ propitivanja složenih veza između društvene stvarnosti i utjecaja različitih društvenih kanala, a posebno medija, na percepciju te iste živeće realnosti kod ljudi.

Savremena društva razlikuju se od tradicionalnih prvenstveno po tome kakvu ulogu pripisuju (plaćenom) radu, odnosno zaposlenosti. Recentne sociološke i ekonomske studije naglašavaju da zaposlenost nije samo najvažnije obilježje društvenog položaja pojedinca, nego je podjednako važna i za omogućavanje (ekonomske) neovisnosti i autonomije, razvoj identiteta i samopoštovanja, osiguravanje dohotka i kvalitete života, te društvene integracije i participacije. U tranzicijskim društvima poput bosanskohercegovačkog, neumitan pronalazak pojavnosti društvene objektivnosti u vidu nestanka ekonomske i socijalne sigurnosti, te porasta i veće vidljivosti nezaposlenosti u individualnom iskustvu vulnerabilnosti je zapanjujući. Esencijalnu istinitost tvrdnje da je, iz perspektive individualnih i društvenih posljedica koje proizvodi¹⁰, nezaposlenost ključni ekonomski, društveni i razvojni problem današnje BiH, moguće je potvrditi neumoljivim statističkim podatakom da je stopa nezaposlenosti u 2013. godini iznosila 27,5% (Agencija za statistiku,

10 Nezaposlenost može imati dramatične posljedice po pojedinca na ekonomskom (povećan rizik od siromaštva i socijalne isključenosti usljed nedostataka prihoda, ekonomska ovisnost i nemogućnost zasnivanja vlastite porodice), psihološkom (povećava rizičnost od podrivanja fizičkog, psihičkog i mentalnog zdravlja) i socijalnom nivou (sprega nezaposlenosti sa razvojem devijantnih ponašanja, marginalizacijom, socijalnom isključenošću). Na društvenom nivou, najporaznija posljedica nezaposlenosti jeste kočenje društvenog razvoja usljed nemogućnosti integracije ljudskih kapaciteta.

2013b), uz kontinuiran trend rasta. Pritom su mladi koji čine jednu desetinu bosanskohercegovačkog stanovništva, najvulnerabilnija skupina na tržištu rada. Vulnerabilnost mladih manifestira se kako izrazito nižim stopama zaposlenosti (u 2013. godini stopa zaposlenosti mladih ispod 25 godina starosti iznosila je tek 5,9%), tako i dvostruko višom stopom nezaposlenosti u odnosu na ostatak populacije. Tako je, primjerice, u ukupnoj strukturi nezaposlenih osoba u 2013. godini bilo 63,1% mladih ispod 24 godine starosti (Agencija za statistiku, 2013b: 21).

Razmjere nezaposlenosti kod mladih potvrđuju i rezultati ovoga istraživanja s obzirom na to da odgovori na pitanje o trenutačnom radnom statusu pokazuju da je tek jedna petina ispitanika zaposlena. Sintetiziraju li se podaci o mladima koji su trenutno na školovanju (59,7%) sa onima koji su zaposleni (20,6%), posebno je zabrinjavajuća činjenica da skupina mladih koji su van oba sistema čini 19,7%, odnosno jednu petinu mladih. U recentnim studijama se ova kategorija mladih označava pojmom "NEET", pokrivajući populaciju mladih od 15 do 29 godina starosti koja nije u sistemu rada, obrazovanja ili osposobljavanja (*not in employment, education or training*) (Eurofound, 2013; Mujanović, 2013). Ova se heterogena skupina radno neaktivnih i mladih koji ne pohađaju školu cijeni izrazito rizičnom budući da njihovi produktivni kapaciteti ne mogu biti ili nisu ni na koji način mobilizirani i integrirani u društveni život. Nadalje, statistički značajne razlike u trenutačnom radnom statusu proizvode veličina naselja ($\chi^2=35,63$), dob ($\chi^2=149,87$) i nivo obrazovanja ($\chi^2=55,57$). U kategoriji zaposlenih mladih nalaze se mladi koji žive u naseljima srednje veličine (od 5000 do 20000), u dobi od 23 do 27 godina, sa završenim univerzitetskim obrazovanjem, dok je upošljivost mladih koji žive u naseljima do 100.000 stanovnika, dobnog uzrasta od 15 do 17 godina i onih sa (ne)završenom osnovnom školom, evidentno niža.

Recente studije o zaposlenosti mladih apostrofiraju fenomen pre-karnosti čitljiv kako u temporalnosti, fluidnosti i fleksibilnosti rada tako

i u komodifikaciji obrazovanja i pripravnničkom stažu (Standing, 2011; Gidens, 2009; Bauman, 2009). Eksploracija fenomena prekarnosti mladih u kontekstu ovoga istraživanja moguća je u odnosu na dva pitanja obuhvaćena istraživanjem: intenzitet radnog vremena i (pretpostavljeni) rad u struci. U kategoriji mladih koji su u radnom odnosu, jedna trećina mladih radi puno radno vrijeme (34,3%), a jedna trećina više od 40 sati sedmično (34,8%). Uračuna li se podatak da skoro jedna desetina (8,25%) mladih radi 60 i više sati sedmično, najzornije se potvrđuje teza koju zastupaju Bašić i Miković da "sfera rada u BiH 'pati' od problema prekovremenog rada" (2012: 98). Očito su fenomenu prekovremenog rada, kao obliku diskriminacije na tržištu rada, odnosno kršenja postojećeg radnopravnog zakonodavstva, izloženi mladi u značajnoj mjeri. Nadalje, u "struci", odnosno u zanimanju za koje su se obrazovali na određeni način, radi nadpolovična većina ispitanika (54,1%), uz istovremeno visok postotak mladih koji navode da ne rade u zanimanju za koje su se kvalificirali (35,7%).

Ispitanicima je postavljeno i pitanje o preferiranom sektoru zaposlenja, pri čemu podaci pokazuju da gotovo dvije trećine ispitanika (57,8%) preferira rad u javnom, 19,9% u privatnom sektoru, 12,7% ispitanika u međunarodnim organizacijama, a 7,4% ispitanika u organizacijama civilnoga društva. Daljnjom analizom utvrđeno je da se po preferiranom sektoru zaposlenja mladi razlikuju jedino u odnosu na status. Naime, rad u javnoj upravi i nevladinom sektoru preferiraju nezaposleni mladi, u privatnom sektoru zaposleni, dok bi u međunarodnim organizacijama najradije bili zaposleni učenici. Čini se da dobijeni obrasci iznova potvrđuju afirmiranu (i ne-neproblematičnu tezu) Harissona i Huntingtona (2000) o utjecaju kulture, kao koherentnog sistema vrijednosti, na oblikovanje društvenog napretka. Činjenica da nadpolovična većina ispitanika preferira rad u javnom sektoru, te da bi nezaposlene mlade osobe najradije birale rad u javnom sektoru, čini se da potvrđuje stajalište da je bosanskohercegovačka kultura, zapravo,

“niskog rizika” (Harisson i Huntington, 2000), u kojoj su pojedinci skloni izbjegavanju neizvjesnosti i preferiranju sigurnosti radnog mjesta.

U narednoj tabeli prikazani su podaci o faktorima koje mladi u BiH smatraju presudnim za pronalaženje, odnosno prihvatanje zaposlenja.

Tabela 2.1: Presudni faktori za pronalaženje zaposlenja mladih (%)

Elementi	Rangovi					
	1	2	3	4	5	6
Poznanstva / Prijatelji	48,9	20,5	12,7	10,6	5,5	1,7
Stručnost	12,3	30,8	24,7	19,3	12,0	1,0
Nivo/razina obrazovanja	12,5	18,2	30,0	27,7	9,8	1,4
Političke veze	17,1	21,7	13,3	26,2	16,9	4,0
Sreća	6,2	7,2	18,0	14,4	50,2	3,9
Nešto drugo	2,8	1,5	1,2	1,6	5,1	87,7

Shodno dobijenim pokazateljima, društveni kapital (poznanstva i veze) kojim mlada osoba raspolaže (48,9%), i političke veze (17,1%) smatraju se dominantno najvažnijim faktorima za pronalazak zaposlenja. Stručnost ili nivo obrazovanja značajnim smatra tek nešto više od desetine ispitanika, dok daljih 6,2% ispitanika vjeruje u sreću.

Tabela 2.2: Presudni faktori za prihvatanje zaposlenja (%)

Elementi	Rangovi				
	1	2	3	4	5
Primanja / Plaća	45,4	32,1	11,2	8,8	2,1
Sigurnost radnog mjesta	30,0	39,7	19,6	8,2	2,5
Mogućnost rada sa simpatičnim ljudima	6,0	14,7	34,1	43,5	1,7
Zadovoljstvo poslom	15,0	12,4	33,4	35,7	3,6
Nešto drugo	3,6	,9	1,6	3,7	89,6

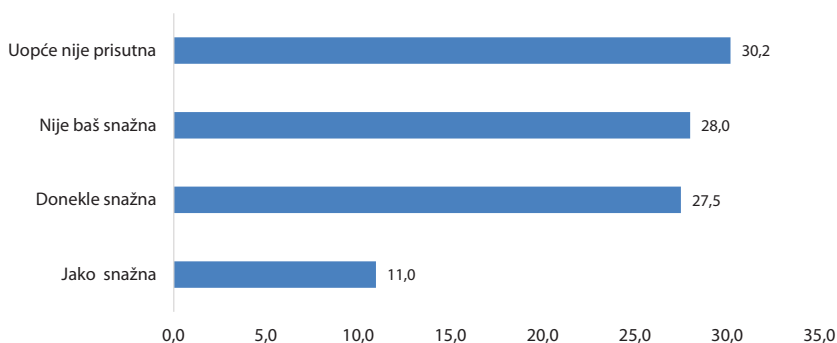
Pri odlučivanju o prihvatanju određenog zaposlenja, nešto manje od polovine ispitanika rukovodilo bi se *visinom plaće* (45,4%), gotovo trećina *sigurnošću radnoga mjesta* (30%), oko 15% ispitanika *zadovoljstvom poslom koji radi*, dok bi 6% ispitanika odluku donosilo u zavisnosti od *mogućnosti rada sa simpatičnim ljudima*. Istovremeno, jedino je kod ovoga faktora pronađeno statistički značajno razlikovanje među ispitanicima u odnosu na rezidencijalni status ($\chi^2=34,48$). Naime, detaljnija analiza pokazuje da su stanovnici ruralnih naselja skloniji birati zaposlenje na osnovu mogućnosti rada sa simpatičnim ljudima.

Fenomen društvene pokretljivosti moguće je razmatrati na dva nivoa: s jedne strane, kao pitanje socijalne mobilnosti, pri čemu se obrazovni kapital smatra najznačajnijom niti politika jednakih šansi. S druge strane, pokretljivost može značiti fizičku, odnosno prostornu mobilnost. U okviru ovog istraživanja ispitivani su pojedini aspekti prostorne mobilnosti, odnosno migracija kod mladih. Migracijski tokovi – dobrovoljni i prisilni – imanentni su stanovništvu Bosne i Hercegovine. U posljednje dvije dekade, migraciona kretanja (unutrašnja i vanjska) drastično su intenzivirana u kontekstu pada komunizma, raspada jugoslovenske države i rata oko nezavisnosti. Krajnji ishod migracijskih kretanja najpregnantnije opisuje činjenica da danas 1,5 miliona bh. državaljana, odnosno 39,59% živi u dijaspori (Ujedinjene nacije, 2010). Analizirajući glavne migracijske trendove u postsocijalističkoj BiH, Kačapor-Džihic i Oruč (2012) identificirali su tri glavna migracijska perioda: *masovno raseljavanje stanovništva* (1992-1995), *masovni povratak/repatrijacija* (1996-2000) i *trend dobrovoljne emigracije* (od 2000. godine). S obzirom na porast udjela visokoobrazovanih osoba u strukturi bh. migranata (IOM, 2007), potonji trend se učestalo opisuje konceptom "odliva mozgova".

U kontekstu provedenog istraživanja, ispitanicima je postavljen set pitanja o potencijalnim težnjama za promjenom mjesta boravka u

zemlji i izvan nje, te korespondirajućim motivima i preferiranim zemljama emigracije.

Grafikon 2.3: Želja za promjenom mjesta boravka u BiH (%)

Prema dobijenim pokazateljima, kod preovladavajuće većine mladih ne postoji značajnija težnja za promjenom mjesta življenja unutar BiH: kod 30,2% mladih ova vrsta stremljenja nije prisutna, a kod 28% nije baš snažna. Istovremeno, jedna trećina mladih teži preseljenju u neki drugi grad/selo u BiH, pri čemu 11% ispoljava jako snažnu, a 27% donekle snažnu želju za migracijom. Pritom, jedno sociodemografsko obilježje - veličina naselja, u statistički značajnom smislu vrši diferenciranje među mladima ($\chi^2=87,59$). Tako je želja za unutrašnjom migracijom u oba modaliteta (snažno i donekle snažna) najizrazitije prisutna među skupinom mladih koja živi u naseljima između 20 i 50 hiljada stanovnika.

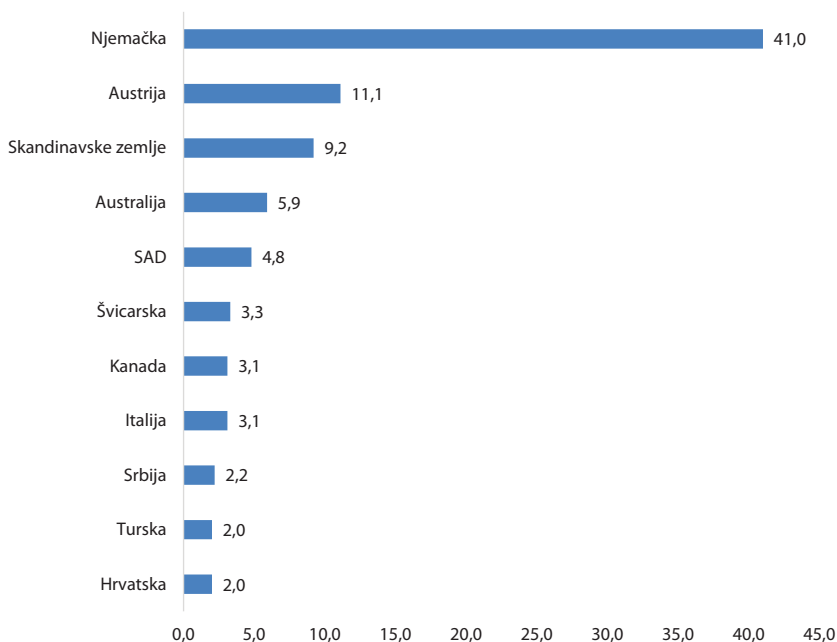
S obzirom na društvenu stvarnost konotiranu stagnacijom u društveno-ekonomskom razvoju, političkom nestabilnošću, osiromašenjem i rastućom nezaposlenošću među mladima, razumljivo je zašto su motivi koji pokreću mlade osobe na (unutrašnju) migraciju nesumnjivo isključivo ekonomske prirode: 22,4% mladih navodi poboljšanje životnog

standarda, 6,5% lakše zaposlenje, 2,5% bolje obrazovanje i 1,8% veću mogućnost za pokretanje vlastitog biznisa - kao ključne motive. Ostalim faktorima, kao što su kulturna raznolikost, blizina ljudi do kojih mi je stalo i bijeg od sukoba - mladi nisu dali značajniju relevantnost.

S druge strane, želja za iseljenjem iz BiH intenzivnija je: gotovo polovina mladih (49,2%) navodi da ima želju da napusti zemlju. Pri tome, prisustvo veoma snažne želje raportiralo je 23,7% mladih, dok je 22% ispitanika iskazalo *donekle snažnu želju*. Nadalje, značajan je i procenat mladih koji ne ispoljava emigracijske težnje (37,9%).

U strukturi motiva, istovjetno prethodnom pitanju, faktori koji predisponiraju emigraciju ekonomske i egzistencijalne su provenijencije: poboljšanje životnog standarda (67,8%), potom mogućnosti za pronalazak zaposlenja (14,6%), bijeg od nepovoljne situacije u BiH (6,8%), dok je utjecaj ostalih faktora zanemarljiv.

Grafikon 2.4: Gdje biste se najradije iselili (%)

Kada je riječ o preferiranoj zemlji emigracije, na prvoj poziciji je Njemačka (41%), potom slijede Austrija (11,1%), skandinavske zemlje (9,2%), Australija (5,9%) i SAD (blizu 5%). Ovi podaci donekle su saobrazni sa podacima IOM-a iz 2010.godine o glavnim zemljama-destinacijama bh. migranata, a koji pokazuju da glavnina migranata iz BiH živi u Hrvatskoj (35%) i Njemačkoj (17%), potom slijede Austrija, USA, Slovenija, Švedska, Švicarska i Australija. Gravitiranje Njemačkoj može se djelimično razumjeti dovodenjem u vezu nivoa ekonomskog prosperiteta njemačkog društva i mogućnošću da se zadovolje očekivanja potencijalnih useljenika za poboljšanje životnih šansi i kvalitete života. S druge strane, ne treba potcijeniti ni značaj relativno stabilnih i manje-više čvrstih mreža srodnika i/ili prijatelja kao resursa, u smislu podrške i inicijalne pomoći u savladavanju migrantskih izazova života u dijaspori.

Kada je riječ o anticipaciji vlastite budućnosti, dobijeni pokazatelji govore da su mladi u BiH uprkos opisanim izazovima optimistični glede vlastite budućnosti. Na pitanje *“Kako vidite svoju budućnost za 10 godina”* svaka šesta mlada osoba smatra da će biti bolja nego što je sada (58,4%), svaka deseta lošija (10,2%), a gotovo svaka treća nepromijenjena (25,7%). Statistički značajno razlikovanje među mladima glede imaginacije vlastitog prosperiteta u budućnosti evidentirano je u odnosu na dva sociodemografska obilježja, tip naselja ($\chi^2=19,88$) i veličinu naselja ($\chi^2=48,44$). Tako je primjerice pesimističniji pogled na vlastitu budućnost prisutniji među mladima koji žive u urbanim sredinama, dok u održanje *“statusa quo”* više vjeruju mladi u ruralnim sredinama. Istovremeno, najoptimističniji pogled u budućnost imaju mladi u velikim gradovima (više od 100.000 stanovnika), među onima koji ne vjeruju u promjenu, najviše je mladih iz izrazito malih naselja (do pet hiljada stanovnika), a najpesimističniji glede vlastite budućnosti jesu mladi koji žive u manjim sredinama (od 5000 do 20.000 stanovnika).

Teorijsku potku za empirijsku analizu šireg spektra pitanja u vezi sa obrazovanjem, radom, zapošljavanjem i mobilnošću mladih u okviru ovoga odjeljka, čini teorija ključnih momenata u životu mladih ljudi. Iz ove perspektive, participaciju mladih u društvenom životu moguće je promišljati fokusom na fluidne, nestabilne i promjenjive životne čvorove uokvirene redukcionističkim stegama bh. tranzicijskog društva hronično ogrezlog u političkoj, ekonomskoj, društvenoj i moralnoj krizi. Rezultati istraživanja pokazuju da mladi u BiH konstituiraju heterogenu, polimorfnu skupinu unutar koje postoje značajne razlike u nivou materijalne sigurnosti, osnovnih životnih aktivnosti, obrazovanja, radnog statusa i mobilnosti. U konceptualnom smislu, dobijeni rezultati omogućavaju re-evaluaciju kompleksne interakcije faktora društvene strukture, agencnosti i participacije mladih. Polazeći od Burdievog shvatanja da društveni život može biti pojmljen samo u odnosu na pitanje kako društvene strukture (ekonomske, političke i društvene institucije i procesi) oblikuju djelovanje

u određenim vremenskim periodima, dva su ključna aspekta društvenosti analizirana u ovom dijelu: sistem obrazovanja i sistem tržišta rada.

Obrazovni kapital kao najvažniji razvojni resurs društva i ključni vektor pozicije pojedinca na tržištu rada može se djelimično opisati stopom upisa, odnosno završavanja određenog nivoa obrazovanja. U vezi s tim, pod pretpostavkom da je kvalitet obrazovanja zadovoljavajući, postoji potencijal za poboljšanje trenutno manje povoljnog obrazovnog profila bh. stanovništva: 59,7% mladih uključeno je u obrazovni proces, a jedna petina obrazuje se na visokoobrazovnim institucijama. Empirijsko uporište za navedenu tezu moguće je, između ostalog, pronaći u ranije prezentiranim podacima o prosječnom školskom postignuću, motiviranosti za pohađanje nastave, broju sati posvećenim učenju, te evidentnim aspiracijama kod mladih ka postizanju što višeg nivoa obrazovanja. S druge strane, negativni polovi u smislu barijera u postizanju željenih ishoda spojivi su, s jedne strane, s nepovjerenjem u kvalitet obrazovnog sistema općenito, te u još uvijek nedovoljno razvijenoj svijesti o neophodnosti dodatnih ulaganja u obrazovni kapital kako bi se razina znanja i sposobnosti podigla na viši, kvalitetniji nivo. Očito je nizak nivo svijesti, kako kod mladih tako i kod njihovih roditelja, utjecao na to da formalni obrazovni sistem nije kadar samostalno osposobiti i pripremiti mlade ljude za izazove sa kojima će se u životnom i radnom okruženju neminovno suočiti, budući da privatne instrukcije kao dodatnu podršku u procesu obrazovanja koristi tek jedna petnaestina mladih. Nadalje, agensnost samih mladih ljudi cijenjena participacijom u volonterskim aktivnostima, stažiranju, pripravništvu ili dodatnoj kvalifikaciji pokazuje se iznimno niskom: tek 23,3% mladih navelo je učestvovanje u navedenim aktivnostima. Istovremeno, društvene mogućnosti angažmana mladih u posljednjih desetak godina postupno su proširivane uvođenjem programa stažiranja, pripravništva i stručne prekvalifikacije u kontekstu razvoja programa aktivnih mjera tržišta rada. Kada je riječ o volonterizmu, uprkos početnom nedostaku iskustva u filantropskim aktivnostima

zbog vjerovanja u svemoćnu ulogu države u kreiranju životnog stila i brige o građanima naslijeđenu iz socijalizma, potencijali razvijeni u nevladinom sektoru i međunarodnim organizacijama širili su prostor za aktivniji angažman mladih. Premda danas postoji obilje nevladinih organizacija koje se bave pitanjima i aktivacijom mladih, i relativno razvijeni programi stažiranja i pripravničkog rada, ishodi su razočaravajući: četiri petine mladih nikada nije sudjelovalo u navedenim aktivnostima, što znači da nikada nije pokušalo aktivno djelovati u procesu razvoja ličnog identiteta, osjećaja odgovornosti, pripadnosti i korisnosti.

Za razliku od sistema obrazovanja, strukture tržišta rada rigidnije su i manje elastične. Izloženi podaci o stopi aktivnosti najrječitije ilustriraju činjenicu da je riječ o ograničenom, nerazvijenom tržištu rada. Bosanskohercegovačko iskustvo potvrđuje da je tranzicija iz centralnoplanskog u tržišni ekonomski sistem složen proces čija uspješnost ovisi o sposobnosti radne snage da socijalistički mentalni sklop prilagodi novim tržišnim uvjetima. Razvoj tržišnog kapitalizma na već oprobanim premisama Washingtonskog konsenzusa odigravao se u ozračju potpune ekonomske i institucionalne destrukcije zemlje, i visoko traumatiziranog stanovništva. Stoga ne iznenađuje što je razvoj privatnog sektora kao ključnog pogona tržišne privrede i dvadeset godina kasnije u povoju - novina koja se u javnosti percipira suspektom. S druge strane, uprkos rastućem trendu zapošljavanja u javnom sektoru u prvim postratnim godinama, mogućnosti upošljavanja u javnoj administraciji odavno su iscrpljene. Uprkos tome, očito je da mladi dominantno preferiraju rad u javnom sektoru koji se tradicionalno smatra sigurnim i pouzdanim, te da se pri odabiru zaposlenja rukovode prevashodno visinom plaće i sigurnošću radnog mjesta. U savremenim društvima u kojima se plaćeni posao pojavljuje kao suštinski preduvjet ekonomske neovisnosti, autonomnog i produktivnog života, prekarnost mladih na tržištu rada oslikavaju empirijski nalazi o tek jednoj petini mladih koja je zaposlena, te jednoj petini "*NEET*" mladih, koji su izvan sistema obrazovanja,

zapošljavanja i obuke. Fenomen nezaposlenosti intenzivira spiralu nesigurnosti kod mladih, jer je isključenost iz tržišta rada osnovni prediktor siromaštva i socijalne isključenosti. Stopa siromaštva među kategorijom nezaposlenih osoba u 2013. godini iznosila je 27,8% (Agencija za statistiku: 2013a), a u dobnoj skupini od 15 do 24 godina 16,7% (Agencija za statistiku, 2007), što najzornije govori o poražavajućim razmjerama siromaštva i socijalne isključenosti mladih.

Kada je riječ o mobilnosti, težnja za emigracijom intenzivnija je od unutrašnje migracije: jedna trećina mladih ispoljava težnje ka unutrašnjoj, a jedna polovina za vanjskom migracijom. Ne iznenađuje da se migracijske težnje generiraju iz limitiranih mogućnosti zaposlenja i osiguranja prihvatljivog životnog standarda. U hijerarhiji motiva, u oba slučaju dominiraju ekonomski razlozi, poboljšanje životnog standarda i veće mogućnosti pronalaska zaposlenja. Iako niti jedan od promatranih šest demografskih obilježja nije proizveo statistički značajnu razliku među mladima, potrebno je ipak anticipirati značaj privremene migracije u svrhu rada i zapošljavanja kao trenutačno najprivlačnijom izlaznom strategijom među mladima. Premda, posmatrana kroz prizmu društva, privremena emigracija može biti sporna budući da nosi rizik "odliva mozgova", odnosno gubitka visokokvalificiranog mladog kadra, pitanje migrantnosti neophodno je sagledati i iz individualne perspektive, posebno u svjetlu činjenice da ljudski kapital nije trajno dobro, da svako dugotrajnije nekorištenje stečenih znanja i vještina vodi gubitku sposobnosti i zastarijevanju znanja i time smanjivanju upošljivosti.

Naposlijetku, uprkos opisanim izazovima sa kojima se suočavaju u odnosu na dva esencijalna životna pitanja - obrazovanje i zapošljavanje, mladi u BiH optimistični su glede vlastite budućnosti. Da li će ova očekivanja biti ispunjena zavisi u značajnoj mjeri i od sposobnosti mladih da preuzmu odgovornost za vlastitu budućnost aktivnim angažmanom u demokracizaciji društva, te postanu ključni katalizator društvenih promjena koje će usmjeriti društveni razvoj ka progresivnijoj putanji.

3. Porodica i socijalne mreže

Savremena porodica prolazi kroz velike promjene, pogotovo unutar patrijarhalnih zajednica u koje spada i bosanskohercegovačko društvo. Aktualno (pre)oblikovanje porodice karakterizira nestalnost, dinamičnost, "labavost veza i opozivost obaveza" njenih članova (Bauman, 2009: 13), odnosno nepostojanje čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa, svojstvenih patrijarhalnim zajednicama. Porodica se "otvorila" prema mnoštvu društvenih institucija i mreža, čiji su članovi sve "usmjereniji ka samostvaranju, razvoju ličnih osobina, traganju za vlastitim identitetom" (Giddens, 2003: 217), a što, onda, u porodičnom smislu, rezultira i sve češćim kohabitacijama. Preciznije kazano, "dekonstrukcija" patrijarhalnog tipa porodice počela se intenzivnije odvijati od 60-ih godina prošlog stoljeća kada je, prema nekim analitičarima, "nastupio nov, drugi revolucionarni tok porodičnih promjena koji u centar stavlja pojedinca" (Milić, 2001), a što se, dodatno, dinamiziralo početkom 21. stoljeća i to u kontekstu aktualnog, globalno preferirajućeg liberalizma i individualizma gdje se, između ostalog, stimuliraju "velike raznolikosti unutar porodičnih modela". To se, vrlo prepoznatljivo, ogleda u: osjetnom produženju starosne dobi pri stupanju u brak, povećanom broju razvoda brakova, narastanju vanbračnih zajednica i uvećanju broja vanbračne djece, sve češćim jednoroditeljskim porodicama, porastu samačkih domaćinstava, "destigmatizaciji" heteroseksualnih identiteta, mijenjanju karaktera odnosa roditelja prema djeci i obrnuto itd. Dakle, ne radi se ovdje samo o formalno-strukturalnim promjenama unutar porodice, tj. atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, nego i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa (muž - žena, roditelji - djeca, mlađi - stariji, rodbina - bliža i dalja), u pogledu porasta broja urbanih u odnosu na ruralna domaćinstva, narastanju tzv. useljeničkih porodica itd.

U čemu se posebno ogleda značaj savremenih porodičnih promjena? Prema A. Giddensu kvalitet života u modernim društvima više ne zavisi samo od obima i strukture porodice, odnosno od međusobnog pomaganja članova domaćinstva, već od niza drugih činilaca u društvu, naprimjer "socijalnih mreža", sve dostupnijih ljudima. Međutim, problem je u tome što su mnoga društva još uvijek nerazvijena, odnosno u socijalnom smislu nesređena, pa se, onda, transformiranje porodičnih odnosa unutar tih zajednica odvija tegobno. Sublimirajuće kazano, razvijena društva su izložena starenju, opadanju stope nataliteta, smanjenju broja članova domaćinstva, porastu samačkih porodica, svakovrsnom atomiziranju i sl., ali su, unutar njih, ljudima dostupne brojne "socijalne mreže" koje mogu doprinijeti kvaliteti njihovog života, dok, nerazvijena društva karakterizira visoka stopa fertilitilnosti i prirasta, s jedne strane, te nezavidni egzistencijalni uvjeti za život, s druge strane. Oni su posebno frustrirajući za hendikepirane, mlade i najstarije osobe. Otuda je velika odgovornost društva prema tzv. ranjivim porodicama, unutar kojih se nalaze invalidizirani, bolesni i nemoćni. Osim toga, treba imati u vidu da krizom zahvaćena porodica nikada ne skončava na razini te mikro zajednice, nego se prelijeva u širi društveni kontekst. Poznato je, također, da se kriza porodice daleko dramatičnije prenosi na širu društvenu zajednicu ako je ona patrijarhalnog tipa, nego što se to dešava u modernim, obiteljski atomiziranim, ali zato i socijalno sređenim, društvima.

Šta posebno karakterizira porodicu u bosanskohercegovačkom društvu?

Demografska tranzicija bosanskohercegovačkog društva, uključujući i transformiranje karaktera ovdašnje porodice, trebala se, prema stručnim ekspertizama, odvijati prirodnim putem sve do kraja treće decenije ovog stoljeća i to uz pozitivni prirast stanovništva, postepeno povećanje starosnih kategorija u ukupnoj populaciji, lagano smanjivanje prosječnog broja članova domaćinstva itd., da se, u međuvremenu, nije desio

rat i izrazito negativna promjena uvjeta za život na ovim prostorima. Umjesto postupene transformacije demografske strukture stanovništva, uključujući i porodične odnose, ta promjena je bila nagla i šokantna, o čemu svjedoče rezultati provedenih istraživanja. Ovdje će biti pomenuta samo neka.

Tokom 2008. godine u Republici Srpskoj¹¹ je realiziran istraživački projekat u svrhu izrade *Strategije razvoja porodice*, a pod pokroviteljstvom Ministarstva za porodicu, omladinu i sport u Vladi RS-a. Rezultati istraživanja¹² su pokazali da Republiku Srpsku trenutno karakterizira "negativna stopa prirodnog priraštaja" i "poremećaji u vitalnim strukturama sa nizom negativnih posljedica", a posebno u domenu "smanjenja rađanja i povećanja smrtnosti", pogoršavanja starosne strukture stanovništva i sl. Ustanovljeno je, također, da na prostoru tog bosanskohercegovačkog entiteta "u posljednjih nekoliko godina" traje "intenzivan pad stope fertiliteta, što u osnovi počiva na modelu niske reprodukcije". Dakle, tu živi "znatno manji broj stanovnika u odnosu na 1991. godinu, što je posljedica intenzivnog raseljavanja stanovništva, procesa izbjeglištva, emigracije u inostranstvo, ratnog mortaliteta i pada stope prirodnog priraštaja. "Ono što zavređuje posebnu pažnju je veoma neadekvatan teritorijalni razmještaj stanovništva u tom entitetu. Gotovo dvije trećine žitelja koncentrirano je u zapadnom dijelu RS-a. Došlo je do znatnog porasta broja stanovništva u urbanim sredinama (Banja Luka, Bijeljina, Istočno Sarajevo, Doboј, Prijedor, Trebinje...), "zahvaljujući mehaničkom prilivu i nešto povoljnijoj starosnoj strukturi", dok su ruralna područja sve praznija. Istraživački tim se osvrnuo i na "podatke matičnih službi o broju rođenih i umrlih, koje ukazuju na to da je u posljednjih šest godina znatno veći broj umrlih nego rođenih". Smanjen je i prosječan broj članova domaćinstava. Od predratnih 3,6

11 Riječ je o jednom od dva entiteta unutar Bosne i Hercegovine kao države.

12 Istraživačkim projektom je rukovodio prof. dr. Ivan Šijaković.

članova, koliko je imala Bosna i Hercegovina u 1991. godini, Republika Srpska je u 2006. godini spala "na 3,2 člana po domaćinstvu", a negativni demografski trendovi su nastavljeni sve do danas. Na osnovu ovakvog, društveno nemarnog odnosa prema apostrofiranom problemu, teško je pretpostaviti kada i kako će on biti zaustavljen.

Ni u drugom entitetu, Federaciji BiH, nije bolje stanje. Primjerenije kazano, samo je za nijansu manje loša situacija od one u RS-u. Ili, još preciznije kazano, samo pojedini kantoni unutar Federacije BiH, još nisu zahvaćeni negativnom stopom rasta stanovništva, iako su tome blizu. U istraživanju koje je realizirano 2010 godine, a radi izrade *Strategije smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo*, koju je usvojila Skupština KS-a, željelo se provjeriti ne samo kako, u strukturalnom smislu, izgleda porodica u toj regiji, nego i koliko je ona zadržala od svoje ranije funkcionalnosti, odnosno karaktera unutarporodičnih odnosa, sa posebnim osvrtom na to da li postoji bitna razlika između domicilnih i useljeničkih porodica? Najkraće kazano, od ukupno 442 anketirane porodice (222 domicilnih i 220 useljeničkih porodica), čak 88,5% ih spada u nuklearni tip porodice, a svega 11,5% pripada porodici proširenog tipa. U strukturalnom smislu najfrekventnije su bile četveročlane porodice - 52%, petočlanih je bilo 20,4%, tročlanih 19,9%, a šestočlanih svega 6,3%.¹³ Osim toga, kako to i veliki broj sociologa ističe, već pomenuta kohabitacija postala je veoma raširen tip zajedničkog života u zapadnim društvima, u tolikoj mjeri da se smatra "alternativom" braku, te se blagonaklono gleda na razvode brakova i sl., ovim istraživanjem se željelo obuhvatiti i to pitanje. Naime, mnogi parovi u zapadnoevropskim zemljama preferiraju kohabitaciju nasuprot klasičnom braku, u kojoj ostaju čak i kada dobiju djecu. S druge strane, stopa razvedenih brakova (divorcijaliteta) u postindustrijskim društvima

13 Opširnije u: *Strategija smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo*, usvojila Skupština Kantona Sarajevo 2010.

u stalnom je porastu. Međutim, u istraživanju na kojem je ovdje osvrst, došlo se, primjenom Likertove skale, do bitno drugačijih aksioloških stavova. S tvrdnjom da je brak sasvim normalna i očekivana etapa života pojedinca slaže se ili se u potpunosti slaže, čak 95,9% svih ispitanika, a izuzetno visok postotak ispitanika (njih 95,2%), smatra da je brak vrijednost koju treba čuvati i njegovati. Vrlo visoko ocijenjena je tvrdnja da je brak kruna ljubavi i sreće ($M=4,3$), te da brak treba nastojati sačuvati, odnosno da je razvod posljednja opcija ($M=4,2$). Podijeljeno je mišljenje u vezi sa tvrdnjom da brak ne treba bespotrebno odgađati za zrelije životno doba (nakon 30. godine). Od ukupnog broja ispitanika 55,2% se slaže ili se u potpunosti slaže s tom tvrdnjom, a 29% ispitanika niti se slaže niti se ne slaže s naznačenom tvrdnjom ($M=3,5$). Najniži skor od svih ponuđenih tvrdnji o braku jeste onaj da je brak prevaziđena institucija, neprikladna dinamici savremenog doba s kojom se 65,8% svih ispitanika ne slaže djelimično ili u potpunosti se ne slaže ($M=2,4$).¹⁴ Na osnovu navedenih pokazatelja, može se izvesti zaključak da je komparativna prednost bosanskohercegovačkog društva u odnosu na zapadna to što je još uvijek relativno izražen utjecaj tradicije, prema kojoj su porodica i potomstvo vrlo visoko rangirani na skali društvenih vrijednosti.

U cjelini uzevši, Federaciju BiH karakteriziraju negativni trendovi u svim bitnim segmentima društvene dinamike: u porastu starosne strukture stanovništva i mortaliteta, u padu nataliteta i fertiliteta, u negativnoj dobnoj i prostornoj distribuciji stanovništva, u odlasku mladih sa tog područja itd. Sve je izraženije praznjenje ruralnih područja i mehanički priliv stanovništva u urbane centre, naročito u Sarajevo, Tuzlu i Mostar, koji neće moći pružiti sve ono što je bitno za kvalitetan život ljudi, a pogotovo u pogledu imperativnog revitaliziranja porodice, kao

14 Strategija smanjenja nepovoljnih demografskih tokova na području Kantona Sarajevo, usvojenoj od Skupštine Kantona Sarajevo 2010.

temelnog stuba društva. Ona je do zabrinjavajućih razmjera ugrožena, o čemu svjedoči ne samo ekonomska pauperizacija i brojčano smanjenje članova domaćinstava, nego i porast nasilja, kako u njenom okri-lju, tako i u cjelini društva, povećanje svih sociopatoloških fenomena (maloljetničke delinkvencije, narkomanije, alkoholizma, korupcije i dr., uključujući i urušavanje temeljne skale društvenih vrijednosti i morala općenito), za koje se pouzdano zna da ih agregira i krizom zahvaćen porodični sistem u društvu.

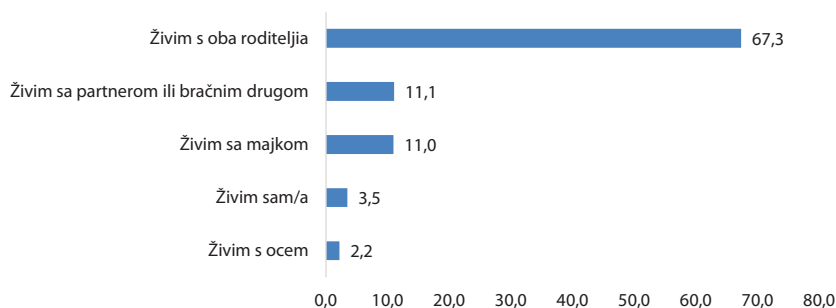
Generalno govoreći, procjenjuje se da je svaka druga osoba u Bosni i Hercegovini pomjerena iz svog predratnog doma, jedni unutar zemlje, a drugi protjerivanjem u inozemstvo. Mnoga domaćinstva su naprosto desetkovana ili čak u potpunosti uništena. Dijelovi porodica su invalidi-zirani, brojna domaćinstva razdvojena iseljavanjem njihovih članova u treće zemlje, prisutna je destimulacija u zasnivanju bračnih zajednica, naročito rađanja djece itd. Osim naznačenog, kada je riječ o porodi-ci u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, čini se razložnim naglasiti i sljedeće: evidentno je da su "erodirale" neke njene ključno važne uloge, kao što je socijalizirajuća-odgojna, ekonomsko-zaštitna, te emotivno-identifikacijska funkcija. S druge strane, ovdašnje društvo još nije spremno da na sebe preuzme ono što je do sada dominantno bila "briga porodice", kako u socijaliziranju ličnosti, odnosno obliko-vanju sistema vrijednosti kod djece, tako i u njihovom ekonomskom i socijalnom zbrinjavanju. Na taj način se formirao "vakuum-prostor" koga popunjava neko drugi: ulica, vršnjaci, mediji sa nerijetko veoma upitnim sadržajima i sl. Svjedoci smo: napuštanja patrijarhalnih manira u porodici; nepostojanja elementarnih preduvjeta za zaživljavanje atomizi-rane, savremene porodice kakvu imaju, primjerice, skandinavske i neke druge razvijene zemlje, a što se veoma loše odražava na socijalizaciju djece. Umišljanje da je djetetu dovoljan računar, pristojan džeparac, vlastita soba sa internet konekcijom i sl., velika je zablude koja se vraća kao bumerang i roditeljima i društvu kada se takvo dijete, prepušteno

samo sebi, sunovrati u kriminal, nasilje, drogu. Budući da je škola veoma važan faktor u ukupnom socijaliziranju mladih osoba, u njenom radu se također nikako ne bi smjelo desiti zapuštanje odgojne u korist obrazovne komponente. Imperativno je da u tom smislu budu prilagođeni odgojno-edukacijski sadržaji. Posebno je važno da u multilateralnim društvima, kakvo je i bosanskohercegovačko, odgojno-edukacijski sadržaji budu otvoreni i tolerantni spram kulturno-tradicijskih, religijskih i drugih različitosti. Za takva društva je krajnje pogubno involviranje segregacijskih i sličnih manira.

Na osnovu empirijski prikupljenih pokazatelja koji se odnose na porodicu i socijalne mreže u bosanskohercegovačkom društvu, može se kazati sljedeće:

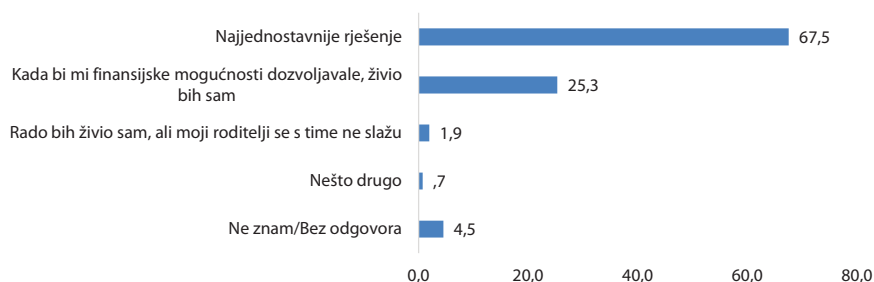
Najveći broj ispitanika (67,3%) živi sa roditeljima, potom sa partnerom, odnosno bračnim drugom (11,1%), sa majkom (11%), sam (3,5%), sa ocem (2,2%), dok su neke druge situacije u zanemarljivom procentu, što se vidi i iz Grafikona br. 3.1. Navedeni pokazatelji, kao i niz drugih koji će se dati u nastavku, jasno ukazuju na to da ovdašnju porodicu još uvijek karakteriziraju odrednice tradicionalnog tipa društva, mada su, u usporedbi za ranijom situacijom, također vidljive određene tendencije mijenjanja njenog karaktera i približavanja onome što karakterizira porodične odnose u savremenim razvijenim društvima.

Grafikon 3.1: Struktura porodice u kojoj žive mladi (%)

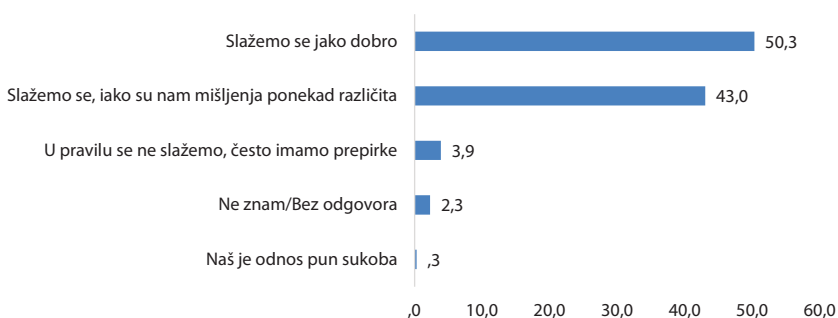
U pogledu odnosa prema porodici, tj. zajedničkom životu, najveći broj ispitanika (67,5%) smatra to "najjednostavnijim rješenjem", ali, istovremeno, svaki četvrti (25,3%) se izjasnio "da bi, kada bi imao finansijsku mogućnost, živio samostalno". Bez odgovora je bilo 4,5% ispitanika. Ostali modaliteti u odgovoru bili su zanemarljivi (Grafikon 3.2). Kao što je i očekivano statistički signifikantna razlika, s obzirom na strukturu porodice u kojoj žive mladi, uočena je u odnosu na tip naselja ($\chi^2=43,30$), dob ispitanika ($\chi^2=146,85$) i obrazovanje ispitanika ($\chi^2=106,68$). Prepoznatljivije kazano, mladi koji su naveli da žive sami češće su u gradu i to starosne dobi od 23 do 27 godina i imaju VSS/VŠS.

Grafikon 3.2: Razlozi za zajednički život mladih sa roditeljima (%)

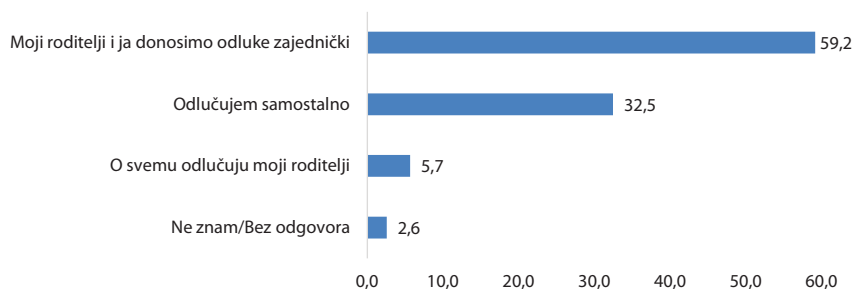
Statistički značajne razlike su evidentirane u odnosu na status ispitanika, tj. kao najjednostavnije rješenje to vide učenici ($\chi^2=46,74$) i ispitanici starosti između 15 i 17 godina ($\chi^2=47,97$). Karakterizirajući svoj odnos prema roditeljima, 50,3% ispitanika se izjasnilo da se s njima "veoma dobro slažu", zatim "da se slažu, iako su im mišljenja ponekad različita" - 43%, da se "u pravilu ne slažu" - 3,9%, da je "odnos pun sukoba" - 3%, dok je bez odgovora bilo 2,3%. Vidljivo je to i na narednom grafikonu.

Grafikon 3.3: Procjena kvalitete odnosa mladih sa roditeljima (%)

Što se tiče načina donošenja odluka u porodici, 59,2% ispitanika smatra da se one "donose zajednički", 32,5% tvrdi da "odlučuje samostalno", 5,7% je istaklo da "o svemu odlučuju roditelji", što je prikazano i na grafikonu.

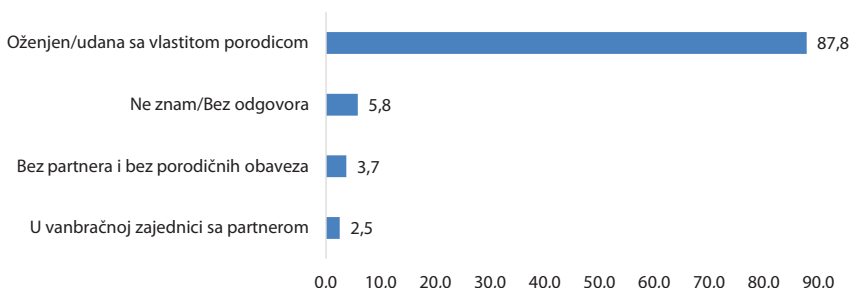
Grafikon 3.4: Način donošenja odluka važnih za mlade (%)

Statistički značajne rezultate proizveli su očekivano *nivo obrazovanja* ($\chi^2=110,65$), *dobna kohorta* ($\chi^2=165,27$) i *status ispitanika* ($\chi^2=167,31$), odnosno ispitanici sa nezavršenom osnovnom školom ili sa osnovnom školom, dakle učenici starosti od 15 do 17 godina su manje slobodni odlučivati samostalno. Kad je riječ o donošenju važnih odluka, prema 40,2% ispitanika najdominantniji utjecaj u tome ima majka, dok 36,1% smatra da je to otac.

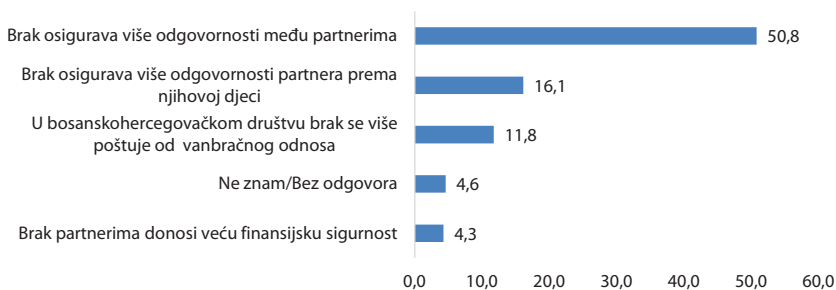
U pogledu budućeg porodičnog statusa, 87,8% ispitanika planira zasnovati bračnu zajednicu, dok "bez partnera i porodičnih obaveza" namjerava biti 3,7% ispitanika, život u "vanbračnoj zajednici" vidi 2,5% mladih, a "ne zna kako će im, u porodičnom smislu, izgledati situacija" – 5,8%. Mladi koji žive u naseljima do 2000 stanovnika, dakle na selu, statistički značajno zamišljaju svoju porodičnu budućnost kao *oženjen/udana, u domaćinstvu sa vlastitom porodicom* ($\chi^2=53,31$) u odnosu na one mlade koji žive u gradu.

Grafikon 3.5: Projekcija mladih o vlastitoj porodičnoj budućnosti (%)

Prednosti života u braku vidi većina ispitanika, s tim što to za 50,8% "brak osigurava više odgovornosti među partnerima", 16,1% smatra da "brak osigurava više odgovornosti za djecu", dok 11,8% ispitanika smatra da se "u bosanskohercegovačkom društvu brak više poštuje od vanbračne zajednice". Neznatan broj ispitanika, 4,3% misli da "brak donosi veću finansijsku sigurnost". Nije se izjasnilo 4,6% ispitanika. Navedeni pokazatelji su prikazani i na narednom grafikonu.

Grafikon 3.6: Stavovi mladih o glavnim prednostima braka u odnosu na vanbračnu zajednicu (%)

Prednost vanbračne zajednice, u odnosu na bračnu, vidi mnogo manji broj ispitanika s tim što 24,6% smatra da se tako "lakše prekidaju međusobni odnosi" među partnerima; za 20,4% to pruža "nezavisnost partnerima", 9,8% u tome vidi "više prostora za izgrađivanje karijere",

za 8,1% je to “prednost u rješavanju međusobnih nesporazuma”, dok se preko 20,1% uzdržalo od bilo kakvog odgovora.

Pažljivijom analizom moguće je uočiti da postoji određena kontradiktornost u odgovorima ispitanika na prethodna dva pitanja. Naime, oko 55% ispitanika vide u vanbračnoj zajednici određene prednosti u odnosu na bračnu zajednicu, bilo da je riječ o “karijeri”, “prekidanju zajedničkih odnosa”, ili “partnerskoj nezavisnosti”, iako su, prije toga, dali daleko veću podršku i prednost bračnoj u odnosu na vanbračnu zajednicu.

Grafikon 3.7: Stavovi mladih o glavnim prednostima vanbračne zajednice u odnosu na brak (%)

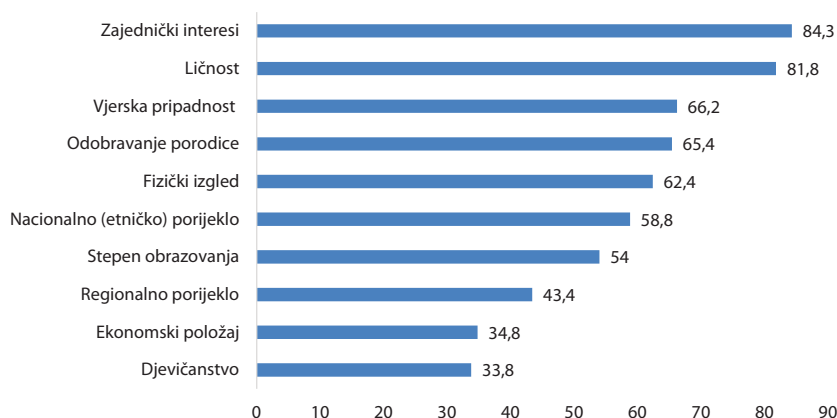

U pogledu najbolje životne dobi za stupanje u bračnu zajednicu, kad je riječ o ženama, najveći broj ispitanika, oko 55%, smatra da je to od 25 do 29 godina, potom oko 21% misli da je to period od 21 do 24 godine, 6,5% ispitanika smatra da je to dob od 30 godina, a nije se izjasnilo oko 11% anketiranih. Slični su odgovori i kod procjene najbolje životne dobi muškaraca prilikom stupanja u bračnu zajednicu.

Kod izbora bračnog partnera, ispitanici su na Likertovoj skali stavili u prvi plan sljedeće odrednice: na prvome mjestu “zajedničke

interese" (84,3%), zatim "ličnost" (81,8%), potom "vjersku pripadnost" (66,2%), "odobrenje roditelja/porodice" (65,4%), "fizički izgled" (62,4%), "nacionalno porijeklo" (58%), "stepen obrazovanja" (54%), a potom, u rasponu od 34 do 44%, djevičanstvo, ekonomski položaj i regionalno pripadništvo, što je vidljivo i iz Grafikona 3.8.¹⁵ Iz navedenog, uočljivo je, unatoč nedavnom ratnom sukobu na ovom prostoru, da je još uvijek prisutna spremnost velikog broja mladih ljudi da stupaju u bračnu zajednicu sa osobama koje nisu iste regionalne, nacionalne i vjerske pripadnosti, tj. da su im od toga dominantniji "karakter osobe", "zajednički interesi" i sl., a što je korespondentno sa ovdašnjom, dugovremeno sedimentiranom otvorenošću i tolerancijom u odnosu na drugo i drugačije.

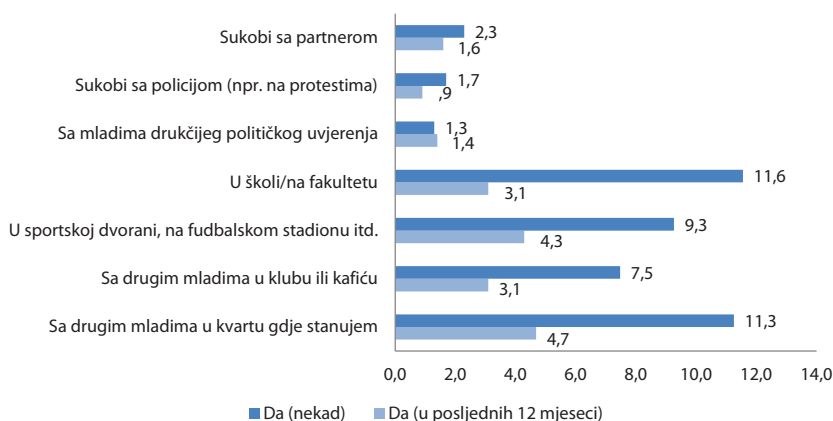
Grafikon 3.8: Rang-ljestvica faktora važnih za izbor bračnog partnera (%)

Propitivano je i nasilničko ponašanje mladih i to općenito, te u posljednjih 12 mjeseci. Iz prikupljenih pokazatelja vidljivo je da oni to najčešće čine u školi, sa vršnjacima tamo gdje stanuju, na sportskim priredbama, u kafićima i sl., što je vidljivo i na narednom grafikonu.

¹⁵ Ispitanicima je ostavljena mogućnost višestrukog izbora na pitanje C13 (v. Prilog)

Grafikon 3.9: Učešće mladih u nasilnim sukobima – nekad i u posljednjih 12 mjeseci (%)

Kad je riječ o participaciji mladih u društvu, odnosno sudjelovanju u tzv. socijalnim mrežama (pokazatelji se odnose na proteklih 12 mjeseci), vidljivo je da se tu radilo o "sudjelovanju u javnim aktivnostima u lokalnoj zajednici" (47,1%), "pomaganju osobama sa posebnim potrebama" (19,4%), "pomaganju kolegama u savladavanju gradiva" (15,7%), "aktivnostima u nevladinim organizacijama" (9,9%), "aktivnostima u organizaciji sportskih događaja" (7,9%), "vjerskim aktivnostima" (7,9%), "organizaciji kulturnih aktivnosti" (7,3%) i sl.

U zaključnom smislu može se kazati da je porodica u bosanskohercegovačkom društvu doživjela nagle i dramatične promjene koje su rezultat ne samo nedavnog rata, nego i veoma tegobne postratne tranzicije. Enormno je smanjen fertilitet i natalitet, a povećan mortalitet, te udio starih osoba u ukupnoj populaciji. Došlo je i do promjene karaktera unutarporodičnih odnosa, tj. na relaciji muž - žena, roditelji - djeca, bliža i dalja rodbina i sl., a što je i razumljivo, imajući u vidu činjenicu da je i ovdašnja porodica, kao tipično patrijarhalna, zahvaćena modernim tranzicijskim preobražajima.

4. Vrijednosti i socijalno povjerenje

Ljudska povezanost (umreženost) i stvaranje odnosa, sagledana bilo sa sociološkog (npr. Bourdieu, Coleman), politološkog (npr. Putnam) ili psihološkog (npr. Allport) aspekta, ogroman su potencijal kako za pojedinca tako i za cijelu zajednicu. Naime, teza da su (kvalitetni) međuljudski odnosi jedna od ključnih pretpostavki uspješnog funkcioniranja kako pojedinca, tako i cijele zajednice, već je općeprihvaćeni truizam. Koncept socijalnog kapitala, shvaćen kao "ukupnost aktualnih i potencijalnih resursa koje pojedinac može mobilizirati na temelju svog članstva u određenim organizacijama ili na temelju društvenih veza u koje je uključen" (Bourdieu, 1986: 248, prema Šalaj, 2009: 11) počiva na truizmu važnosti kvalitetnih međuljudskih odnosa. Povjerenje, udruživanje i umrežavanje, tj. međusobno povjerenje, općeprihvaćene norme kooperativnosti i povezanosti članova zajednice, dimenzije su preko kojih empirijski pojašnjavamo društveni kapital i kao takve one su generator gospodarskog razvoja i političke stabilnosti (Rimac i Štulfoher, 2004). Iako namjera ovoga rada nije bila da se detaljno predstavlja teorija socijalnog kapitala, za potrebe publikacije važnim se čini spomenuti kako socijalna povezanost ima veliki značaj, kako sa aspekta pojedinca, tako i sa aspekta zajednice. Sa aspekta pojedinca, umreženost osigurava osnovu za ostvarenje pojedinačnih ciljeva, a sa aspekta zajednice - društvenu koheziju koja unapređuje društvene, ekonomske i političke interakcije (Field, 2003, prema UNDP, 2009).

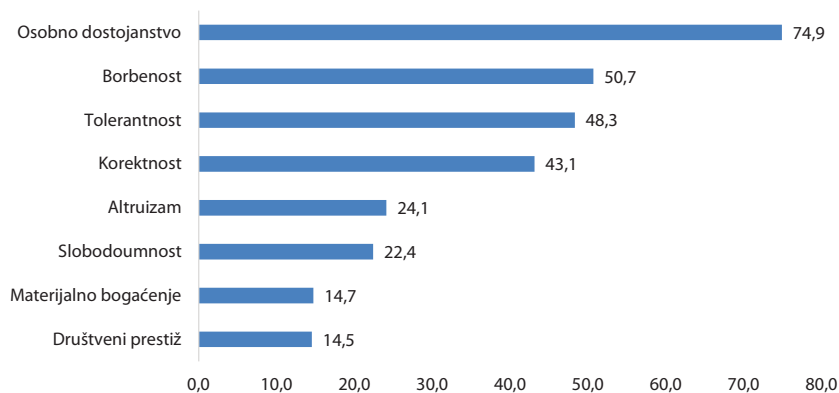
No, naše svakodnevno djelovanje na polju socijalnog uvezivanja "opтереćeno" je cijelim spletom vlastitih vjerovanja i uvjerenja, opažanja okoline u kojoj živimo, kao i nas samih. Te socijalne spoznaje, koje se mogu javiti u obliku vrijednosnih sustava, percipiranja drugih kao izvora povjerenja i podrške (socijalno povjerenje), kroz percepciju spremnosti za ulazak u kontakt s drugima (socijalna distanca), kao i percepciju ugroženosti vlastitog identiteta zbog nekog od aspekata njegovog

funkcioniranja ("osjećaj" diskriminacije), doprinose našim interakcijama sa drugima i često su presudne u cjelokupnom socijalnom ponašanju individue. Kako Havelka (2008: 5) navodi, socijalne spoznaje "preduslov su (a) valjanog, pouzdanog i preciznog razumijevanja svega onoga što se u tom domenu javlja i zbiva i (b) konstruktivnog i efikasnog ponašanja". Istraživanjem vrijednosnog sustava mladih, kao i stupnja povjerenja, socijalne distance, osjećaja diskriminiranosti i spremnosti na dobrovoljni rad, željelo se doznati više o stanju i kvaliteti kako interpersonalnih, tako i međugrupnih odnosa unutar bosanskohercegovačke zajednice.

Vrijednosti su temeljne i posljedicama i uzrocima kako gospodarskog, tako i političkog razvoja jedne zajednice (Rimac i Štulhofer, 2004). Kao okvir, kognitivna matrica, unutar koje pojedinac egzistira i preko koje mu socijalna okolina biva smisljena, vrijednosti neminovno doprinose stvaranju odnosa i povjerenja među ljudima. Kada bi se željelo vrlo robusno pojasniti što su to vrijednosti, onda bi se moglo samo reći da su vrijednosti vodeća načela u životu pojedinca (Schwartz, 1996; Knafo i Schwartz, 2001). Vrijednosti se koriste kao kriteriji za odabir i opravdanje vlastitog ponašanja, ali i kao kriteriji za evaluaciju ljudi i događaja. Iako su nastale kao rezultat socijalizacije pojedinca, što znači da su uvijek pod utjecajem individualnoga iskustva, društvenih i kulturnih čimbenika, vrijednosti nadilaze specifične situacije i na individualnoj razini bitno utječu na stavove i ponašanja (Eysenck, 1954; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992 i 1996; Rohan, 2000; Rohan i Zanna, 2001, prema Franc i sur., 2002). U ovom istraživanju, zbog obimnosti obuhvaćenih tema, nije bilo dovoljno prostora značajnije se baviti vrijednosnim orijentacijama mladih, no na temelju jednostavnog upitnika uspjele su se otkriti njihove bazične vrijednosne orijentacije. Na listi od osam ponuđenih individualnih vrijednosti, od mladih se tražilo da rangiraju tri koje najviše cijene. Rang-ljestvica ukupnih rezultata (Grafikon 4.1) ukazuje na to da je osobno dostojanstvo vrijednost koju ističe najveći broj mladih (74,9%). Slijede je vrijednosti koje ukazuju na odnos pojedinca prema

drugima (borbenost 50,7%; tolerantnost 48,3%; korektnost 43,1%), a onda, znatno ispod prosjeka, nalaze se rangirane vrijednosti koje upućuju na materijalističku orijentaciju (materijalno bogaćenje 14,7%) i društveni prestiž (14,5%).

Grafikon: 4.1: Rang-ljestvica vrijednosti mladih - ukupni rezultati (%)

Dobiveni rezultati ukazuju na vrijednosne orijentacije mladih koje su očekivane u razvojnem stadiju u kojemu se trenutačno nalaze (prosječna dob ispitanika je $M=21,1$), kao i na činjenicu da je preko 50% ispitanika još uvijek u procesu školovanja (učenik/ica 27,4%; student/ica 24,4%). U prvi plan su izišle vrijednosti koje "upućuju na razvijenu samosvijest o važnosti vlastitog integriteta s kojom je usko povezano i samopoštovanje koje se nalazi u podlozi mnogih životnih odluka s kojima su mladi već suočeni ili im tek predstoje" (Ilišin, Bouillet, Gvozdanović i Potočnik, 2013: 96). Mladost je vrijeme u kojem je pojedinac snažno upućen na izgradnju vlastitog integriteta i značajnu diferenciranost od okoline. Borbenost, vrijednost koja je u sva tri moguća izbora (Tablica 4.1) na drugom mjestu, predstavlja poželjnost aktivnog i samostalnog načina postizanja ciljeva, tj. reprezentanta je motiva za postignućem. Razlike su uočene u zastupljenosti ove vrijednosti između mladih iz urbanih i ruralnih sredina. Naime, kao drugu značajnu vrijednost prilikom

rangiranja vrijednosti, borbenost značajno više ističu mladi iz ruralnih sredina, nego mladi iz urbanih sredina ($\chi^2=27,96$). Budući da su na području BiH još uvijek znatne razlike između urbanih i ruralnih sredina u mogućnosti ostvarenja vlastitih potencijala mladih, sasvim je očekivano da će se mladi iz različitih životnih sredina razlikovati, iako bi se za "razuzdanu" mladost očekivalo da je vrijednost "slobodoumnosti" znatno više rangirana na ljestvici vrijednosti. Kako se vrijednosti međugeneracijski prenose, te snažno ukazuju na kulturološki kontinuitet i njegovanje društvenih vrijednosti određenoga društva (Reić-Ercegovac i Koludrović, 2010), niska rangiranost slobodoumnosti može upućivati na tradicionalnost vrijednosnog sustava bosanskohercegovačkog društva. Prema istraživanju Schwartza i Bardija (1997, prema Sekulić, 2011), društva koja su imala socijalistički poredak uglavnom naglašavaju konzervativne vrijednosti i hijerarhiju, a manje intelektualnu autonomiju (što je blisko poimanju slobodoumnosti, op.a.) i egalitarizam¹⁶.

16 U prilog navedenom idu rezultati ljestvice vrijednosti koja se koristila u ovom istraživanju, a koju zbog skučenosti prostora nije bilo moguće prikazati. Ljestvicom su zahvaćene vrijednosti usmjerene na obitelj i bliske odnose, vrijednosti orijentirane na profesionalni uspjeh, te hedonističke, materijalističke i religijske preferencije. Distribucija rezultata prikazana je u Prilogu u sekciji B5a. Rezultati upućuju na to da su mladi snažno orijentirani na bliske veze koje se ogledaju kroz obiteljske i prijateljske odnose, te na profesionalnu uspješnost.

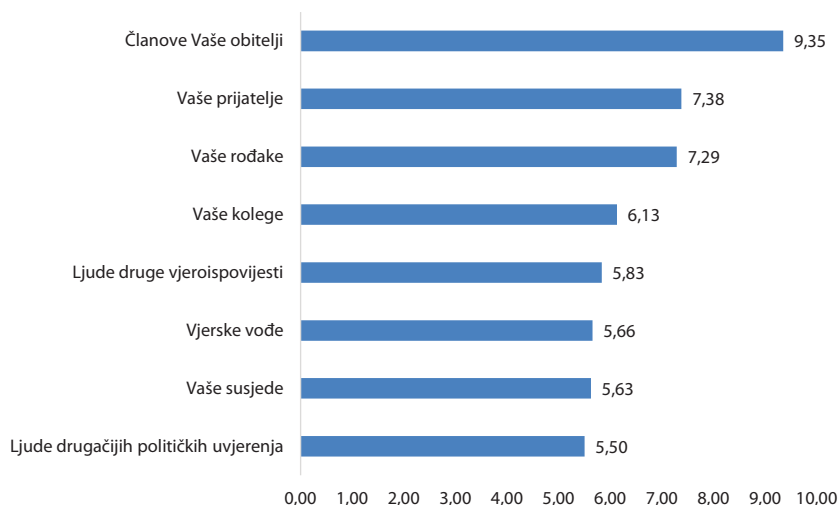
Tabela 4.1: Rang-ljestvica vrijednosti mladih - prvi, drugi i treći izbor (%)

Prvi izbor	% Prvi izbor	Drugi izbor	% Drugi izbor	Treći izbor	% Treći izbor
Osobno dostojanstvo	50,7	Tolerantnost	23,2	Korektnost	21,3
Borbenost	13,6	Borbenost	17,6	Borbenost	19,4
Tolerantnost	9,3	Osobno dostojanstvo	13,8	Tolerantnost	15,8
Korektnost	8,1	Korektnost	13,7	Slobodoumnost	10,8
Altruizam	5,5	Altruizam	10,7	Osobno dostojanstvo	10,4
Slobodoumnost	5,2	Slobodoumnost	6,5	Altruizam	8,0
Društveni prestiž	3,8	Materijalno bogaćenje	6,0	Materijalno bogaćenje	6,4
Materijalno bogaćenje	2,4	Društveni prestiž	5,9	Društveni prestiž	4,9

Povjerenje (socijalno), kao sljedeća važna značajka međuljudskih odnosa, a istovremeno i mjera socijalnog kapitala, "uvjerenje je da nam drugi neće svjesno i promišljeno nanijeti štetu, ako to može/mogu izbjeći, te da će voditi računa o našim interesima, kada je to moguće" (Delhey i Newton, 2004: 4). Povjerenje djeluje tako da pojednostavljuje složenost društvenih odnosa, povećava suradnju, a smanjuje oportunistno ponašanje, čime se jača društvena interakcija i stabilnost društva (Puhalo i sur., 2010). Najčešće se pojavljuju dva tipa socijalnog povjerenja: partikularizirano (osobno, iskustveno) i generalizirano. Partikularizirano povjerenje karakteristično je za grupe koje imaju česte, bliske i intenzivne interakcije, dok se generalizirano odnosi na povjerenje prema onima iz naše zajednice koje direktno ne poznajemo. U potonjem slučaju u pitanju je, zapravo, povjerenje u druge ljude općenito (Šalaj, 2009).

Socijalno povjerenje prema određenim socijalnim skupinama u ovom istraživanju, mladi su iskazivali na ljestvici od 1 do 10 (1-uopće nemam povjerenja, 10-potpuno imam povjerenja). Naime, prosječne vrijednosti ukazuju kako najviše povjerenja mladi iskazuju prema bliskim i njima poznatim krugovima ljudi: obitelji ($M=9,35$), prijateljima ($M=7,37$) i rođacima ($M=7,28$). Ovi rezultati nisu iznenađujući i u skladu su sa već spomenutim vrijednosnim preferencijama mladih (Tablica vrijednosti prikazana u Prilogu, pitanje B5a: *Bez moje obitelji život bi izgubio svaki smisao* ($M=6,13$); *Obrazovanje i osobno usavršavanje su mi jako važni* ($M=5,91$); *Najradije provodim vrijeme sa prijateljima* ($M=5,75$); *U životu se pokušavam više od svega posvetiti svojoj obitelji* ($M=5,72$), itd.). Razine povjerenja prema skupinama ljudi sa kojima mladi nemaju rodbinsku povezanost, niti intenzivne interakcije, prosječne su. Interesantnim se podatkom čini istaknuti da mladi imaju više povjerenja u ljude drugih vjeroispovijesti ($M=5,83$) negoli u vjerske vođe ($M=5,65$). Nepovjerenje spram vjerskih vođa može biti pokazatelj kritičnosti i otklona mladih spram institucionalnih autoriteta. U prilog tomu idu i podaci o postojanju značajnih razlika u povjerenju prema vjerskim vođama između mladih iz ruralnih područja i urbanih ($\chi^2=3,26$). Naime, mladi iz ruralnih sredina iskazuju više povjerenja prema vjerskim vođama od mladih iz urbanih sredina. Može se pretpostaviti da su mladi u ruralnim područjima zbog manjeg broja potencijalnih socijalnih odnosa kao i zbog snažnog djelovanja sredine, "upućeniji" na odnose unutar svoje vjerske zajednice.

Grafikon 4.2: Prosječne vrijednosti iskazanog povjerenja prema pojedinim skupinama ljudi (na skali od 1 do 10)

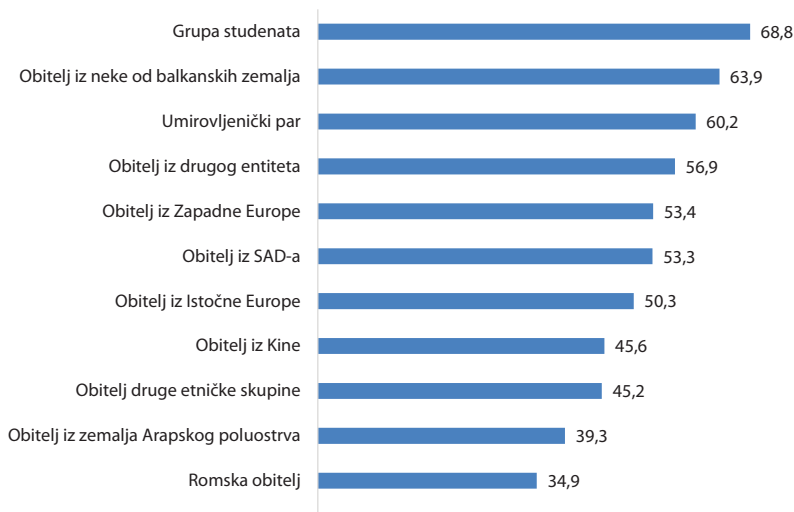

Dosadašnja istraživanja socijalnog povjerenja u BiH navode kako u bosanskohercegovačkom društvu vlada vrlo nisko opće povjerenje, tj. kako građani ove zemlje nemaju dovoljno povjerenja jedni u druge (Šalaj, 2009). Vrlo slično navodi i Puhalo (2010), koji u svojim istraživanjima nalazi da pripadnici jednoga naroda (bez obzira kojega) druge grupe opažaju kao neiskrene i nepoštene, te da veliki broj građana Republike Srpske (70,2%) iznosi kako nikome ne treba vjerovati. Rezultati dobiveni ovim istraživanjem, jasno oslikavaju razdvojenost: 1). vrlo visoko povjerenje mladih u bliske i poznate skupine i 2). prosječnog povjerenja spram drugih koji ne pripadaju tim bližim krugovima. To su značajke partikulariziranog povjerenja na koje su i ranije spomenuti autori ukazali da je temeljno povjerenje bh. društva, a ovim istraživanjem je potvrđeno da je takav oblik povjerenja zastupljen i među mladima.

Spremnost na prihvatanje drugih skupina kao sudionika i djelatelja životnog prostora, također je jedan od pokazatelja kvalitete međusobnih

odnosa. Na pitanje kako bi se osjećali da obitelj iz neke od navednih skupina doseli u njihovo susjedstvo, tek nešto više od polovice mladih spremno je sedam od 12 ponuđenih skupina prihvatiti u svoje susjedstvo.

Grafikon 4.3: Rang-ljestvica prihvaćanja različitih skupina kao potencijalnih susjeda (%)

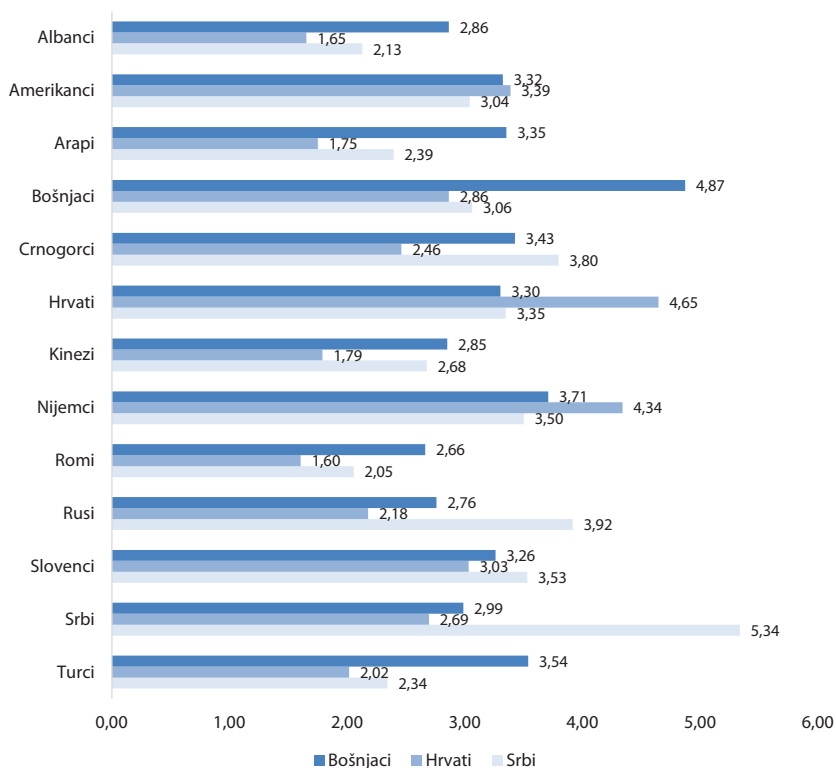
Studente (68,8%), obitelji iz balkanskih zemalja (63,9%), umirovljenički par (60,1) i obitelj iz drugog entiteta u BiH (56,9%) - najveći broj mladih je spreman prihvatiti kao susjede. Dobiveni rezultati su u skladu sa već predstavljanim rezultatima socijalnog povjerenja. Spremnost na veće prihvaćanje različitih generacija u susjedstvu, kao i obitelji iz kulturološki bliskih sredina, može se uzeti kao još jedan od pokazatelja partikulariziranog socijalnog povjerenja. Rezultati ukazuju na to da bi najmanji broj mladih, i to tek svaki šesti, tolerirao homoseksualne obitelji u svom susjedstvu (16,7%). Nešto bližima se čine romske obitelji (34,9%) no generalno gledajući rezultati ukazuju na prilično izraženu nespremnost na bliži kontakt. Razlike u odnosu na neke skupine nađene su s obzirom na tip naselja u kojem mladi obitavaju. Naime,

mladi iz urbanih sredina spremniji su kao susjede prihvatiti obitelj iz arapskog svijeta ($\chi^2=34,03$), obitelj iz Kine ($\chi^2=22,72$), romsku obitelj ($\chi^2=36,55$), te homoseksulanu obitelj ($\chi^2=41,61$). Spremnost na prihvatanje homoseksulane obitelji veća je kod mladih višeg obrazovnog statusa ($\chi^2=45,63$). Iako je vrijednost tolerancije u ukupnom poretku vrijednosti na vrlo visokom trećem mjestu, te je svaki drugi ispitanik navodi kao jednu od najvažnije tri vrijednosti kojima se rukovodi u svom životu (48,3%; Grafikon 4.1), prikazani rezultati prihvatanja socijalnih skupina ne oslikavaju iskazane vrijednosne orijentacije. Tolerancija, shvaćena u socijalnom smislu, implicira "stav prema nekome ili nečemu ili način postupanja s ljudima, idejama ili stvarima, koji u najmanju ruku dopušta ravnopravno postojanje tih ljudi, ideja ili stvari" (Krizmanić i Kolesarić, 2003: 11). Visoko izražena nespremnost ispitanika na prihvatanje određenih skupina, kao ni osoba s kojima su spremni dijeliti fizički životni prostor, podsjeća na već davno potvrđene pretpostavke da vrijednosne orijentacije uslijed nekih snažnih socijalnih čimbenika (uglavnom zbog pretjerane želje za pripadanjem grupi i neprotivljenju grupnim normama), ne bivaju prenesene u realne životne uvjete, tako da se ljudi ponašaju drugačije, nego što bismo očekivali na temelju poznavanja njihovih vrijednosti.

Ljestvica socijalne distance (tj. društvene udaljenosti) često se koristi kao mjera spremnosti na udruživanje i povezivanje. Preko ove ljestvice doznaje se koju razinu društvene udaljenosti pojedinac želi zadržati u odnosima sa članovima neke druge etničke skupine. U ovom istraživanju ispitanici su na skali od osam stupnjeva procjenjivali stupanj spremnosti prihvatanja odnosa sa pripadnicima drugih etničkih skupina (1 - ne želim biti ni u kakvom odnosu; 8 - da budemo u bliskom srodstvu). Ukupni rezultati (podaci prikazani u Prilogu, pitanje B11) upućuju na to da kao socijalno najudaljenije skupine i one sa kojima ne žele imati nikakav kontakt, većina ispitanika navodi Rome (41,4%), Albance (40,1%) i Kinze (33,0%). Spremnost za ostvarivanjem najbližeg odnosa, mladi su

iskazali sa Bošnjacima (17,4%), Srbima (12,4%) i Hrvatima (5,2%). Kako rezultati i upućuju, bliske odnose mladi najviše prihvataju sa pripadnicima vlastitog naroda. U Grafikonu 4.4 prikazani su rezultati socijalne distance s obzirom na etničku pripadnost ispitanika. Prosječni rezultati spremnosti ostvarenja odnosa prema svim ostalim skupinama ne prelaze gradijent četiri, što je pokazatelj stupnja spremnosti da im članovi drugih etničkih skupina budu suradnici. Većina odgovora mladih se odnosi na spremnost da pripadnici drugih etničkih skupina stanuju u susjedstvu, žive u zemlji ili da s njima ne bivaju ni u kakvom odnosu. Dobiveni rezultati pokazatelj su vrlo visokog stupnja društvene udaljenosti koju mladi imaju spram različitih/svih ponuđenih etničkih skupina. Iako su razlike i u međusobnoj spremnosti na prihvatanje bliskih odnosa između mladih koji pripadaju srpskom, hrvatskom i bošnjačkom narodu vrlo male, te ukazuju na to kako su mladi uvelike udaljeni jedni od drugih, može se reći da su Hrvati spremniji za kontakt i sa Bošnjacima ($M=3,30$) i sa Srbima ($M=3,35$), u odnosu na druge dvije etničke skupine. Srbi ($M=2,69$) i Bošnjaci ($M=2,86$) imaju veću distancu prema Hrvatima, nego međusobno (Srbi prema Bošnjacima $M=2,99$; Bošnjaci prema Srbima $M=3,06$). Ovi rezultati donekle odudaraju od dosadašnjih istraživanja tendencija međuetničkih distanci pripadnika ova tri naroda (Puhalo, 2003 i 2009; Smajić, 2012; prema Puhalo, 2013). Smajić je istraživanjem na studentskoj populaciji dobio rezultate koji su ukazivali da su Hrvati najmanje, a Bošnjaci najviše spremni na prihvatanje bliskih odnosa sa drugim dvjema etničkim skupinama. Srbi su podjednako prihvaćali (ili odbacivali) Bošnjake i Hrvate, Hrvati su više prihvatili Srbe, potom Bošnjake, a Bošnjaci su bili spremniji prihvatiti Hrvate negoli Srbe.

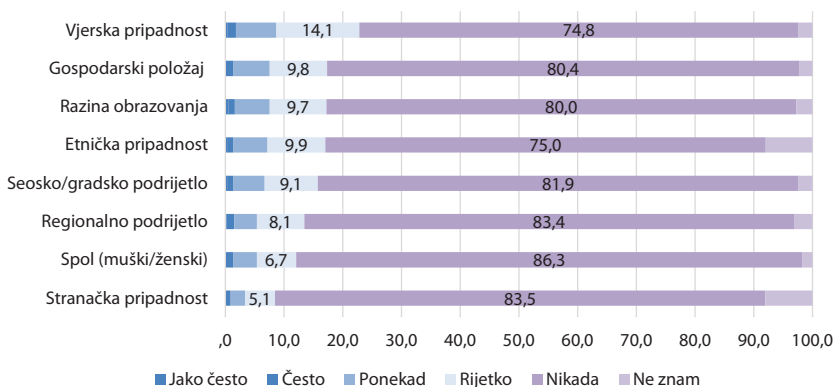
Grafikon 4.4: Prosječne vrijednosti prihvatanja etničkih skupina s obzirom na etničku pripadnost ispitanika (na skali od 1 do 8)

Fenomen socijalne distance uvelike je istražen na području BiH, te se socijalna distanca čini vrlo postojanom na što rezultati mnogih studija socijalne distance upućuju. U svima njima ukazano je na znatnu postojanost ovoga fenomena u različitim populacijama. I ovo istraživanje je potvrdilo kako je socijalna distanca još uvijek znatno prisutna. To pokazuje kako se na tom, jednom od važnijih temelja zdravog društva, zapravo još ništa ili vrlo malo radi. Može se pretpostaviti da se ove uvriježene stereotipije transgeneracijski već prenose, te da su duboko ukorijenjene kako u obrazovnom sustavu, tako i u odgojnim sustavima naših obitelji.

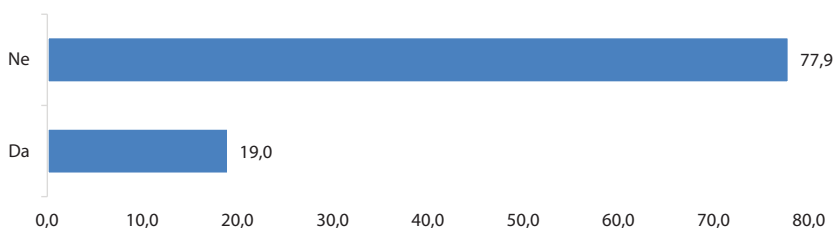
Osjećaj diskriminiranosti, tj. percepcija odbačenosti pojedinca zbog nekog od obilježja njegovog identiteta bilo je sljedeće pitanje preko kojega se željela istražiti povezanost mladih u BiH. Na pitanje jesu li se ikada osjećali žrtvom diskriminacije zbog nekog od obilježja vlastitog identiteta, najveći broj ispitanika je iznio kako nikada (preko 70%, Tablica B3) nisu bili žrtve diskriminacije niti zbog jednog obilježja svoga identiteta. Oni koji su naveli da su se osjećali diskriminirano, procjenjuju da su diskriminirani na temelju vjerske pripadnosti (22,8%), ekonomskog statusa (17,3%), razine obrazovanja (17,2%) i etničke pripadnosti (17,0). Iako su rezultati socijalne distance i socijalnog povjerenja prilično zabrinjavajući u pogledu spremnosti na ostvarivanje bliskosti za mlade na području BiH, rezultati na osjećaju diskriminiranosti ohrabruju, jer je u usporedbi sa ovim rezultatima ipak znatno manji broj mladih diskriminiran. Može se pretpostaviti da ili mladi ljudi nemaju dovoljno kontakta jedni sa drugima, pa uslijed toga niti ne mogu doživjeti diskriminaciju ili da se događa slična situacija kao sa povjerenjem i spremnosti na bliskost, tj. činjenicom da stavovi nekada ne moraju biti povezani sa ponašanjima u konkretnim životnim situacijama. Vrijedno bi bilo uraditi detaljnija istraživanja sa mladima na ovu temu i pružiti uvid o stvarnoj pozadini dobivenih rezultata.

Grafikon 4.5: Percepcija diskriminiranosti (%)

Kako stvaranje odnosa, ali i njihova kvaliteta ovise o učestalosti interakcija (to potvrđuje veliki broj istraživanja iz socijalne psihologije koja su dokazala da ostvarivanje zajedničkog cilja doprinosi približavanju grupa, pitanjem o sudjelovanju mladih u dobrovoljnom radu željelo se istražiti koliko ih je uopće širilo socijalnu mrežu i doprinosilo osjećaju solidarnosti, što pridonosi socijalnom povjerenju u zajednici. Prema dobivenim podacima koji govore isključivo o mladima, najveći broj ispitanika (77,9%) nije imao iskustvo volontiranja u proteklih 12 mjeseci. Tek svaki peti (19%) je dobrovoljno radio u proteklih 12 mjeseci. U istraživanju koje je proveo UNDP (2009) na ukupnoj populaciji, navodi se kako je svega 4,5% osoba iz uzorka volontirao, što je manje od jednog u svakih dvadeset ispitanika. Velike razlike u broju onih koji su volontirali u dva navedena istraživanja su i očekivane, jer se detaljnijim analizama ustvrdilo da broj osoba koje volontiraju opada kako se povećava dob ispitanika (UNDP, 2009).

Grafikon 4.6: Postotak mladih koji su volontirali u posljednjih 12 mjeseci (%)

Poslovi na kojima je nekolicina anketiranih mladih volontirala, uglavnom se odnose na aktivnosti organizirane na lokalnoj razini (42,9%). Povezujući ponašajne karakteristike (volontiranje), ponovno sa vrijednosnim sustavom kojega su mladi iskazali (Grafikon 4.1), uočava se da su mladi vrijednost altruizma rangirali na peto od mogućih osam pozicija što se vjerovatno i pokazuje u rezultatima prikazanim o učestalosti volontiranja u proteklih 12 mjeseci. Na uzorku od 1000 mladih, otprilike tek svaki peti naglašava važnost vrijednosti altruizma, ali i svaki peti ima iskustvo volonterskog angažiranja. Osim svih potencijalnih blagodati koje im može

donijeti iskustvo volontiranja, može se zaključiti da je dobrovoljni rad aktivnost koju mladi nedovoljno prepoznaju, te da uslijed toga nije ni raširena među mladima. To potvrđuju i rezultati istraživanja mladih koje je sprovedeno 2012 godine, a u kojem se navodi da se većina mladih nije angažirala u volonterskim aktivnostima, te je samo 10,3% ispitanika volontiralo. U ovoj studiji kao glavni razlozi navode se da to “nitko od njih nije tražio” (38,9%), “nisu imali vremena” (15,9%) i da “ne znaju dovoljno o prilikama za takav rad” (15,9%) (Đipa i Fazlić, 2012). Na iste prepreke volontiranju naišao je u svom istraživanju i UNDP (2009). Autori ove studije navode kako se može pretpostaviti da su potencijalni razlozi historijske i kulturološke prirode poimanja dobrovoljnog (“neplaćenog”) rada, te da vlada neinformiranost o samoj aktivnosti volontiranja, kao i o prednostima i dobrobitima ove aktivnosti. Ovi podaci dobra su polazna točka za osmišljavanje preventivnih aktivnosti u ovom području.

Grafikon 4.7: Vrsta volontiranja mladih u proteklih 12 mjeseci (%)

Vrijednosne preferencije mladih upućuju na snažno razvijenu samosvijest o važnosti vlastitog integriteta, o snažnoj orijentiranosti na obiteljske i prijateljske odnose, na profesionalnu uspješnost, kao i borbenost za njegovim ostvarenjem. Razlike u stupnju borbenosti postoje kod mladih iz urbanih i ruralnih sredina. Stupanj povjerenja u sve druge skupine osim

u one najbliže (obitelj, prijatelji i rođaci) na razini je prosječnosti. Kada je riječ o iskazivanju prihvaćanja nekih društvenih ili etničkih skupina - kao žitelja iste zajednice (tj. kao susjeda) uopćeno, iskazani stupanj tolerancije prema svima je prosječan, a veoma nizak prema homoseksualnim i romskim obiteljima. Očekivano je bilo da se ispitanici razlikuju s obzirom na tip naselja (urbano-ruralno), u izražavanju stupnja tolerancije prema navedenim skupinama - što se i pokazalo ovim istraživanjem. Mladi iz urbanih sredina značajno su tolerantniji od svojih vršnjaka iz ruralnih sredina, prema romskim, homoseksualnim i obiteljima sa arapskog poluotoka. Pokazatelji socijalne distanciranosti prilično su visoki, te se prosječne vrijednosti za sve skupine, izuzev vlastite, kreću u rasponu od dva ("da stalno žive u mojoj zemlji") do četiri ("da mi budu suradnici") što su pokazatelji spremnosti na manje direktan kontakt sa drugim skupinama. Društvena udaljenost najsnažnija je prema Romima, Albancima i Kinezima na ukupnom uzorku, a vrlo je izražena međusobna udaljenost na etničkoj razini u BiH. Većina mladih (⅔) se nikada nije osjećala žrtvom diskriminacije zbog nekog od obilježja vlastitog identiteta, a najveći broj onih koji su se tako osjećali kao razlog navod vjersku pripadnost, te u istom omjeru ekonomski status, razinu obrazovanja i etničku pripadnost. Mladi uglavnom ne volontiraju.

Prikazani rezultati vrijednosti, socijalnog povjerenja, kao i percepcije spremnosti na bliskost sa drugim skupinama, indikatori su socijalnog kapitala koji je generator, ali i pokazatelj gospodarskog razvoja i političke stabilnosti određene zajednice. Kako se socijalni kapital, prema shvaćanjima Putnama (2000, prema Šalaj, 2009), pojavljuje u povezujućem ili u premošćujućem obliku, u tom slučaju svi navedeni pokazatelji upućuju na to da je među mladima bh. društva izražen povezujući socijalni kapital kojega karakteriziraju visoko povjerenje među članovima vlastite i bliskih grupa, a nisko povjerenje prema nečlanovima. Kao poželjna vrijednost demokratskog društva uglavnom se navodi premošćujući socijalni kapital koji podrazumijeva heterogenost identiteta i postojanje značajnog povjerenja u osobe koje su izvan kruga poznatih i bliskih osoba, tj. povjerenje

u ljude općenito. "Mreže od kojih se sastoji premošćujući socijalni kapital nadilaze postojeće socijalne, etničke i političke rascjepa i po svom su sastavu heterogene, te stoga otvorene za uključivanje velikog broja građana" (Šalaj, 2009: 21). Ovakav oblik društvene uvezanosti "omogućava ljudima da zajednički dođu do društvenih povlastica što su bitni elementi izgradnje mira, obnove, smanjenja siromaštva i (povećanja, op.a.) održivog razvoja" (Svjetska banka, 2003: 4, prema UNDP, 2009: 18).

Iako se uzroci stanja (ne)povjerenja i socijalne udaljenosti mogu tražiti u društveno-historijskim čimbenicima (ratni sukobi, tranzicija društva, loša socioekonomska situacija, itd.), može se pretpostaviti da za razumijevanje ove pojave među mladima razlozi leže u činjenici duboke podijeljenosti bosanskohercegovačkog društva (Šalaj, 2009), kroz koju mladi konstruiraju svoju realnost. Ukoliko je opredjeljenje bh. društva demokratizacija i modernizacija, na putu njihova ostvarenja postoje veliki kameni spoticanja, koji se upravo ogledaju u kognitivnom strukturiranju okoline mladih, uvjeta i odnosa u kojima žive. Naime, percepcije mladih (niska spremnost na ostvarenje odnosa prikazana kroz povjerenje i socijalnu distancu) se razlikuju od stvarnih uvjeta (prikazanih kroz nizak osjećaj diskriminiranosti). Nada leži u činjenici da su stvarne potrebe i želje mladih (iskazane kroz vrijednosti) drugačije od percepcije realnosti koju žive, te da kroz intenzivniji proces upoznavanja, uvezivanja i rada na ostvarivanju zajedničkih ciljeva (koji trebaju biti predmetom strategijskih, dugoročnih i realno sporovodivih javnih politika, a koje, opet, potiču društvenu integraciju mladih), trenutno stanje se može mijenjati u svrhu povećanja socijalnog kapitala premošćujućeg tipa koji generira gospodarski razvoj i političku stabilnost zajednice. Takve zajednice pretpostavka su stabilnog i zadovoljnog pojedinca. Kako su bliske veze iskazane kao one koje su najvažnije mladima, te da svoju budućnost vide kao cilj koji se postiže isključivo oslanjajući se na vlastite snage i na podršku njihovih najbližih (obitelj i prijatelje), utoliko se proces transformacije preko ovih agenasa socijalizacije treba i događati. Pri tome se misli prvenstveno na obitelj i školu.

5. Slobodno vrijeme, način života i rizična ponašanja

Slobodno vrijeme smatra se značajnim vremenom u životu pojedinca i značajnim aspektom socijalizacije (posebno mladih) ljudi. Sociologija i pedagogija danas posvećuju sve više pažnje upravo slobodnom vremenu, smatrajući ga ključnim, budući da ispunjava tri osnovne funkcije: odmaranje, razonodu i razvoj ličnosti. U pedagoškoj literaturi pojmom "*slobodno vrijeme*" označava se "vrijeme koje pojedinac ispunjava i oblikuje prema vlastitim željama, bez bilo koje obaveze i nužde" (Pedagoška enciklopedija 2, 1989: 353). U sociološkom značenju "*slobodno vrijeme*" se definira kao vrijeme koje je "izvan radnih obaveza, porodičnih dužnosti i fizioloških potreba, kojim pojedinac samostalno raspolaže po vlastitom nahođenju i preferencijama (...), odnosno vrijeme aktivnog odmora, razonode, pozitivnog razvoja, socijalizacije, humanizacije i stvaralačkog potvrđivanja ličnosti. Bitna odlika tako shvaćenog vremena stoga nije bezsadržajno traćenje vremena, nego kreativno osmišljavanje vremena koje pojedincu ostaje na raspolaganju nakon ispunjavanja zadatih obaveza." (Previšić, 2000: 404).

Razvojem društva, ali i (posebno informacijsko-komunikacijskih) tehnologija oslobađa se veća količina vremena, a istovremeno i otvara potreba da to vrijeme bude ispunjeno na koristan i kreativan način, posebno kada je riječ o djeci i mladima. Slobodno vrijeme mladih, dakle ono koje je "oslobođeno" školskih i/ili porodičnih obaveza, od izuzetnog je značaja za njihovu socijalizaciju, a odvija se u neformalnom okruženju i na neformalan način. Ono što je također važno napomenuti je to da se slobodno vrijeme mladih odvija shodno njihovim interesima, a upravo ti interesi mladih, odnosno posljedično, način provođenja slobodnog vremena, upućuje na bolje razumijevanje njihovih stavova o svijetu, društvu, životu... "Slobodno vrijeme u savremenom društvu označava prostor i mogućnost interakcije u procesima individualizacije,

socijalizacije i inkulturalizacije; prostor samoaktualizacije i samoostvarenja osobnosti” (Previšić, 2000: 405). “Slobodno vrijeme determinirano je društvenim položajem mladih, njegovim cjelokupnim životnim iskustvom, te izgrađenim navikama, zatim njegovim individualnim potrebama i mogućnostima koje mu pruža društvena sredina. Ukoliko oni svoje slobodno vrijeme žele provesti opuštajući se pasivno ili aktivno, u zabavi, igri ili stvaralaštvu – to je njihov izbor” (Vidulin-Orbanić, 2008: 21).

Upravo je ovo pitanje izbora sadržaja kojim mladi ispunjavaju svoje slobodno vrijeme jedno od ključnih za procjenu kvaliteta njihovog života i svakodnevnice, ali i za razumijevanje njihovih potreba, kao i potencijala da se razvijaju u budućnosti.

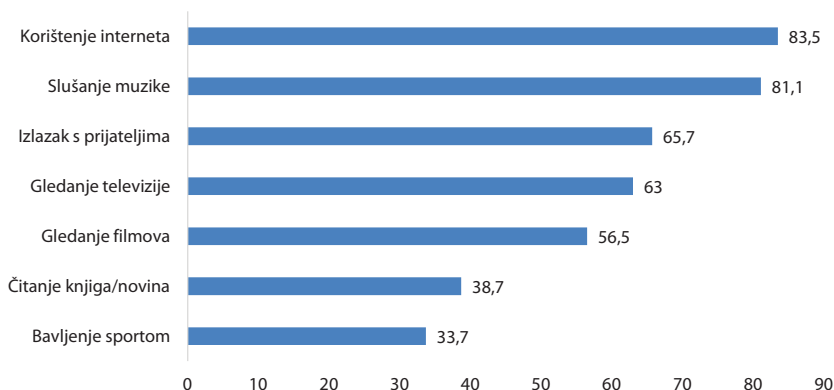
Posebno je značajno napomenuti da je slobodno vrijeme mladih često povezano sa rizičnim ponašanjima, kao što su konzumacija alkohola, rizična spolna ponašanja i sl. Rizična ponašanja mladih obično su rezultat niza uzroka i situacija kojima su mladi izloženi u okvirima porodice ili izvan nje, a koji uključuju različite socijalne, ekonomske i druge faktore. “Termin “djeca i mladi u riziku” u znanstveno-stručnoj literaturi koristi se uglavnom kao “univerzalni” termin za osobe koje tijekom djetinjstva i adolescencije iskazuju različite obiteljske, zdravstvene, emocionalne, odgojno-obrazovne probleme ili neke oblike poremećaja ponašanja i ličnosti.” (Bašić, 2000, u: Zloković i Vrcelj, 2010: 198). U ovom kontekstu rizična ponašanja mladih izuzetno su važan pokazatelj, ne samo njihovog stanja i pozicije u društvu, nego i opće društvene situacije.

Slobodno vrijeme i način života, kao i sklonosti rizičnim ponašanjima, u ovom istraživanju o mladima u Bosni i Hercegovini istraženi su nizom varijabli i setom od 17 pitanja, koji ispituju modele ponašanja mladih, ali i njihove stavove.

Rezultati istraživanja pokazuju da 83,5% mladih koristi internet često, dok ih 2,7% uopće se ne koristi internetom. 94,2% mladih ima stalni pristup internetu, a 5,8% njih uopće nema pristup internetu. Također, 81,1% mladih često provodi slobodno vrijeme slušajući muziku, a 63% njih često gleda televiziju.

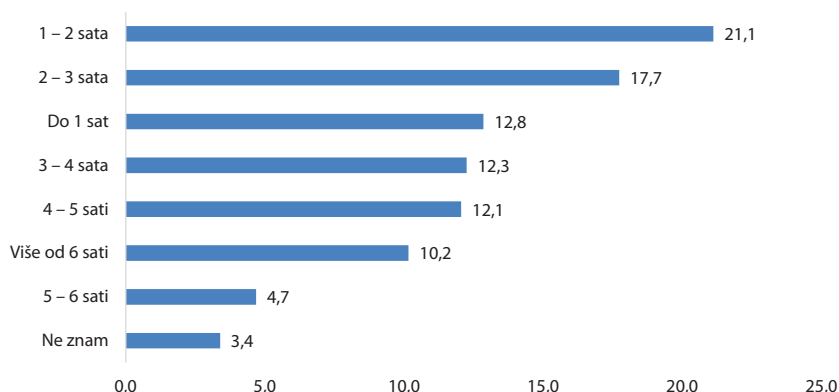
Grafikon 5.1 pokazuje zastupljenost aktivnosti mladih tokom njihovog slobodnog vremena, pri čemu se pokazalo da je slobodno vrijeme mladih ispunjeno medijskim sadržajima, odnosno da je korištenje informacijsko-komunikacijskih tehnologija zastupljenije u svakodnevnom životu mladih od druženja s prijateljima i sportskih aktivnosti.

Grafikon 5.1: Hijerarhija aktivnosti mladih tokom slobodnog vremena (%)

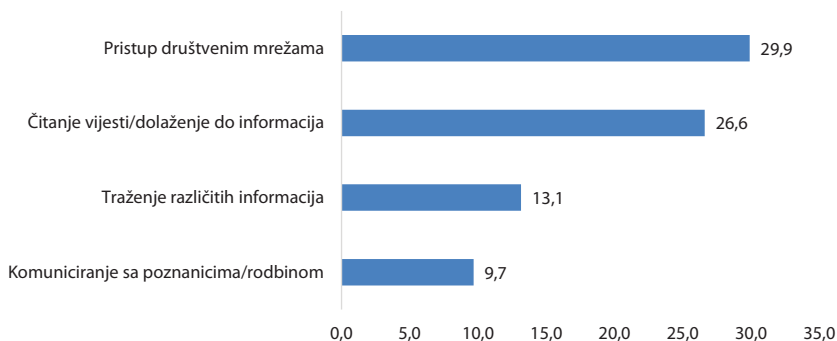
Kad je riječ o količini vremena koje mladi provode u interakciji sa informacijsko-komunikacijskim tehnologijama, njih 21,1% koristi se internetom 1-2 sata dnevno, 17,7% ih se koristi 2-3 sata dnevno, dok ih se 10,2% koristi internetom više od šest sati dnevno. Prosjek korištenja interneta među mladima je 3,8 sati (Grafikon 5.2).

Grafikon 5.2: Prosjek vremena provedenog na internetu tokom dana (%)

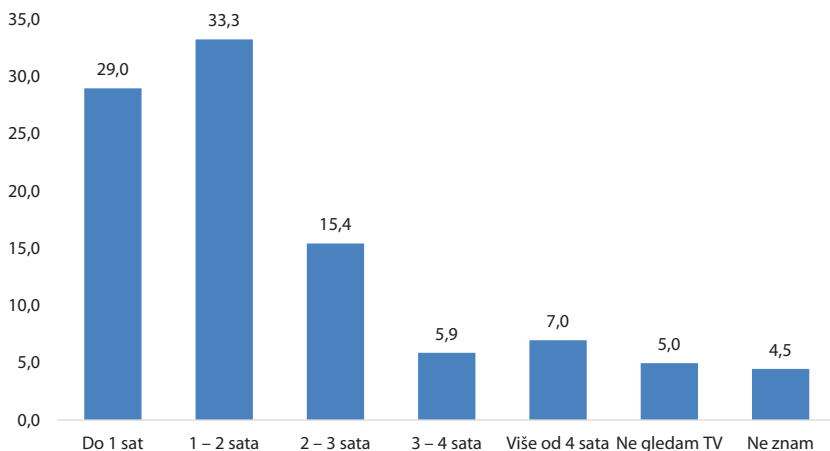
Internet mladima služi ne samo za dobivanje informacije, nego i kao svojevrsna tehnološka “podloga” za korištenje društvenih mreža, poput Facebooka, Myspacea, LinkedIna, Google+ i drugih. 29,9% mladih koristi se internetom upravo u te svhe, dok 13,1% na internetu traži informacije u vezi sa školom, informacije koje su im zanimljive i sl. a 26,6% mladih informira se putem interneta, odnosno čita vijesti online. Zanimljiv je i podatak da se 9,7% mladih koristi internetom za komuniciranje sa poznanicima, odnosno rodbinom, što je, pretpostavlja se, jedna od posljedica ratnih zbivanja i činjenice da je veliki broj bosanskohercegovačkih građana u raseljeništvu. I ranija istraživanja (Turčilo, 2012) pokazala su kako je korištenje interneta u svrhu komunikacije sa raseljenim članovima porodice bilo dominantna aktivnost u domovima bosanskohercegovačkih građana, odnosno da je upravo povezivanje sa rodbinom i prijateljima koji žive u inozemstvu (dijaspora) bio jedan od primarnih razloga zašto su uopće bosanskohercegovačke porodice počele uvoditi internet u svoje domove. Međutim, treba napomenuti i da je povezivanje sa članovima porodice i prijateljima jedna od dominantnih mogućnosti koje pružaju upravo društvene mreže, što zasigurno povećava i njihovu popularnost među mladima.

Grafikon 5.3: Svrhe u koje mladi najčešće koriste internet (%)

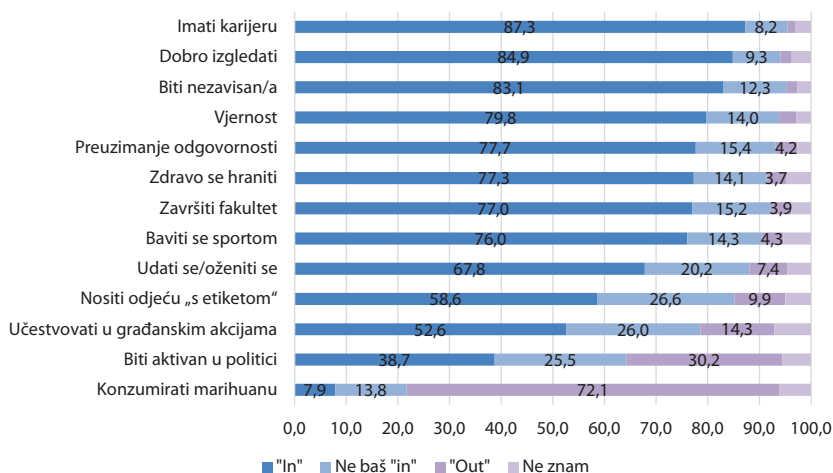
Iako je 63% mladih navelo kako često gleda televiziju, podaci o vremenu kojeg mladi provedu ispred TV ekrana ukazuju na to da televizija nije medij koji zaokuplja veliku količinu njihovog vremena. Naime, 33,3% mladih gleda televiziju 1-2 sata dnevno, a 29,0% mladih gleda TV manje od jednog sata dnevno, što se može vidjeti na Grafikonu 5.4. Tako je 5% mladih kazalo da uopće ne gleda televiziju, a 7% njih da gleda televiziju više od 4 sata dnevno. Mladi u prosjeku gledaju televiziju 2,3 sata dnevno. Istraživanje o mladima u BiH "*Glasovi mladih*" iz 2012. godine je također pokazalo da su internet i televizija mladima najvažniji mediji (Glasovi mladih, 2012), pa se može zaključiti da se trend korištenja klasičnih i novih/online medija kao dominantna aktivnost u slobodnom vremenu mladih nastavlja (osim korištenja interneta, slušanja muzike, gledanja filmova, 38,7% mladih navelo je i da u slobodno vrijeme čita novine i knjige, što također spada u korištenje medija (više u gradskim sredinama – 60,9% mladih iz gradskih sredina čita knjige i novine često; čitanje knjiga i novina ovisi također i o obrazovanju oca ($\chi^2=52,83$) i stepenu obrazovanja ispitanika ($\chi^2=54,13$). Ovi podaci daju osnovu za zaključak da je korištenje medija jedan od najzastupljenijih načina upražnjavanja slobodnog vremena među mladima u Bosni i Hercegovini.

Grafikon 5.4: Prosjek vremena provedenog uz televiziju tokom dana (%)

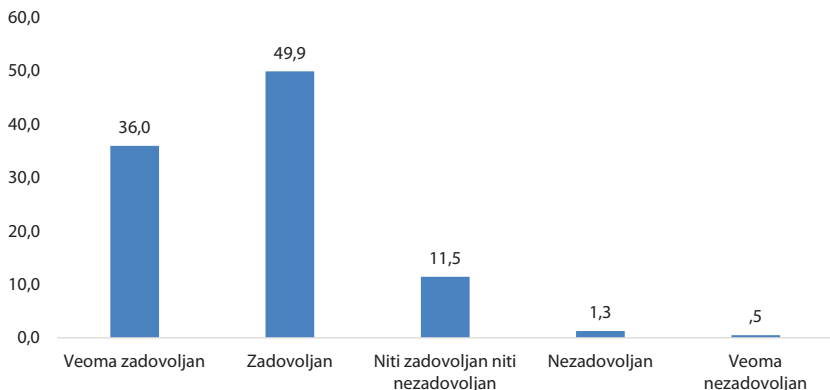
Kako je već rečeno, stavovi mladih i njihov način ponašanja ukazuju na potrebe i interese mladih, ali i na način na koji oni razumijevaju svijet i ponašaju se u njemu. Grafikon 5.5 pokazuje šta mladi smatraju da je "in", odnosno popularno. Vjernost, odgovornost, neovisnost su popularni među mladima, ali je više "in" imati karijeru (87,3%), dobro izgledati (84,9%) i biti neovisan/na (83,1%). Aktiviranje u politici nije popularno u tako velikom procentu (38,7%), a zanimljivo je da je više "in" među mladima nositi markiranu odjeću (58,6%) ili udati se/oženiti se (67,8%). Iz ovoga se može zaključiti da je ostvarenje ličnih interesa i ciljeva mladima važnije od aktiviranja na ostvarenju općih ciljeva (poput građanskih akcija 52,6% ili angažiranja u politici), ali i da mladi još uvijek baštine neke tradicionalne vrijednosti, poput vjernosti (partneru/ici, prijateljima, poslodavcu 79,8%), preuzimanja odgovornosti (77,7%) i stupanja u brak (67,8%).

Grafikon 5.5: Stavovi mladih o tome šta je "in" (%)

Podatak da je za više od polovine mladih "in" nositi markiranu odjeću, pokazuje izloženost mladih pritisku da šalju dobru poruku prema vani, odnosno da imaju određeni *image i stil*, što pokazuje i činjenica da je dobar izgled drugi na listi popularnog. U ovom kontekstu važnosti dobrog izgleda, treba napomenuti da je 49,9% mladih zadovoljno svojim izgledom, a 36% njih je izuzetno zadovoljno. Tek 1,3% mladih je nezadovoljno izgledom, a 0,5% njih je izuzetno nezadovoljno (Grafikon 5.6). Na ovom mjestu može se, dakle, konstatovati da mladi u Bosni i Hercegovini nemaju frustraciju svojim izgledom, iako im je izgled izuzetno važan.

Grafikon 5.6: Zadovoljstvo mladih svojim izgledom (%)

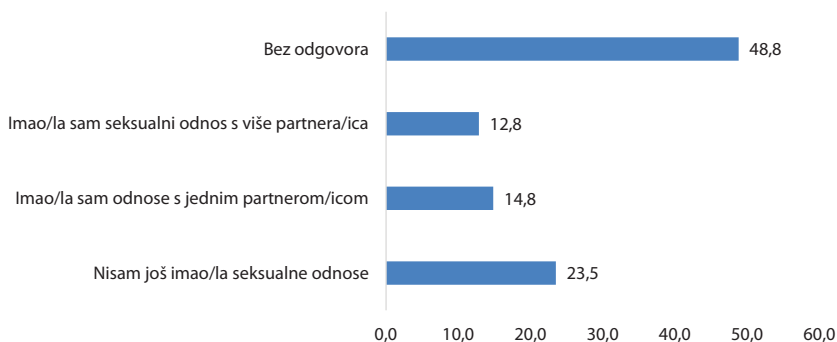

Zanimljivo je i da mladi smatraju kako je zdrav život popularan, a podaci pokazuju i da se vladaju prema tim principima. Mladi smatraju kako je zdrava ishrana "in" (77,3%) kao i bavljenje sportom (77%). To je, vjerovatno, dijelom rezultat modernih kampanja koje zagovaraju zdrav život, odnosno svojevrsno pomodarstvo, a dijelom i rezultat njihovih tradicionalnih vrijednosti. Naime, 44,2% mladih stava je da je alkohol neprihvatljiv, a 46,4% kaže kako ne pije nikada. 71% mladih su nepušači. 33,8% mladih smatra alkohol prihvatljivim, a 13,3% mladih smatra da je alkohol potreban kako bi se pripadalo određenom društvu. Ovaj stav mladih, kao i stav o popularnosti dobrog izgleda i nošenja brandirane odjeće ukazuje na potrebu mladih da budu prihvaćeni u društvu na osnovu određenih spoljnih, manifestnih oblika ponašanja. Treba, međutim, napomenuti i da 3,1% mladih konzumira alkoholna pića svaki dan, 5,7% njih više puta sedmično, a 15,5% vikendom. Konzumiranje alkoholnih pića svakodnevno svakako spada u rizična ponašanja mladih, a prisutnije je među muškarcima nego ženama, kao i u dobi od 18 do 22 godine. Dob ($\chi^2=58,37$) i spol ($\chi^2=59,24$) su, dakle ključne demografske karakteristike značajne za konzumiranje alkohola među mladima u Bosni i Hercegovini.

Također, 21% mladih konzumira duhan svaki dan (67,8% od tog procenta su muškarci, 32,2% žene), a 6,6% mladih konzumira duhan povremeno (od čega je 53% žena). Dakle, svakodnevno konzumiranje duhana češće je među mladim muškarcima, dok su mlade žene povremeni konzumenti duhana. 39,5% mladih koji konzumiraju duhan su stariji od 23 godine, a 38,9% mladih koji konzumiraju duhan su u dobi od 18 do 22 godine. U pogledu konzumiranja duhana, dvije statistički značajne demografske odrednice su dob ($\chi^2=5,00$) i spol ($\chi^2=28,91$).

Kad je riječ o seksualnom ponašanju mladih, 48,8% njih nije dalo odgovor o svom prvom seksualnom iskustvu (Grafikon 5.7), dok 23,5% mladih nije još imalo seksualne odnose, a 14,8% njih je imalo seksualne odnose s jednim partnerom/icom. Seksualne odnose s više partnerica imalo je 12,8% mladih. Na seksualno ponašanje mladih utječu dob ($\chi^2=235,55$), nivo obrazovanja ($\chi^2=79,01$) i spol ($\chi^2=56,37$). 52,5% mladih u dobi od 15 do 17 godina nije imalo seksualne odnose. Također, među onima koji još nisu imali seksualne odnose veći je procenat žena (52,5%), a među onima koji su imali odnose s većim brojem partnera/ica su muškarci (80,6%). To ukazuje na još uvijek prisutno tradicionalno shvatanje seksualnih odnosa i mijenjanja seksualnih partnera kao nečega što "priliči" jednom, ali ne i drugom spolu. Iznoseći stav o suzdržavanju od seksualnih odnosa u današnje vrijeme, 26,2% mladih smatra da je to danas vrlina za oba spola, dok 16,6% njih smatra da je to koncept koji više nije moderan. 34,2% mladih nije iznijelo svoj stav o ovom pitanju. Visok procenat onih koji ne žele govoriti o svom prvom seksualnom iskustvu, kao i o svom stavu o seksualnim odnosima, ukazuje na to da je, bar kad je riječ o iznošenju svog mišljenja, ovo još uvijek tabu tema među mladima.

Grafikon 5.7: Prvo seksualno iskustvo mladih (%)

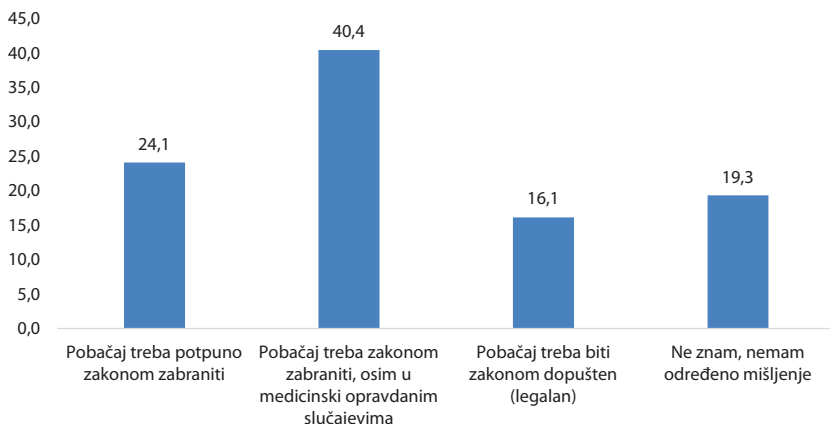
Među seksualno aktivnim mladima, njih 38% u pravilu koristi kontracepciju, dok je procenat onih koji nikad ne koriste kontracepciju i onih koji je koriste ponekad jednak (28%). Zanimljivo je da 2% seksualno aktivnih mladih nije čulo za kontracepciju i ne zna šta je to (Grafikon 5.8). U ovom kontekstu niti jedna sociodemografska karakteristika nema statističku značajnost.

Grafikon 5.8: Korišćenje kontracepcije među mladima (%)

Iako je gotovo polovina ispitanika (48,8%) odbila govoriti o svom prvom seksualnom iskustvu, a 34,2% mladih nije imalo stav o suzdržavanju od seksualnih odnosa u današnje vrijeme, mladi se ne libe iznijeti svoj stav o druga dva “osjetljiva” pitanja, kao što su pobačaj i prihvatljivost/neprihvatljivost homoseksualnih osoba. Njih 40,4% smatra da pobačaj treba zakonom zabraniti osim u medicinski opravdanim slučajevima, dok 24,1% mladih smatra kako pobačaj treba u potpunosti zakonom zabraniti (Grafikon 5.9). Ovo su izuzetno visoki procenti mladih ljudi koji su protiv pobačaja (64,5% u navedene dvije kategorije), iako treba napomenuti da su za potpunu zabranu pobačaja mladi u ruralnim sredinama, dok su oni u gradskim sredinama skloniji legalizaciji pobačaja bilo u medicinske svrhe ili u potpunosti. Također, pozitivan stav prema potpunoj zabrani pobačaja imaju više muškarci, kao i mladi iz malih naselja (veličine do 2000 stanovnika). Dob i nivo obrazovanja u ovom kontekstu nemaju statističku značajnost.

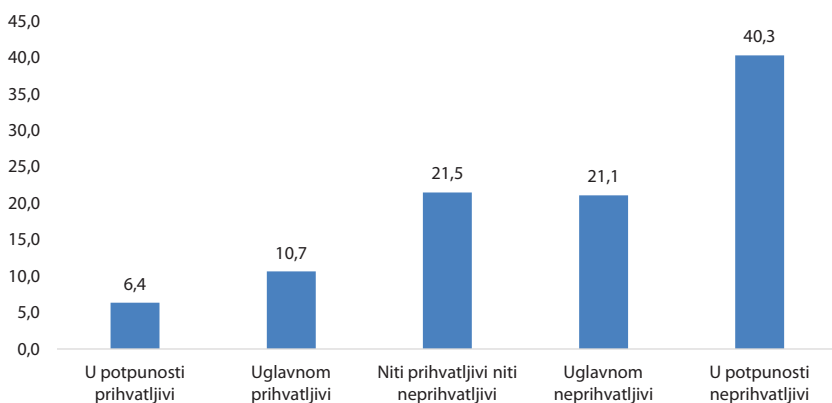
Grafikon 5.9: Stavovi mladih o pobačaju (%)

Kad je riječ o prihvatljivosti/neprihvatljivosti homoseksualnih osoba, na Likertovoj skali u intervalima od “u potpunosti prihvatljivi” do “u potpunosti neprihvatljivi” 40,3% mladih izjasnilo se da su im

homoseksualne osobe uglavnom neprihvatljive, dok je 21,1 % njih stava da su oni/e uglavnom neprihvatljivi/e. Ovo je također izuzetno visok procenat (61,4% ukupno) (Grafikon 5.10). Treba, međutim, napomenuti da su žene tolerantnije prema homoseksualnim osobama, odnosno da ih smatraju u potpunosti prihvatljivim ili uglavnom prihvatljivim, dok u kategoriji onih kojima su homoseksualne osobe u potpunosti neprihvatljive prednjače muškarci (60%). Dob, veličina i tip naselja, kao i stepen obrazovanja u ovom kontekstu nemaju statističku značajnost.

Grafikon 5.10: Stavovi mladih o homoseksualcima i lezbijkama (%)

Sumirajući rezultate istraživanja o slobodnom vremenu, načinu života i rizičnim ponašanjima mladih može se reći kako je slobodno vrijeme mladih u Bosni i Hercegovini ispunjeno aktivnostima u vezi sa zabavom, pri čemu dominiraju medijski posredovani načini provođenja slobodnog vremena, a među kojima je, svakako, najdominantniji internet, posebice društvene mreže. Velika većina mladih ima pristup internetu i na njemu u prosjeku provodi gotovo četiri sata dnevno. Interes za televizijske sadržaje, kao i za čitanje, posljedično, opada među mladima u BiH.

Većina mladih smatra popularnim one aktivnosti koje, također, ispunjavaju individualna očekivanja i planove mladih (imati karijeru, dobro

izgledati i biti neovisan/na su prva tri prioriteta mladih), što je rezultat njihove pragmatične orijentacije na sopstveni život, više negoli na društvenu zajednicu. Ipak, tradicionalne vrijednosti poput vjernosti i odgovornosti i dalje su među prvih pet "in" pojava među mladima u Bosni i Hercegovini.

Konzumiranje marihuane, duhana i alkohola, koji spadaju među rizična ponašanja mladih, nisu masovno popularni među mladima, pa tako 72,1% mladih smatra da je konzumiranje marihuane out, 71% njih ne konzumira duhan, dok 46,4% nikada ne konzumira alkohol. 5,7% mladih, ipak, spada u skupinu onih sklonih visokorizičnom ponašanju, s obzirom na to da konzumiraju alkohol više puta sedmično.

Kad je riječ o reproduktivnom ponašanju, iznenađuje nespremnost mladih da otvoreno govore o svojim seksualnim iskustvima, dok činjenica da više od jedne četvrtine (26,2%) mladih smatra uzdržavanje od seksualnih odnosa vrlinom za oba spola - ukazuje na to da je još uvijek prisutan tradicionalizam u stavovima mladih o ovom pitanju. Više od jedne četvrtine seksualno aktivnih mladih (28%) spada, pak, u rizičnu skupinu, s obzirom na to da ne koriste nikakav vid kontracepcije.

U pogledu stavova o "osjetljivim" pitanjima, mladi iskazuju značajnu razinu netolerancije prema homoseksualnim osobama kao i konzervativan stav o pitanju pobačaja, što ukazuje na nespremnost prihvatanja ove vrste različitosti među mladim ljudima u Bosni i Hercegovini.

Slobodno vrijeme mladih u Bosni i Hercegovini uslovljeno je, kao što to uobičajeno i u drugim društvima, odnosno u teorijskom smislu općepoznato, njihovim društvenim položajem, navikama, kao i iskustvom i spolom, budući da su dob i spol, kao i tip i veličina naselja u kojima žive, imali najčešću statističku značajnost kad je riječ o korištenju slobodnog vremena među mladima.

6. Politika, razvoj i demokracija

Odnos mladih prema politici i demokraciji zahtijeva posebnu pažnju, budući da se radi o specifičnoj društvenoj grupi sa svojstvenim i izraženim političkim potrebama. Politike obrazovanja, odgoja, poduzetništva i zapošljavanja posebno utječu na mlade, te se postavlja pitanje njihovog utjecaja na kreiranje ovih politika. Uz to, integracija mladih građana u politički život predstavlja oslonac razvoja demokracije i garant je demokratske budućnosti države. Ovaj dio studije istražiti će aktualne stavove i interese mladih spram politike i demokracije, posebice oblik i obim političke participacije i očekivanja za privredni razvoj.

Demokracija nije postojana niti nepromjenjiva kategorija društveno-političkog života. Ona se iznova stvara kroz stavove, iskustva i djelovanje svake generacije koja se mora boriti za očuvanje i unapređenje njezinih vrijednosti. Današnji mladi u BiH su odrasli u isključivo demokratskom društvu. Oni nemaju iskustvo sa autokratskim režimom socijalističke Jugoslavije koji je oblikovao političke stavove starijih generacija, pa tako i stavove većine izabranih političkih predstavnika. Među ispitanicima koji su rođeni između 1987. i 1999. godine, i najstariji imali su tek četiri godine kada se prethodni režim urušio. Jedino političko iskustvo današnjih mladih u BiH je demokratsko. Istovremeno, ovo iskustvo obilježeno je demokratskom tranzicijom i nedovršenom konsolidacijom demokracije unutar koje se mogu razlikovati četiri uzajamno komplementarne razine: (1) ustavna konsolidacija, (2) reprezentativna konsolidacija, (3) konsolidacija ponašanja političkih aktera i (4) konsolidacija građanske kulture i civilnog društva (Merkel, 2007: 416-417). Oslanjajući se na rad Merkela, uvidom u Bertelsmann Transformation Index, može se pratiti demokratska konsolidacija BiH u posljednjih deset godina. Prvenstveno se pokazuju ozbiljne manjkavosti konsolidacije u sve četiri razine, te izostanak bilo kakvog napretka u konsolidaciji demokracije u razdoblju od 2008 do 2014. godine (Bertelsmann Transformation

Index, 2014).¹⁷ Odrastanje i političko sazrijevanje u ovakvoj “defektnoj demokraciji”, koja uz to iskazuje ignorantan stav spram potreba mladih, znatno utječe na oblikovanje političkog ponašanja, ali stvara i potrebu za redefiniranjem demokratskog angažmana mladih radi mijenjanja vlastite demokratske zbilje. Iz ovih razloga je potrebno izučavati stavove mladih spram demokracije, jer od njih zavisi i budućnost demokratskog poretka u BiH.

Posebno je značajno naglasiti ulogu političke participacije u oblikovanju demokratske svijesti i jačanju demokratskog poretka. Postoji gotovo univerzalan stav da bez supstancijalne političke participacije građana nije moguće govoriti o demokratskom režimu (Dahl, 1989; Tilly, 2007; O’Donnell, 2010; Przeworski, 2010; Munck, 2011; Merkel, 2004). Participacija kroz demokratske institucije i prakse je posebno značajna za mlade, kako bi razvili svijest o demokratskim vrijednostima i repertoar političkog djelovanja. Norris (2004) govori da je proteklih desetljeća došlo do promjene oblika političkog djelovanja mladih, dok je obim političkih aktivnosti ostao isti. Mladi su manje spremni da učestvuju u građanski orijentiranim akcijama demokratskog odlučivanja (izbori, rad kroz političke stranke, članstvo u društvenim organizacijama), već svoju političku participaciju ispoljavaju kroz predmetno orijentiranu akciju usmjerenu ka oblikovanju javnih politika (peticije, protesti, potrošački aktivizam). Prema tome, nije dovoljno sagledati isključivo izlaznost na izbore i članstvo u političkim strankama, jer to predstavlja tek djelomičnu perspektivu koja potcjenjuje angažman kroz suvremene oblike aktivnosti karakterisane promjenjivim obrisima i neformalnim oblicima članstva (Norris, 2004). Savjet Europe u izvještaju o mladima i demokraciji potvrđuje ove nalaze (2013). U društvima gdje se osjećaju marginalizirani u političkim procesima, mladi su u različitim europskim državama našli drugačije oblike da se njihov glas čuje, prvenstveno

17 Kalkulacija autora prema obrascu iz Merkel, 2004.

kroz proteste povodom određenih javnih politika. Političko djelovanje mladih tako postaje više personalizirano, individualizirano i neformalno, reflektirajući vlastite političke interese (Savjet Europe, 2013).

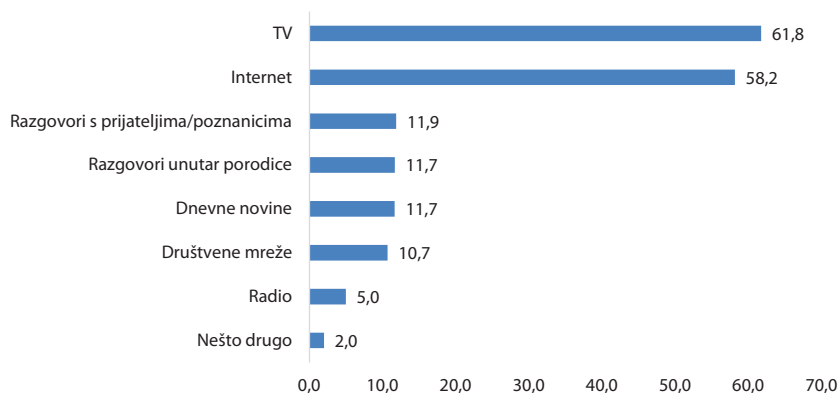
Istovremeno su mladi u BiH danas više nego ikad uključeni u globalne komunikacijske mreže, te bolje informirani o političkim zbivanjima u državi, regionu i svijetu. Oni putem digitalnih tehnologija međusobno mnogo lakše mogu komunicirati i raspravljati, nego što su to mogle prethodne generacije, uključujući i komunikaciju/rasprave o političkim događanjima. S druge strane, iako su dobro informirani, oni pokazuju mnogo manji interes za politiku, za razgovor o politici, te manji obim političkog djelovanja.

Mladi ne pokazuju veliki interes za politička događanja, bez obzira na to da li se radi o svjetskoj, balkanskoj, bosanskohercegovačkoj ili EU politici. Između 47,8% i 54,4% ispitanika ne zanimaju ili uopće ne zanimaju politička događanja, ovisno o razini koja je u pitanju. Interes je pri tome najveći za bh. politiku, te za politiku EU, dok je manji za politiku na Balkanu i u svijetu. Ispitanici su diferencirani po svom interesu prvenstveno prema dobi (vrijednosti χ^2 je od 38,04 do 46,19) i stupnju njihovog obrazovanja (χ^2 je od 56,42 do 82,03). Tako viši stupanj obrazovanja ispitanika, te veća starosna dob pozitivno utječu na interes mladih za politička događanja na svim razinama, što je očekivano.

Mladi najveći dio informacija o političkim događanjima dobivaju preko TV-a i interneta, tako se preko 85% ispitanika koristi internetom ili TV-om kao primarnim izvorom informacija. Kako su ispitanici imali mogućnost višestrukog odgovora, postoci navedeni u Grafikonu 6.1, daju sliku kumulativnog odabira izvora informacija o političkim događajima. Na izbor izvora političkih informacija prvenstveno utječe dob ispitanika ($\chi^2=42,53$). Ispitanici od 15 do 22 godine starosti natprosječno koriste se internetom kako bi došli do političkih informacija. Među ispitanicima

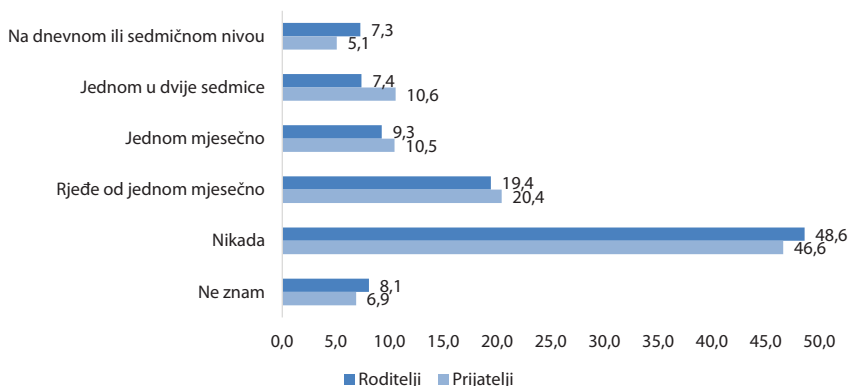
od 23 do 27 godina televizija predstavlja podjednako korišten izvor informacija o političkim događajima kao i internet, što nije slučaj kod mlađih ispitanika.

Grafikon 6.1: Rang-ljestvica izvora informacija o političkim događajima (kumulativno, %)

Razgovori o politici, bilo sa roditeljima ili sa prijateljima, veoma su rijetki. Najveći broj mladih, gotovo polovica, uopće ne razgovara o političkim događanjima sa bliskim ljudima, dok je najmanje onih koji to čine svakodnevno. Dok nije moguće uočiti razlike među ispitanicima u vezi sa učestalošću razgovora o političkim događanjima sa roditeljima, razlike postoje u razgovoru sa prijateljima. Tako sa većom dobi raste učestalost razgovora o politici sa prijateljima ($\chi^2=55,63$), kao i sa višim stupnjem obrazovanja oca ($\chi^2=43,96$), gradskim tipom naselja ($\chi^2=46,74$) i stupnjem vlastitog obrazovanja ($\chi^2=54,99$). Ovo se može dovesti u vezu sa kohornim odrastanjem i izgradnjom kolektivnih (generacijskih) stavova o društvenim i političkim pojavama.

Grafikon 6.2: Učestalost razgovora mladih o političkim događajima sa roditeljima i sa prijateljima (%)

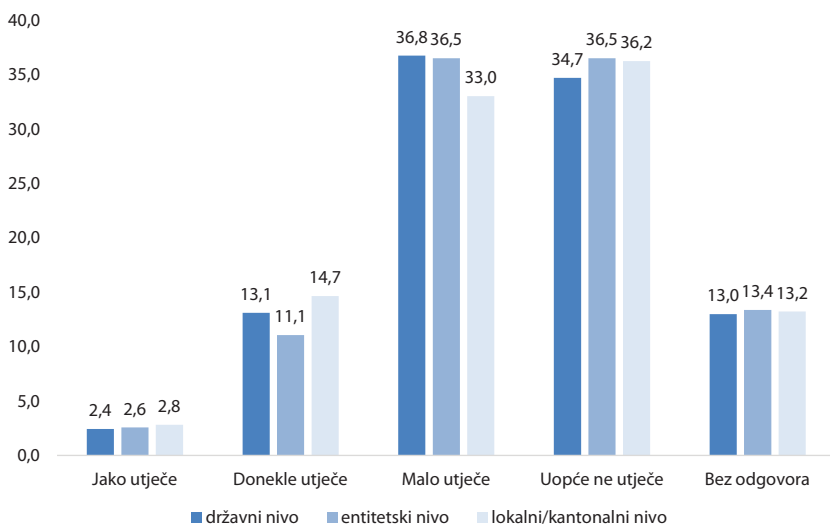

Kada je riječ o vlastitom pozicioniranju prema političkom stavu na ljestvici liberalno-konzervativno ili prema političkom (stranačkom) uvjerenju na ljestvici lijevo-desno, mladi uglavnom imaju problem da razumiju ove kategorije, te da sebe smjeste unutar njih. Čak 32%, odnosno 42%, ne zna sebe smjestiti unutar ovih kategorija. Većina onih koji su se pozicionirali na obje ljestvice su zauzeli neutralan stav spram kategorija političkog stava i uvjerenja (21,3%, odnosno 24%). Za veliki broj mladih političke kategorije liberalno-konzervativno i ljevica-desnica ne znače ništa i njihov stav prema politici se ne obazire na ovaj oblik klasifikacije. Mladi također imaju problem da odrede da li se njihovi politički stavovi i uvjerenja slažu s onima njihovih roditelja. Tako preko trećine ispitanika (35,4%) ne zna procijeniti podudarnost vlastitih i roditeljskih stavova o politici. Iako veliki broj ispitanika smatra da se vlastiti politički stavovi uglavnom slažu s onim njihovih roditelja (30,6%), znatan postotak smatra da se oni uopće ne slažu (12,7%).

U vezi sa političkom participacijom, prvenstveno je moguće sagledati angažman mladih kroz klasični repertoar glasovanja na izborima. Izuzimajući ispitanike koji nisu imali pravo glasa i one koji ne znaju odgovor

na pitanje, najveći postotak je onih koji su glasovali na svim ili većini izbora (ukupno 40,6%). S druge strane znatan broj mladih nije nikada glasovao (36,4%) ili su glasovali na malom broju izbora (23%). Ne postoji statistička značajnost po bilo kojoj od odlika, već se radi o relativno homogenom ponašanju bh. mladih. Kada je riječ o klasičnom političkom angažmanu, mladi su u velikoj mjeri pasivni, što se podudara sa prethodnim detaljnim istraživanjem ovog pitanja (Puhalo i Perišić, 2013). S druge strane većina mladih je stava da njihov glas malo ili nikako ne utječe na to kako se upravlja, neovisno od razine vlasti koju promatramo. Relativno malu izlaznost na izbore je tako moguće dovesti u vezu sa stavom da se glasovanjem ne može znatno utjecati na političku praksu.

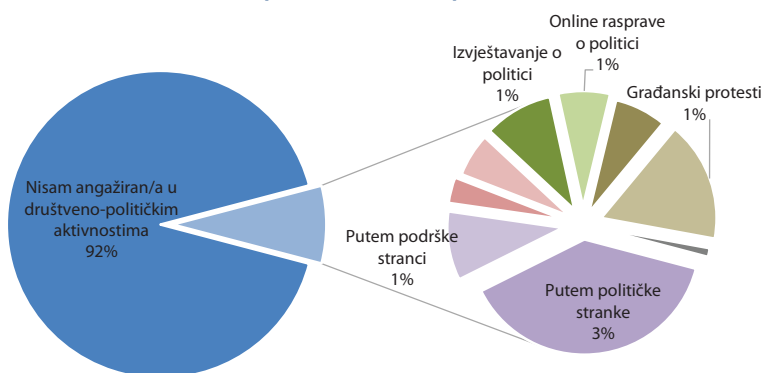
Grafikon 6.3: Percepcija utjecaja glasa na upravljanje na različitim razinama vlasti (%)

Od velikog je značaja sagledati politički angažman mladih koji prevazilazi glasovanje na izborima, te osim građanski orijentirane akcije uključuje i predmetno orijentiranu akciju usmjerenu ka oblikovanju javnih politika. Kumulativni postoci angažmana mladih u društveno-političkim

aktivnostima su u najmanju ruku poražavajući. Čak 92,9% mladih nije angažirano u bilo kakvim društveno-političkim aktivnostima. Politički angažirani su ponajprije aktivni kroz klasične oblike političke participacije: političke stranke (3,2%) i predizborne kampanje (0,8%). Predmetno orijentiranu akciju mladi ostvaruju putem građanskih prosvjeda (1,4%), medijskog izvještavanja o politici (0,8%), te online rasprava i građanskog aktivizma (po 0,6%). Ovako mali postoci angažmana mladih u političkim aktivnostima ukazuju na veoma slabu identifikaciju sa postojećim političkim sustavom, institucijama i obrascima političkog djelovanja, marginalizaciju potreba mladih u javnim politikama, ali i na nepostojanje percepcije da se oni vlastitom akcijom mogu promijeniti. Također, mladi ne smatraju da njihovi vršnjaci koji su aktivni u politici mogu zastupati njihove interese. Tek mali broj mladih se osjeća jako dobro (1,1%) ili donekle dobro (20,2%) zastupljen u politici, kroz svoje vršnjake. Većina se osjeća malo (30,5%) ili nimalo (29,1%) zastupljenim, dok znatan broj ispitanika ne može procijeniti (19,1%).

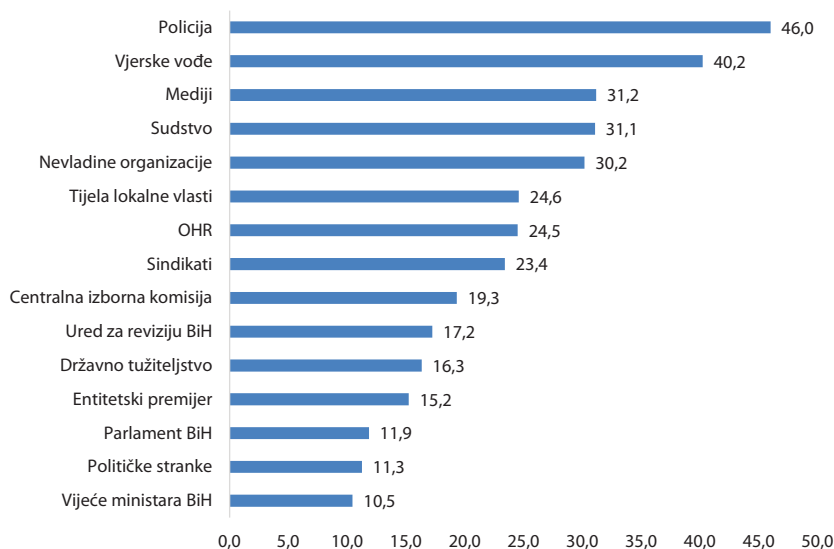
Grafikon 6.4: Angažman u društveno-političkim aktivnostima (kumulativno, %)

U vezi sa povjerenjem spram institucija u BiH se oslikava generalno negativan stav mladih prema politici. Nepovjerenje je posebice izraženo spram institucija koje zahtijevaju političko predstavljanje (Vijeće

ministara BiH, političke stranke, Parlament BiH, entitetski premijer). Samo dvije organizacije koje donekle uživaju povjerenje mladih, a djeluju izvan sfere politike, su vjerske vođe i posebice policija.

Grafikon 6.5: Rang-ljestvica povjerenja mladih u institucije (kumulativno, stupnjevi u potpunosti i uglavnom u procentima)

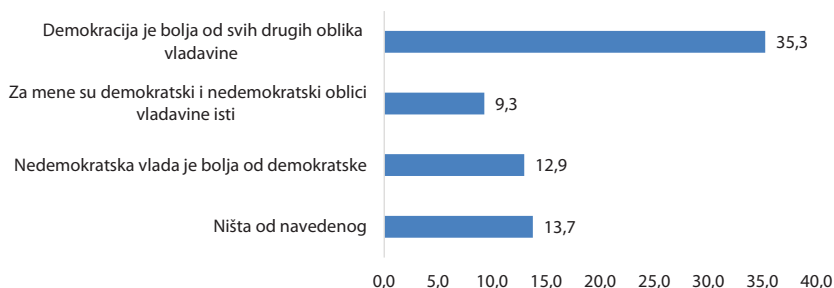

U konačnici je očekivano da mali angažman mladih u političkim aktivnostima, te nisko povjerenje prema političkim institucijama rezultira u vidnom nezadovoljstvu sa demokracijom u Bosni i Hercegovini. Najveći broj mladih ipak ima ambivalentan stav prema stupnju demokracije (45,3%), 18,4% ispitanika su jako ili uglavnom zadovoljni, a 36,3% jako ili uglavnom nezadovoljni. U vezi sa ovim pitanjem, primjetna je značajnost prema etničkoj pripadnosti mladih ($\chi^2=36,67$).¹⁸ Hrvati su tako u većoj mjeri jako ili uglavnom zadovoljni stupnjem demokracije u BiH

¹⁸ Nužno je naglasiti da se etnička pripadnost odnosi na Bošnjake, Hrvate i Srbe, dok su Ostali i oni koji se nisu izjasnili izostavljeni zbog malog broja.

(28,2%), Srbi su u većoj mjeri ambivalentni (51,5%), dok su Bošnjaci u većoj mjeri nezadovoljni (40,9%). Stav mladih prema stupnju demokracije države u kojoj žive, ne oslikava se na njihovu percepciju demokracije kao oblika vladavine. Naime, najveći postotak mladih smatra da je demokracija bolji oblik vladavine od ostalih. S druge strane znatan postotak mladih nema stav ili odbija odgovoriti na ovo pitanje (ukupno 42,5%). Može se pretpostaviti da demokracija za ove mlade nema posebno značenje i da postoji indiferentnost spram oblika vladavine države u kojoj žive. U vezi sa ovim pitanjem, također je primjetna značajnost prema etničkoj pripadnosti mladih ($\chi^2=79,14$). Među Srbima je posebno izražen postotak mladih koji ne znaju ili odbijaju odgovoriti (56,2%), Hrvati više smatraju da je demokracija bolja od ostalih oblika vladavine (59,7%), dok veći postotak Bošnjaka smatra da su nedemokratski oblici vladavine isti ili bolji (26,6%).

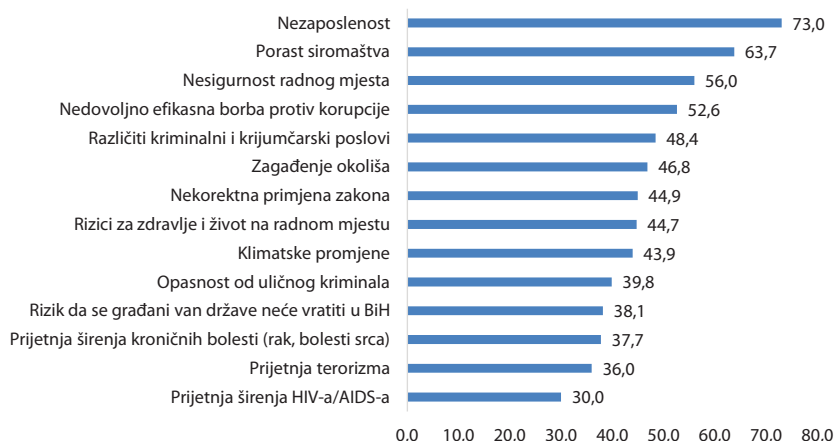
Grafikon 6.6: Percepcija demokracije kao oblika vladavine (%)

Percipirani problemi u društvu služe da ukažu na potrebu i značaj pojedinih javnih politika, te se posebno ističu problemi koji se smatraju veoma uznemirujućim. Kada je riječ o problemima u bh. društvu mladi imaju poprilično jasan stav: najveći problemi su socio-ekonomske prirode i u vezi sa nezaposlenošću i siromaštvom. Ovo je razumljivo s obzirom na kontinuirano visok stupanj nezaposlenosti među mladima, loš socio-ekonomski status bh. građana u regionalnom omjeru, te posljedice gospodarske krize posljednjih godina. Ovakav stav mladih reflektira stav većine bh. građana o pitanju političkih prioriteta. Od

ostalih problema se mogu izdvojiti kriminal, gdje mlade najviše brine korupcija i krijumčarenje, kao i problem zagađenja okoliša. Radi se o relativno homogenoj percepciji skupine ispitanika i ne postoje statističke značajnosti po bilo kojoj osnovi.

Grafikon 6.7: Rang-ljestvica percipiranih problema bh. društva - modalitet jako uznemirujuće (%)

Na kraju se može reći da mladi imaju relativno pozitivan stav spram gospodarskog razvoja u BiH gdje većina očekuje da će se situacija ljudi jako ili donekle poboljšati u narednih 10 godina (44%). Tek 17,2% smatra da će se pogoršati, dok veliki broj smatra da se neće bitno promijeniti (32,3%). Ovakvo mišljenje je karakteristično za mlade i uvjetovano je pozitivnom projekcijom vlastite budućnosti, te percepcijom postojanja "dovoljnog vremena" za ostvarenje gospodarskih promjena i vlastitog uspjeha u narednom desetljeću.

Ovo istraživanje u velikoj mjeri potvrđuje rezultate ranijih istraživanja o stavovima mladih spram politike i demokracije u BiH. Tako istraživanje "*Glasovi mladih*" (Đipa i Fazlić, 2012) navodi da je tek 16,8% mladih zainteresirano za politiku. Ovisno od razine, prema ovoj anketi, između

15,1% (svjetska politika) i 25,8% (politika BiH) mladih je zainteresirano za politička događanja. Prema studiji *"Na putu ka politici prema mladima FBiH"* (Halimić, Koštrebić i Neimarlija, 2013; u nastavku *"Mladi FBiH"*) zainteresiranost za politiku raste sa starosnom dobi ispitanika, što potvrđuje i ova studija. Različito postavljena pitanja u vezi sa izlaskom na izbore, ne dozvoljavaju direktnu komparaciju, ali obje studije navode procenete između 55% i 60% izlaznosti za mlade, što je u okviru ovdje navedenih rezultata. Objе studije navode da mladi smatraju da nemaju utjecaj na donošenje političkih odluka: 67% kod *"Mladi FBiH"*, što je blizu ovdje dobivenom postotku od 69% do 72% ovisno od razine vlasti, ali čak 87% kod *"Glasovi mladih"*. Na kraju obje studije potvrđuju malu političku angažiranost mladih, te posebice studija *"Glasovi mladih"* navodi da između 89% i 95% mladih u proteklom vremenu nisu nikako učestvovali u različitim političkim aktivnostima (kontaktirali političara, prisustvovali javnom skupu, potpisali peticiju, prikupljali potpise, protestovali, diskutirali na internetu, napisali članak, učestvovali u javnoj raspravi, prisustvovali skupu mjesne zajednice). Postotak od 92,9% politički neaktivnih mladih potvrđuje ove rezultate. Za razliku od ovih prethodnih istraživanja, u ovom istraživanju se dublje i detaljnije istražuju oblici informiranja o političkim događajima i stavovi mladih prema demokratskom obliku vladavine.

Može se zaključiti da kombinacija političkog i društvenog konteksta (tj. demokratske tranzicije, prevlasti političkih elita i slabog socio-ekonomskog razvitka), te specifičnog generacijskog iskustva mladih, rezultira prepoznatljivim obrascima političkog ponašanja. Ovdje je posebice značajna isključenost iz gotovo svih oblika političke participacije i društveno političkih aktivnosti. Ipak, s obzirom na postojanje jasnog stava o problemima sa kojima se javne politike trebaju suočiti, ne može se govoriti o političkoj apatiji mladih. Njihova društveno-politička apstinencija je ponajprije oblik protesta i revolta spram političkog sustava koji ih u svakom trenutku marginalizira. Ipak postoje djelotvorniji oblici neformalnog političkog djelovanja i društvenog protesta od apstinencije, koji uz

to potiču nastanak demokratskih vrijednosti među mladima (primjerice protesti i građanski aktivizam). Kroz veći fokus na političku edukaciju u okviru školskih kurikuluma, moguće je mladima prikazati alternativne oblike političke participacije i predmetno orijentirane političke akcije, te ih podstaći da razmišljaju o demokraciji kakvu sami žele stvoriti.

7. Bosna i Hercegovina i Europska unija

Europska unija (EU) najmoćnija je i najbogatija regionalna organizacija u svijetu sa sjedištem u Bruxellesu (Belgija). Danas u svom članstvu okuplja 28 europskih država. Unija predstavlja sasvim novi oblik udruživanja država koji kombinira elemente konvencionalnih međuvladinih organizacija, te konfederalnih i federalnih oblika političkog ustroja, ovisno o kojem se segmentu zajedničkog djelovanja radi. S obzirom na izuzetnu kompleksnost EU ustroja koji kombinira prava, obaveze i ovlasti 28 članica, s pravima, obavezama i mandatima institucija same Unije, najpotpunijom se čini definicija da se radi o *sui generis* političko-ekonomskom entitetu postnacionalnog (postdržavnog) karaktera (Džananović Miraščija, 2008).

Funkcionalni temelj i najznačajnija karakteristika EU je jedinstveno, zajedničko tržište stvoreno na osnovu složenog sistema zakona i pravila (*acquis communautaire*) koja se primjenjuju na teritoriji svih članica i kojima se omogućavaju i garantiraju četiri temelje slobode: slobodno kretanje ljudi, roba, usluga i kapitala. Zajedničko tržište ostvareno je kroz carinsku uniju, jedinstvenu monetu (za 18 zemalja članica), zajedničku poljoprivrednu politiku i politiku ribarstva. Političke aktivnosti EU prisutne su i u svim drugim segmentima - od zdravstva, preko očuvanja okoliša do vanjske i sigurnosne politike (prema: Hadžiahmetović, 2011; Halilović, 2013; Misita, 2010).

Tokom gotovo šest decenija postojanja, EU se od *Zajednice šestorke* razvila u ekonomsku i političku silu koja dominira ne samo europskim kontinentom, već ima i izuzetno značajnu ulogu na globalnom planu. Sa 28 članica, površinom od 4.381.376 km² i preko 506 miliona stanovnika, Unija ostvaruje prosječni BDP po glavi stanovnika u iznosu od USD 27.000. Takva bi transformacija bila nemoguća bez kontinuirane politike proširenja u sklopu koje su se državama osnivačima kroz sedam krugova proširenja pridružile čak 22

zemlje¹⁹. Najveće i najkompleksnije proširenje desilo se 2004. godine kada se Uniji pridružilo deset zemalja. S izuzetkom Kipra i Malte, sve ostale su zemlje Centralne i Istočne Europe koje su prošle kroz buran period postsocijalističke tranzicije. Od 01. jula. 2013. godine, Republika Hrvatska postala je najnovija, 28. članica Europske unije. Time je je naj-duža kopnena granica Bosne i Hercegovine, praktično postala granica s Europskom unijom.

Politika proširenja EU trenutno obuhvata sedam zemalja koje imaju perspektivu punopravnog članstva, među kojima je i Bosna i Hercegovina. Albanija, Crna Gora, Makedonija, Srbija i Turska, međutim, imaju i zvanično status kandidata za članstvo, dok su Bosna i Hercegovina²⁰ i Kosovo²¹ u statusu potencijalnih kandidata za članstvo.

Iako ne spada u red pitanja koja izazivaju veliku pažnju javnosti, članstvo BiH u EU jedno je od rijetkih političkih pitanja oko kojih postoji konsenzus na nivou cijele države. Napredak BiH u procesu priključenja

19 1973. godine - Danska, Irska i Ujedinjeno Kraljevstvo; 1981. – Grčka; 1986. – Portugal i Španija; 1995. – Austrija, Finska i Švedska; 2004. – Češka, Estonija, Latvija, Litvanija, Kipar, Mađarska, Malta, Poljska, Slovačka i Slovenija; 2007. – Bugarska i Rumunija; 2013. – Hrvatska;

20 Bosna i Hercegovina je taj status stekla još 2008. godine potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) s EU i stupanjem u prvi ugovorni odnos s Unijom. Sporazum, međutim, nikada nije stupio na snagu, jer BiH nije ispunila dva osnovna uvjeta za stupanje na snagu SSP, a to su implementacija presude Europskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci i uspostava efikasnog mehanizma koordinacije u procesu priključenja BiH Uniji. O zastoju na planu eurounijskih integracija svjedoči i čitav niz negativnih godišnjih Izvještaja o napretku, kojima Europska komisija ocjenjuje napredak svake od zemalja u procesu proširenja. Na snazi je Privremeni sporazum, kao dio SSP-a koji najvećim dijelom reguliše pitanja trgovine i transporta između BiH i EU. Jedini napredak koji je BiH ostvarila u svojim odnosima s EU od 2008. godine do danas je vizna liberalizacija koja je stupila na snagu u decembru 2010. godine. No, i bezvizni režim za BiH stupio je na snagu s godinom dana zakašnjenja u odnosu na ostatak regiona.

21 Nezavisnost Kosova nije priznalo pet zemalja članica EU (Grčka, Kipar, Rumunija, Slovačka i Španija). Bosna i Hercegovina, također, nije priznala Kosovo.

EU, na deklarativnoj ravni, nezaobilazan je prioritet u govorima političara i integralan dio političkih platformi svih većih političkih stranaka u BiH. Štaviše, nijedan se relevantan politički subjekt nije izjasnio protiv članstva BiH u Uniji. Što se tiče građana BiH, sudeći prema rezultatima ispitivanja javnog mnijenja koje još od 2008. godine organizira i objavljuje Direkcija za europske integracije BiH (DEI), podrška priključenju BiH Uniji, kontinuirano je vrlo visoka²². Anketa provedena početkom 2014. godine pokazuje da 85% anketiranih građana podržava pristupanje Evropskoj uniji. Pristupanje podržava 90% ispitanika iz Federacije BiH, te oko ¾ ispitanika iz Republike Srpske. Od 14% ispitanika koji ne podržavaju pristupanje BiH u EU najveći procenat je u RS-u, i to oko 25%, tj. četvrtina ispitanika iz tog entiteta. Također, velika većina, preko 85% anketiranih građana BiH, ima pozitivno mišljenje o EU. Njihova analiza rezultata pokazala je da najveći procenat negativnog mišljenja o EU dolazi iz RS-a i to nešto više od ¼ ispitanika.

Podaci koji slijede pružaju malo drugačiju sliku. Upitani u kojoj se mjeri slažu/ne slažu s ulaskom BiH u EU, mladi pokazuju više skepse. Podršku, potpuno i uglavnom, iskazuje 55% ispitanika. Članstvo u EU ne podržava, uglavnom ili potpuno, 19% ispitanika, gotovo svaki peti ispitanik. Malo više od četvrtine (26,1%) nema eksplicitan stav ili ne zna.

Analiza ispitanika po etničkoj strukturi, potvrđuje trendove na koje ukazuje i anketa Direkcije za europske integracije - mladi Srbi pokazuju najmanje podrške članstvu BiH u EU. Procenat onih koji u potpunosti ili uglavnom podržavaju članstvo u EU među Srbima je 31,7%. Precizniji pregled procenata podrške daje dosta dramatičnu sliku – gotovo dvostruko veći broj mladih Hrvata podržava članstvo u EU (57,3% potpuno i uglavnom), dok je podrška kod mladih Bošnjaka više nego dvostruko

22 Više na: http://www.dei.gov.ba/dei/media_servis/istrazivanje/default.aspx?id=1905&langTag=bs-BA&template_id=120&pageIndex=1 (pristupljeno 28.12.2014.)

veća (66,5%). U ovom pravcu ide i statistička značajnost ($\chi^2=154,54$) gdje je očekivano slaganje mladih Srba prema ulasku BiH u EU svih dobnih kohorti izostalo.

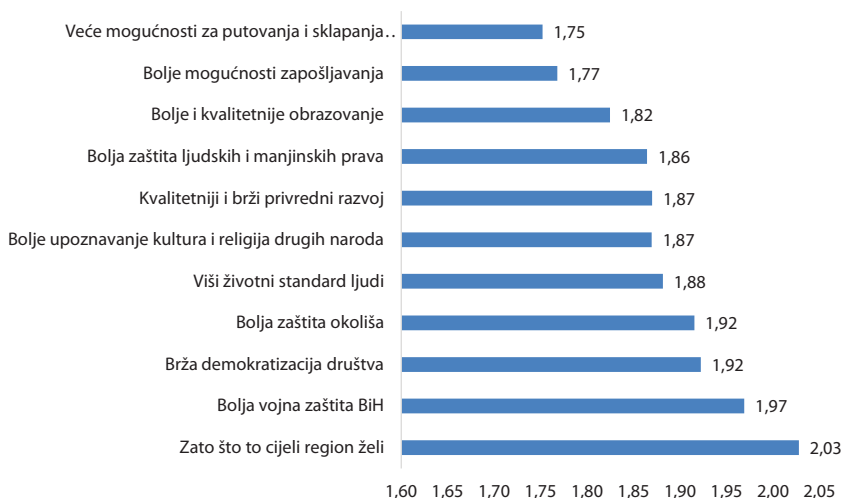
Tabela 7.1: (Ne)slaganje ulaska BiH u EU – etnička pripadnost mladih (%)

Etnička pripadnost	(Ne)slaganje				
	U potpunosti se slažem	Uglavnom se slažem	Niti se slažem niti se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	U potpunosti se ne slažem
Ukupno	25,0	30,0	21,4	9,6	9,4
$\chi^2=154,54; df=10; p=.000$					
Bošnjak	31,9	34,6	17,6	8,1	6,4
Hrvat	24,2	33,1	33,9	5,7	0,8
Srbin	11,0	20,8	24,1	13,1	19,3

Vrijedi primijetiti i pomalo iznenađujući rezultat prema kojem je podrška članstvu u EU znatno veća kod mladih na selu (63%), nego kod mladih koji žive u gradu, koje je ispod polovine ispitanika (48,4%), gdje se statistički značajnim pokazao modalitet *u potpunosti se slažem*, koji su dominantno birali ispitanici sa sela ($\chi^2=30,21$). Iako bi jedan od mogućih razloga mogao biti i povezivanje EU s boljom podrškom poljoprivrednom razvoju, kroz zajedničku poljoprivrednu politiku, podaci o stepenu informiranosti mladih o EU, koji će biti elaborirani u nastavku, isključuju takvu mogućnost.

Iako je podrška članstvu u EU među mladima manja, kad se radi o konkretnijem promišljanju stvarnog značenja članstva BiH u EU, tj. poželjnim i nepoželjnim posljedicama eventualnog članstva, ubjedljiva većina mladih prepoznaje pozitivne efekte, što je i vidljivo iz narednog grafikona:

Grafikon 7.1: Percepcija mladih o poželjnim posljedicama ulaska BiH u EU (aritmetička sredina; od 1 – u potpunosti se slažem do 4 – u potpunosti se ne slažem)

Mladi su posebno optimistični u pogledu bolje mogućnosti zapošljavanja, veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstava, kao i prilika za bolje i kvalitetnije obrazovanje. Ponovno je uočena statistička značajnost u odnosu na etničku skupinu odnosno neslaganje sa pozitivnim posljedicama ulaska BiH u EU, koje su izrazili dominantno mladi Srbi ($\chi^2=27,15$ do $\chi^2=123,98$). I u anketi Direkcije za europske integracije BiH, otvaranje novih radnih mjesta identificirano je kao najveća korist od ulaska u EU. U tom smislu, percepcije mladih ne razlikuju se puno od percepcija stanovništva u cjelini, što nije iznenađujuće s obzirom na to da je nezaposlenost jedan od najvećih problema u BiH, te da BiH ima najvišu stopu nezaposlenosti u Europi. Uostalom i gotovo $\frac{3}{4}$ ispitanika (73,0%) u ovoj anketi je prepoznalo nezaposlenost kao najveći problem u BiH (Prilog G1). U tom smislu, potrebno se vratiti na rezultate prethodnih poglavlja - spremnost gotovo polovine mladih (49,2% prema odgovorima na pitanje D2a.) da se isele u neku drugu državu i činjenica da bi više od polovine njih (31%) to uradilo zbog poboljšanja standarda

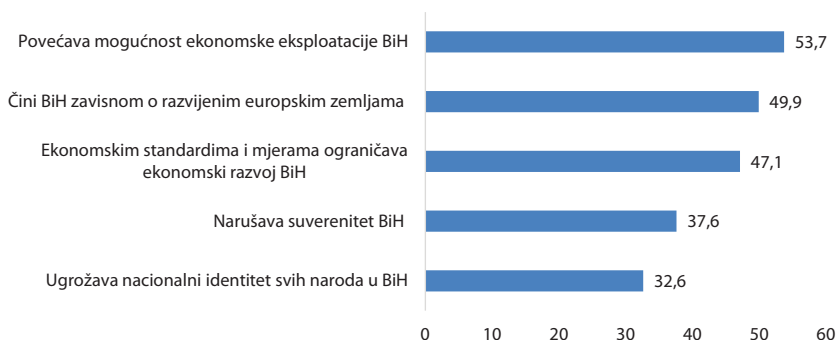
života (Prilog D5). Izuzetno visok procenat uvjerenosti (potpuno i uglavnom) u povezanost članstva u EU s boljom mogućnošću zapošljavanja (83,6%) i ostvarenje višeg životnog standarda ljudi (77,8%), potvrđuje da mladi u BiH članstvo države u EU vide kao instrument rješavanja najznačajnijih problema.

Zanimljivo je da su sociokulturne komponente povezivanja percipirane kao izuzetno poželjne. Ispitanici u vrlo visokom procentu povezuju EU s boljom zaštitom okoliša i zaštitom ljudskih i manjinskih prava. Također, mladima je izuzetno značajna i činjenica da je cijeli region zainteresiran za članstvo u EU. Ovakvi stavovi kompatibilni su i sa stavovima $\frac{3}{4}$ ispitanika u anketi DEI BiH koji smatraju da će napredak susjednih zemalja na putu približavanja EU pozitivno utjecati na BiH. Odgovori razvrstani prema etničkoj strukturi ispitanika, potvrđuju trendove iskazane u prvom pitanju. Mladi Bošnjaci u najvećoj mjeri povezuju EU s pozitivnim ishodima, mladi Hrvati također, ali u nešto manjem procentu, dok je procenat najmanji kod mladih Srba. Ipak, više od trećine, a u nekim aspektima i više od polovine ispitanih mladih Srba uglavnom prepoznaje pozitivne aspekte integracija.

Rezultati koji se odnose na nepoželjne posljedice integracija, konzistentni su s prethodno izrečenim optimizmom. Dok je gotovo polovina ispitanika zabrinuta, u potpunosti ili uglavnom, za socioekonomske posljedice priključenja EU (ekonomska eksploatacija BiH, ograničavanje ekonomskog razvoja i ovisnost o razvijenim europskim zemljama), tek je nešto više od trećine ispitanika zabrinuto za ugrožavanje suvereniteta BiH i nacionalnog identiteta svih naroda. I jedna i druga polovina u dvostruko većem procentu iskazuje umjerenije stavove (uglavnom se slažem ili uglavnom se ne slažem) u odnosu na rezolutne (potpuno se slažem ili potpuno se ne slažem) što je prikazano u grafikonu koji slijedi. Balans je u znatno većoj mjeri prisutan i kad se radi o razlikama u odgovorima, ovisno o etničkoj pripadnosti ispitanika – razlike u odgovorima između

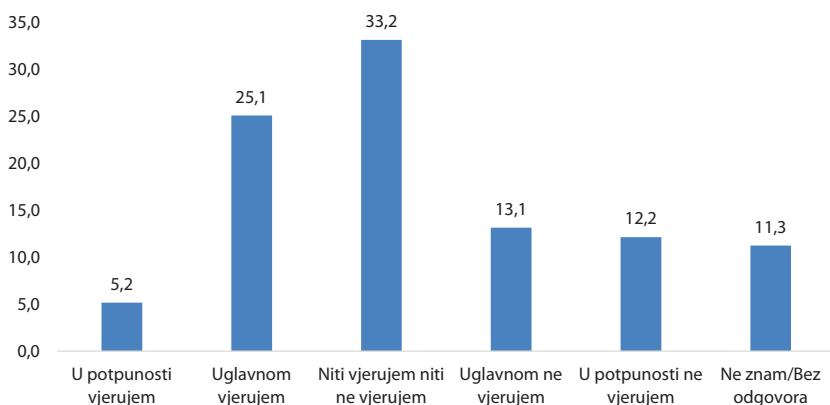
pripadnika različitih etničkih grupa su znatno manje u ovoj kategoriji pitanja.

Grafikon 7.2: Percepcija mladih o nepoželjnim posljedicama ulaska BiH u EU – modaliteti potpuno se i uglavnom slažem (%)

Pitanje povjerenja u institucije općenito, pa i u institucije EU, predstavlja osnovu legitimiranja svakog poretka. Zanimljivo je podatke o povjerenju u institucije EU uporediti s podacima o povjerenju u domaće političke institucije koje je testirano na pitanju (Prilog, F10).

Grafikon 7.3: (Ne)povjerenje mladih u institucije EU (%)

Najveći dio ispitanika, tačnije trećina, niti vjeruje niti ne vjeruje institucijama EU. Procenat onih koji institucijama u potpunosti vjeruju je izuzetno nizak, svega 5,2%, dok je onih koji institucijama u potpunosti ne vjeruju dvostruko veći (12,2%). No, kad se uzme u obzir da je prema procentu potpunog povjerenja EU na četvrtom mjestu, iza vjerskih vođa (8,4%), policije (8,2%) i tijela lokalne uprave (5,7%), a ispred svih ostalih institucija u državi, rezultat se čini manje dramatičnim. Ipak, u konačnici, nešto je veći procenat onih koji institucijama EU vjeruju, potpuno ili uglavnom (30,3%) u odnosu na one koji im ne vjeruju (25,3%). Na ovom pitanju, također, stavovi se razlikuju po različitim etničkim grupama. Institucijama EU najviše vjeruju mladi Hrvati (potpuno i uglavnom 43,6%), nešto manje mladi Bošnjaci (36,8%), a najmanje, i to dramatično, mladi Srbi (12,4%). Stavovi su najviše približeni kod mladih Hrvata, Bošnjaka i Srba koji niti vjeruju niti ne vjeruju EU. Statistička značajnost, kad je riječ o etničkoj pripadnosti ispitanika u odnosu na (ne)povjerenje u institucije EU, govori da Bošnjaci imaju najviše povjerenja u EU institucije ($\chi^2=93,57$).

Povjerenje u institucije EU povezano je i s nivoom obrazovanja ispitanika, ali ne ide u prilog podršci EU. Među najviše obrazovanim ispitanicima (s magisterijem i doktoratom) nema onih koji u potpunosti vjeruju institucijama EU, dok je upravo u ovoj kategoriji najveći procenat ispitanika koji "niti vjeruju niti ne vjeruju" EU, kao i onih koji uopće nisu dali odgovor ili su odgovorili da ne znaju. Znanje i informiranost o EU mogu se dovesti u vezu sa izraženijim skepticizmom, s obzirom na porast nezadovoljstva Unijom i debatama o budućnosti EU među samim članicama.

Odgovori razvrstani po dobnoj strukturi ispitanika pokazuju da najviše povjerenja u institucije EU imaju najmlađi ispitanici, njih trećina (34,3% potpuno i uglavnom). Najviše neopredjeljenih (niti vjerujem niti ne vjerujem), više od trećine je među najstarijim ispitanicima (35%).

Tabela 7.2: (Ne)povjerenje mladih u institucije EU – dob i obrazovni nivo (%)

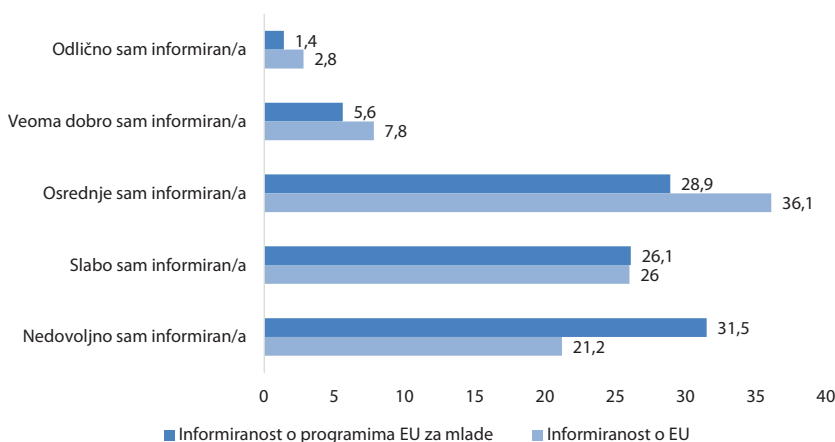
	(Ne)povjerenje				
	U potpunosti vjerujem	Uglavnom vjerujem	Niti vjerujem niti ne vjerujem	Uglavnom ne vjerujem	U potpunosti ne vjerujem
Dobna kohorta					
15 – 17	7,4	26,9	27,3	9,3	12,5
18 - 22	4,6	23,8	25,4	35,0	14,4
23 – 27	4,5	25,4	35,0	14,4	11,8
Obrazovni nivo					
(Ne)završena osnovna škola	5,3	30,3	30,3	9,0	11,2
Srednja škola	7,9	22,9	36,4	13,6	12,9
Bakalaureat/ Diplomski studij	5,3	23,9	32,8	13,2	12,2
Magisterij/ doktorat	3,5	24,9	34,1	15,6	13,9

I pored natpolovične podrške članstvu BiH u EU i vrlo pozitivne percepcije efekata članstva, ozbiljan nedostatak povjerenja mladih u institucije EU, dugoročno, može postati ozbiljna prepreka približavanju BiH Uniji.

Zabrinjavajuća je i loša informiranost mladih o Uniji i programima EU za mlade. Manje od 10% ispitanih se smatra odlično i veoma dobro informiranim u objema kategorijama, dok se više od polovine smatra nedovoljno i slabo informiranim. I u ovom segmentu dobijeni rezultati su vrlo slični rezultatima ankete DEI BiH, u kojoj je gotovo polovina ispitanika izjavila da je slabo informirana o pretpristupnoj pomoći EU.

Podaci su prilično slični u svim etničkim grupama, s tim što je najviše mladih Hrvata iskazalo da su odlično i veoma dobro informirani (8,9%), slijede Bošnjaci (6,9%), te Srbi (5,5%). Znatno su veća odstupanja u odgovorima ovisno o stepenu obrazovanja i dobnoj strukturi. Očekivano, međutim, najveći procenat odlično i veoma dobro informiranih o EU, kao i o programima EU za mlade, nalazi se među najviše obrazovanim ispitanicima (magisterij i doktorat), a i informiranost o EU i njenim programima je veća što su ispitanici stariji.

Grafikon 7.4: (Ne)informisanost o EU i programima EU za mlade (%)

Iako su mladi, na prvi pogled, znatno umjereniji u podršci članstvu BiH u EU (55%) u odnosu na opći trend vrlo visoke podrške građana članstvu BiH u EU (85% građana BiH podržava članstvo u EU prema podacima Direkcije za europske integracije BiH u 2014. godini), izuzetno je visoka uvjerenost u povezanost članstva u EU sa boljom mogućnošću zapošljavanja i ostvarenja višeg životnog standarda ljudi. Mladi, dakle, ipak članstvo BiH u EU vide kao instrument rješavanja najvećih i najznačajnijih problema u BiH - nezaposlenosti i siromaštva. S obzirom na iskazani eurooptimizam i pozitivnu percepciju efekata članstva, moglo se očekivati da će i povjerenje u institucije EU biti znatno više nego je to

iskazano u odgovorima. No, kad se uzme u obzir da je, prema procentu potpunog povjerenja, EU na četvrom mjestu - iza vjerskih vođa, policije i tijela lokalne uprave, a ispred svih ostalih institucija u državi, rezultat se čini manje dramatičnim i u ovom segmentu potvrđuje dominantno pozitivan stav spram eurounijskih integracija.

Istraživanje je potvrdilo još jedan od trendova na koji je ukazalo i istraživanje DEI BiH - etnička pripadnost ispitanika vrlo je značajan faktor - podršku i pozitivne stavove u najvećoj mjeri ispoljavaju mladi Bošnjaci, Hrvati su nešto umjereniji, dok su pozitivni stavovi značajno manje prisutni kod mladih Srba. Pozitivna percepcija članstva, dakle posredna podrška, veoma je prisutna i kod mladih Srba, ali u umjerenijoj formi.

Zabrinjavajuća je i nedovoljna informiranost mladih o Uniji i programima EU za mlade. Manje od 10% ispitanih se smatra odlično i veoma dobro informiranim u objema kategorijama, dok se više od polovine smatra nedovoljno i slabo informiranim. Očekivano, međutim, najveći procenat odlično i veoma dobro informiranih o EU, kao i o programima EU za mlade nalazi se među najviše obrazovanim ispitanicima (magisterij i doktorat), a i informiranost o EU i njenim programima je veća što su ispitanici stariji.

Iako je podrška članstvu BiH u EU vrlo visoka, pogotovo posredno, kroz percepciju pozitivnih efekata članstva, nedovoljna informiranost o Uniji i nizak stepen povjerenja u institucije EU, pogotovo u mlađim i slabije obrazovanim kategorijama, dugoročno može postati značajna prepreka samom procesu i dovesti u pitanje legitimitet opredjeljenja BiH za članstvo u EU.

ZAKLJUČNE OPSERVACIJE

Mlade generacije su najveća dragocjenost svakog društva. Primjereno tome, spram njih se odnose sve ljudske zajednice, koje drže do sebe i vlastitog prosperitetnog razvoja. Svjesno se u njih ulaže, odnosno u njihovo obrazovanje i kontinuirano stručno usavršavanje, zaposlenje, rješavanje egzistencijalno važnih pitanja, kao što su stan i sl., kako bi ih se, kroz obezbjeđivanje poželjnog ambijenta za život, zadržalo u vlastitoj zemlji i demotiviralo za eventualni odlazak iz nje. Nasuprot tome, u zapuštenim i nerazvijenim društvima, u koja, očigledno, možemo uvrstiti i bosanskohercegovačko, mladi su prepušteni sami sebi, potisnuti na marginu, galantno ih se odriče i predaje drugima, iako to predstavlja nenadoknativ gubitak za te zajednice. Primjera radi, samo u poratnom periodu iz Bosne i Hercegovine je u druge zemlje otišlo preko 100.000 mladih, uključujući i one sa završenim fakultetima, specijaliste iz različitih oblasti, magistre i doktore nauka. Suvišno je i naglašavati o kakvom i kolikom se tu gubitku radi, pogotovo za jedno malobrojno društvo kao što je bosanskohercegovačko. I dok su kreativni potencijali tih ljudi sada u funkciji razvoja drugih zemalja, njihova domovina Bosna i Hercegovina, prema svim relevantnim pokazateljima pripada samom dnu nerazvijenih i to ne samo u evropskim okvirima, nego i u širem kontekstu. Do prethodnog, generalnog zaključka o društveno-statusnom pozicioniranju mladih u bosanskohercegovačkom

društvu, došlo se na osnovu empirijski prikupljenih pokazatelja, tj. kroz upravo realizirani Istraživački projekat pod naslovom "*Mladi u Bosni i Hercegovini*". Željelo se ustanoviti kakvi su njihovi stavovi i percepcija o vlastitom položaju i perspektivi unutar ovdašnje stvarnosti koja se mijenja, pri čemu su uzete u obzir i druge relevantne baze podataka, a koje su u vezi sa ovim pitanjem.

Istraživanjem su obuhvaćene 1004 osobe oba spola, od čega je 48,5% žena, a 51,5% muškaraca, u dobnom rasponu od 15 do 27 godina, sa prosječnom starosti od 21 godine, podijeljenih u tri skupine: od 15 do 17 godina (21,5%), od 18 do 22 godine (39%), te od 23 do 27 godina (39,5%) u ukupnom uzorku. Istraživačkim uzorkom obuhvaćeni su ispitanici sa područja cijele Bosne i Hercegovine, od kojih je iz ruralnih područja 45,2%, a iz urbanih sredina 54,8%, čime je prikupljenim pokazateljima obezbijeđena neupitna pouzdanost. Iako je uzorak bio slučajan, zanimljivo je naglasiti da nacionalna pripadnost ispitanika, procentualno značajnije ne odstupa od preliminarnih rezultata iz prošlogodišnjeg popisa stanovništva u Bosni i Hercegovini.

U statističkoj obradi prikupljenih podataka korišten je softverski program SPSS (*Statistical package for social sciences*). Statističke analize su deskriptivnog i inferencijalnog karaktera, a kao osnova za identificiranje odstupanja, tj. (ne)povezanosti između određenih odgovora ispitanika, korištena su sljedeća sociodemografska obilježja: spol, dobna kohorta, tip naselja (selo, grad), profesionalni status, nivo obrazovanja ispitanika i njegovog oca, pri čemu su tumačene samo one razlike koje su statistički značajne na nivou $p=.000$. Kako je to i uobičajeno, uz statističku obradu podataka, date su i odgovarajuće grafičke ilustracije.

U konceptualizaciji ove studije, koja je korespondentna sa prethodno realiziranim istraživanjima u Hrvatskoj, kao i u još nekim drugim zemljama, respektirane su i određene specifičnosti koje su u vezi sa položajem

mladih u bosanskohercegovačkom društvu. Treba, također, naglasiti da je u realiziranju pomenutih istraživačkih projekata, uz sudjelovanje lokalnih aktera, u ovom slučaju je riječ o *Institutu za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu*, od odlučujuće važnosti bio angažman *Fondacije Friedrich Ebert (Ured u Sarajevu)*, koji je obezbijedio materijalna sredstva, bez kojih bi, u postojećoj ekonomsko-socijalnoj situaciji, ovakva istraživanja naprosto bila neostvariva.

Najkraće kazano, ovo istraživanje je bilo fokusirano na sagledavanje stavova, odnosno percepciju mladih o njihovom stvarnom statusu u društvu, tj. kvaliteti života, (ne)mogućnostima zadovoljavanja egzistencijalnih potreba, perspektivama, motivaciji za odlazak u druge zemlje, sistemu vrijednosti, krizi identiteta i drugim bitnim pitanjima, koja, naročito u ovom modernom i postmodernom dobu, naviru iz aktualnog globalizma, u ovom slučaju i dodatno, iz ovdašnje, odveć tegobne, društvene tranzicije.

U pogledu *sociodemografskog i socioekonomskog položaja mladih u bosanskohercegovačkom društvu*, prema prikupljenim pokazateljima, ustanovljeno je da stopa njihove nezaposlenosti doseže čak 58% (Mujanović, 2013), koja je nekoliko puta veća nego u zemljama Europske unije i jedna od najvećih u svijetu. Od toga je gotovo polovina onih koji prvi put traže posao. Prema istraživanju koje je realizirano u saradnji Federalnog ministarstva kulture i sporta, te Instituta za razvoj mladih KULT, a čiji su rezultati objavljeni u januaru 2014. godine, situacija je čak i gora u odnosu na navedeni pokazatelj, uključujući i povećanje motiviranosti mladih za odlazak iz ove zemlje.

Kroz analizu međuzavisnosti socioekonomskog statusa i nivoa obrazovanja mladih ustanovljeno je da su najčešće nezaposlene osobe one sa trogodišnjom srednjom školom (29,2%), te četverogodišnjom srednjom školom (50,4%), pri čemu treba imati u vidu da ih je značajan broj još u

fazi školovanja, pa time, formalno, ne spadaju u kategoriju nezaposlenih. Kad je riječ o polnoj strukturi nezaposlenih, zanimljivo je istaći da je više nezaposlenih muškaraca, s tim da se pripadnice ženskog spola češće odlučuju na studiranje. S druge strane, u strukturi zaposlenih najzastupljeniji su oni koji imaju završenu četverogodišnju srednju školu (54,5%), sa višom i visokom naobrazbom (25,5%), te sa završenom trogodišnjom srednjom školom (18,2%). Zanimljiv procenat zaposlenih mladih osoba je sa završenom osnovnom školom (1,8%). U sektorskom smislu, najviše ih ima zaposlenih u trgovini i ugostiteljstvu, čak oko trećine od ukupnog broja uposlenika. Među zaposlenim, najveći broj ih se nalazi u dobnoj skupini od 23 do 27 godina. Upoređujući naobrazbu roditelja anketiranih sa njihovom naobrazbom, ustanovljeno je da postoji značajan disparitet, pogotovo u kategoriji trogodišnje srednje škole koju je dvostruko više roditelja završilo nego što je to slučaj sa njihovom djecom. To je, svakako, rezultat činjenice da su takva bila ranije najtraženija, dok su to danas visoko stručna znanja i vještine koje se stiču kroz fakultetsko obrazovanje, pa otuda i znatno manji procenat visokoobrazovanih roditelja od njihove djece. Prikupljeni pokazatelji također ukazuju na to da najveći broj mladih živi u domaćinstvima sa tri ili četiri člana (oko 50%), a najmanje je samih (3,3%), kao i u domaćinstvima sa šest ili više članova (8,7%). Apsolutna većina (preko 90%) ih živi u vlastitom stanu ili kući i posjeduju internet konekciju. Što se tiče materijalnih primanja, petina domaćinstava živi na rubu siromaštva, 10,1% ih pripada domaćinstvima sa prosječnim mjesečnim izdacima od 801 do 1100 KM, a samo je 6,8% domaćinstvima koja imaju mjesečne izdatke preko 1101 KM. Ustanovljeno je također da su ekonomski najugroženiji oni mladi čiji su očevi završili samo osmogodišnju školu, te da najdominantniji procenat ispitanih ima u domaćinstvu od 21 do 30 knjiga, s tim što se povećava broj knjiga prema stepenu obrazovanja ispitanika i njihovih roditelja.

Kada je riječ o pokazateljima koji se odnose na *porodicu i socijalne mreže*, evidentno je da savremena porodica prolazi kroz velike promjene,

pogotovo unutar patrijarhalnih zajednica, u koje, nesumnjivo, spada i bosanskohercegovačko društvo. Preoblikovanje savremene porodice karakterizira nestalnost, dinamičnost, "labavost veza i opozivost obaveza" njenih članova (Bauman, 2009: 13), odnosno nepostojanje čvrste integracije i hijerarhijskih odnosa, svojstvenih patrijarhalnim zajednicama. Ona se "otvorila" prema brojnim društvenim institucijama i mrežama, čiji su članovi sve "usmjereniji ka samostvaranju, razvoju ličnih osobina, traganju za vlastitim identitetom" (Giddens, 2003: 217), uključujući i kohabitaciju. Ne radi se samo o formalno-strukturalnim promjenama unutar porodice, odnosno atomiziranju tradicionalnih porodičnih zajednica i smanjenju prosječnog broja njihovih članova, već i o redefiniranju karaktera unutarporodičnih odnosa (muž - žena, roditelji - djeca, mladi - stariji, rodbina - bliža i dalja), potom, porastu broja urbanih u odnosu na ruralna domaćinstva, narastanju tzv. useljeničkih porodica itd.

Demografska tranzicija bosanskohercegovačkog društva, uključujući i transformiranje karaktera ovdašnje porodice, trebala se, prema predviđanjima eksperata, odvijati prirodnim putem sve do kraja trećeg desetljeća 21. stoljeća i to uz blagi pozitivni prirast stanovništva, postepeno povećanje starosnih kategorija u ukupnoj populaciji, lagano smanjivanje prosječnog broja članova domaćinstva itd., da se nije desio rat i izrazito negativna promjena uvjeta za život na ovom prostoru. Stoga su se ovdje desile nagle i šokantne demografske promjene, o čemu svjedoče konkretni pokazatelji do kojih se došlo tokom ovog i nekih drugih empirijskih istraživanja.

Rezultati istraživanja su pokazali da Republiku Srpsku trenutno karakterizira "negativna stopa prirodnog priraštaja" i "poremećaji u vitalnim strukturama sa nizom negativnih posljedica", a posebno u domenu "smanjenja rađanja i povećanja smrtnosti", pogoršavanja starosne strukture stanovništva, prisutan je "pad stope fertiliteta, što u osnovi počiva na modelu niske reprodukcije", odnosno da tu živi "znatno manji broj

stanovnika u odnosu na 1991. godinu, što je posljedica intenzivnog raseljavanja stanovništva, procesa izbjeglištva, emigracije u inostranstvo, ratnog mortaliteta i pada stope prirodnog priraštaja." Uz to, gotovo dvije trećine stanovnika koncentrirano je u zapadnom dijelu RS-a, pri čemu je došlo do znatnog porasta broja stanovništva u urbanim sredinama (Banja Luka, Bijeljina, Istočno Sarajevo, Doboј, Prijedor, Trebinje), "zahvaljujući mehaničkom prilivu i nešto povoljnijoj starosnoj strukturi", dok su ruralna područja sve praznija. Smanjen je i prosječan broj članova domaćinstava. Od predratnih 3,6 članova, koliko je imala Bosna i Hercegovina u 1991. godini, već u 2006. godini to je spalo "na 3,2 člana po domaćinstvu", a negativni demografski trendovi su nastavljeni sve do danas.

Ni u drugom entitetu, Federaciji BiH, nije bolje stanje. Preciznije kazano, samo je za nijansu manje loša situacija od one u RS-u. U cjelini uzevši, Federaciju BiH također karakteriziraju negativni trendovi u svim bitnim segmentima društvene dinamike: u porastu starosne strukture stanovništva i mortaliteta, u padu nataliteta i fertilitnosti, u negativnoj dobnoj i prostornoj distribuciji stanovništva, u odlasku mladih sa tog područja itd. Sve je izraženije pražnjenje ruralnih područja i mehanički priliv stanovništva u urbane centre, naročito u Sarajevo, Tuzlu i Mostar, koji neće moći pružiti sve ono što je bitno za kvalitetan život ljudi, a pogotovo u pogledu imperativnog revitaliziranja porodice, kao temeljnog stuba društva. Ona je do zabrinjavajućih razmjera ugrožena, o čemu svjedoči ne samo ekonomska pauperizacija i brojčano smanjenje članova domaćinstava, nego i porast nasilja, kako u njenom okrilju, tako i u cjelini društva, povećanje svih sociopatoloških fenomena (maloljetničke delikvencije, narkomanije, alkoholizma, korupcije, uključujući i urušavanje temeljne skale društvenih vrijednosti i morala općenito), za koje se pouzdano zna da ih agregira i krizom zahvaćen porodični sistem u društvu.

Slična je situacija i u Brčko Distriktu. Generalno govoreći, procjenjuje se da je svaka druga osoba u Bosni i Hercegovini pomjerena iz

svog predratnog doma, jedni unutar zemlje, a drugi protjerivanjem u inozemstvo. Mnoga domaćinstva su naprosto desetkovana ili čak u potpunosti uništena. Dijelovi porodica su invalidizirani, brojna domaćinstva razdvojena iseljavanjem njihovih članova u treće zemlje, prisutna je de-stimulacija u zasnivanju bračnih zajednica, naročito u rađanju djece itd.

Osim naznačenog, kada je riječ o porodici u savremenom bosansko-hercegovačkom društvu, čini se razložnim naglasiti i sljedeće: evidentno je da su "erodirale" neke njene ključno važne uloge, kao što je socijalizirajuća-odgojna, ekonomsko-zaštitna, te emotivno-identifikacijska funkcija. S druge strane, ovdašnje društvo još nije spremno da na sebe preuzme ono što je do sada dominantno bila "briga porodice", kako u socijaliziranju ličnosti, odnosno oblikovanju sistema vrijednosti kod djece, tako i u njihovom ekonomskom i socijalnom zbrinjavanju. Svjedoci smo potiskivanja patrijarhalnih manira u porodici, s jedne, te, sa druge strane, nepostojanja elementarnih preduvjeta za zaživljavanje atomizirane, savremene porodice kakvu imaju, primjerice, skandinavske i neke druge razvijene zemlje, što se, onda, veoma loše odražava na socijalizaciju djece (ono što porodica propusti u odgoju djece, popunjava neko drugi: ulica, vršnjaci, medijski sadržaji). Umišljanje da je djetetu dovoljan računar, pristojan džeparac, vlastita soba sa internet konekcijom i sl., vraća se kao bumerang i roditeljima i društvu kada se takvo dijete loše orijentira i sunovrati u kriminal, nasilje, drogu. Budući da je škola veoma važan faktor u ukupnom socijaliziranju mladih osoba, u njenom radu se također nikako ne bi smjelo desiti zapuštanje odgojne u korist obrazovne komponente. Imperativno je da u tom smislu budu prilagođeni odgojno-edukacijski sadržaji. Posebno je važno da u multilateralnim društvima, kakvo je i bosanskohercegovačko, odgojno-edukacijski sadržaji budu otvoreni i tolerantni spram kulturno-tradicijskih, religijskih i drugih različitosti. Za takva društva je krajnje pogubno involviranje segregacijskih i sličnih manira, što je posebno naglašeno u *Uvodnom dijelu Projekta*.

Iz prikupljenih pokazatelja koji se odnose na porodicu u savremenom bosanskohercegovačkom društvu, ustanovljeno je sljedeće:

Iako izrazito najveći broj ispitanika (67,3%) živi sa roditeljima, što je tipično za patrijarhalni tip porodice, to je znatno manje u odnosu na raniji period, što, uz niz drugih pokazatelja, upućuje na činjenicu da je ovdašnja porodica također zahvaćena određenim tranzicijskim promjenama. Ustanovljeno je da sa partnerom, odnosno bračnim drugom živi 11,1% mladih, sa majkom 11%, sami 3,5%, sa ocem 2,2%, dok su neke druge situacije u zanemarljivom procentu;

Kad je riječ o odnosu prema zajedničkom životu sa roditeljima, najveći broj ispitanika (67,5%) smatra to "najjednostavnijim rješenjem", pri čemu bi, "da imaju za to finansijske mogućnosti, radije živjeli samostalno" (25,3% ispitanika), bez odgovora ih je bilo (4,5%), dok su ostali modaliteti odgovora bili, procentualno, zanemarljivi;

Karakterizirajući svoj odnos prema roditeljima, 50,3% ispitanika se izjasnilo da se s njima "jako dobro slažu", potom, da se "slažu iako su im mišljenja ponekad različita" (43%), da se "u pravilu ne slažu" (3,9%), a bez odgovora je bilo 2,6%. Ostali modaliteti odgovora bili su zanemarljivi;

U pogledu načina donošenja odluka u porodici, 59,2% ispitanika se izjasnilo da se one "donose zajednički", 32,5% da se "odlučuje samostalno", 5,7% je istaklo da "o svemu odlučuju roditelji". Što se tiče donošenja važnih odluka, prema 40,2% ispitanika najdominantniji utjecaj u tome ima majka, dok 36,1% smatra da je to otac.

Kad je riječ o budućem porodičnom statusu, 87,8% ispitanika planira zasnovati bračnu zajednicu, biti "bez partnera i porodičnih obaveza" namjerava 3,7% ispitanika, život u "vanbračnoj zajednici" vidi 2,5% mladih, a 5,8% "ne zna" kako će im, u porodičnom smislu, izgledati situacija;

Prednost života u braku vidi većina ispitanika, s tim što to za 50,8% "osigurava više odgovornosti među partnerima", 16,1% smatra da "brak osigurava više odgovornosti za djecu", 11,8% ističe da se "u bosanskohercegovačkom društvu brak više poštuje od vanbračne zajednice", dok 4,3% misli da "brak donosi veću finansijsku sigurnost";

S druge strane, prednost vanbračne zajednice u odnosu na bračnu, vidi mnogo manji broj ispitanika, s tim što 24,6% smatra da se tako "lakše prekidaju međusobni odnosi" među partnerima, za 20,4% to pruža "nezavisnost partnerima", 9,8% u tome vidi "više prostora za izgrađivanje karijere", za 8,1% je to "prednost u rješavanju međusobnih nesporazuma", dok se preko 20,1% uzdržalo od bilo kakvog odgovora;

U pogledu najboljih godina za stupanje u bračnu zajednicu, kad je riječ o ženama, najveći broj ispitanika, oko 55%, smatra da je to od 25 do 29 godina, 21% misli da je to period od 21 do 24 godine, 30 godina 6,5%, a nije se izjasnilo oko 11% anketiranih. Slični su odgovori i u procjeni najbolje životne dobi muškaraca prilikom stupanja u bračnu zajednicu;

Pri odabiru bračnog partnera, ispitanici su na Likertovoj skali stavili u prvi plan sljedeće odrednice: 84,3% preferira "zajedničke interese", 81,8% "ličnost", zatim 66,2% "vjersku pripadnost", 65,4% "odobrenje roditelja/porodice", 62,4% "fizički izgled", 58% "nacionalno porijeklo", 54% "stepen obrazovanja", te, u rasponu od 34 do 44%, djevičanstvo, ekonomski položaj i regionalno pripadništvo.

Kad je riječ o *obrazovanju, zapošljavanju i mobilnosti mladih* u bosanskohercegovačkom društvu, valja naglasiti sljedeće: Problem nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini rezultat je, prije svega, pogrešnog provođenja ekonomske tranzicije koja više liči na model kako ne treba, nego na obrazac kako to treba raditi. U privatizacijskom procesu su

uništena brojna preduzeća, uključujući i ona koja su, na svjetskoj razini, bila priznata i za tržišnu ekonomiju dokazano potentna, u kojima je bilo uposleno na desetine hiljada radnika, uključujući mlade i školovane osobe. Primjera radi, u predratnom periodu, Energoinvest je, zahvaljujući kreativnom potencijalu vlastitih znanstvenoistraživačkih centara, prodavao znanje (patente) i to za tadašnje najsofisticiranije tehnologije u Americi i drugim razvijenim zemljama svijeta. Nije on bio jedini na prostoru Bosne i Hercegovine, a koja je tada imala status federalne jedinice unutar Jugoslavije. Uništenju tako prestižnih firmi doprinijeli su i predstavnici međunarodne zajednice koji su snažno involvirani u sva događanja u ovoj zemlji u protekle dvije i po decenije. Njihov stav se svodio na to da firme iz bivših socijalističkih (dogovornih) ekonomija nisu sposobne za djelovanje u tržišnim uvjetima, te da ih, kao takve, treba kroz privatizaciju usitniti, odnosno dozvoliti da nastave djelovati samo pojedini njihovi segmenti, što je bila kardinalna greška. Na taj način su, bezrazložno i nepovratno, izgubljene stotine hiljada radnih mjesta, a time je ovdašnje stanovništvo, uz prethodna ratna razaranja, dodatno pauperizirano. To se posebno frustrirajuće prelama preko generacija mladih ljudi koji su ostali bez mogućnosti zaposlenja, rješavanja egzistencijalno važnih pitanja, preduvjeta za zasnivanje bračnih zajednica, rađanja djece itd. U svemu tome profitirao je samo novoformirani sloj oligarha koji se naglo i enormno obogatio. Međutim, to nije jedini problem. O kakvom je ovdje odnosu društva prema mladima riječ svjedoči podatak da "samo 10% općina u ovoj zemlji ima službenika koji je zadužen za mlade", te, unatoč usvojenih zakonskih obaveza, u vezi sa brigom o mladima, svega 47% lokalnih zajednica (općina) ima bilo kakvu strategiju koja se odnosi na mlade, mada se ni one, uglavnom, ne provode. Uz izuzetak koji se odnosi na dosta skromno subvencioniranje troškova za zapošljavanje pripravnika, ne samo da je izostao poticaj za zapošljavanje mladih u Bosni i Hercegovini, njihovo prekvalificiranje, odnosno kontinuiranu edukaciju, nego i olakšice da sami pokrenu neki biznis. Takvim društvenim nemarom ih se, zapravo,

gura ne samo u odlazak iz ove zemlje, nego i sunovraćuje u kriminalne aktivnosti, gubljenje samopouzdanja, pasiviziranje, prepuštanje depresiji i tome slično.

Prema rezultatima ovog istraživanja, trenutno je u Bosni i Hercegovini samo petina mladih zaposlena. U odabiru najpoželjnijeg sektora za zaposlenje, čak 57,8% mladih se opredijelilo za javni, a 19,9% za privatni sektor, 12,7% preferira angažman u međunarodnim organizacijama, a 7,4% rad u organizacijama civilnog društva. Kad je riječ o odabiru konkretnog posla, 45,4% bi se rukovalo visinom plaće, 30% sigurnošću radnog mjesta, potom, zadovoljstvom na radnom mjestu 15%, dok je 6% stavilo u prvi plan simpatičnost onih sa kojima bi radili.

Kad je riječ o motivima pokretljivosti mladih, uključujući i odlazak iz zemlje, za 67,8% ispitanika je to poboljšanje životnog standarda, nakon toga je rangirana mogućnost zaposlenja, bijeg od nepovoljne situacije u zemlji itd. Najpoželjnije zemlje za odlazak su: Njemačka (41%), Austrija (11,1%), skandinavske zemlje (9,2%), Australija (5,9%), SAD (4,8%). Generalno govoreći, jedna trećina mladih je zainteresirana za unutarnju migraciju, a oko 50% za vanjsku, tj. odlazak u neku drugu zemlju.

Prisutan je i problem u vezi sa *obrazovnim sadržajima*, koji su, manje-više, anahroni, pa čak i ideološki kontaminirani. Kada bi i postojala radna mjesta u ovoj zemlji, pitanje je koliko bi znanja i vještine koje se nude u aktualnim edukacijskim sadržajima, bila upotrebljiva za nove, a pogotovo one najnovije tehnologije. Više je nego poražavajuća činjenica da svaki četvrti mladi uposlenik sa srednjom školom, naprimjer, radi na poslovima koji su, po svom karakteru, potpuno različiti od onih znanja i vještina koja su im tokom formalnog obrazovanja ponuđena. Osim toga, gotovo svaka druga mlada osoba u ovoj zemlji zaustavlja se u svom školovanju na srednjoškolskoj ili čak na nižoj edukacijskoj razini, dok svaki četvrti učenik, iz ovih ili onih razloga, napusti započeto

školovanje, što je daleko ispod prosjeka u razvijenim društvima. Ništa bolja situacija nije ni sa visokoškolskim sistemom. Čak 27% studenata odustane od započetog studija, a poznato je i da Bosna i Hercegovina pripada samome dnu u Evropi po provođenju reforme visokog obrazovanja, a što je, opet, rezultat "inata" ovdašnjih lokalnih političara koji uporno opstruiraju uspostavljanje i adekvatno kapacitiranje nužnih agencija na razini države. Ako se tome doda da u naučno istraživanje, a bez intelektualne "kondicije" ne može biti ni kvalitetnog obrazovanja, izdvaja iz GDP-a ove zemlje mizernih 0,1%, za razliku od onih predratnih preko 2% ili unutar EU aktualnih čak 3%, onda se ne treba čuditi što ova zemlja ima samo 0,61 objavljenih radova u referentnim časopisima na 100.000 stanovnika, što je trostruko manje nego 1990. godine.

Iz prikupljenih pokazatelja vidljivo je da više od 90% radno sposobnog stanovništva u Bosni i Hercegovini pripada ili razini osnovnoškolske obrazovanja (41,7%) ili srednjoškolskoj struci (48,6%), dok tek svaka deseta radnosposobna osoba ima fakultetsku diplomu. Alarmirajući su pokazatelji da trenutno u ovoj zemlji 39,4% mladih nije uključeno u obrazovni proces, od onih koji se školuju najzastupljeniji su srednjoškolci (32,1%), te mladi na dodiplomskom studiju (20,6%). Ovdje treba imati u vidu da zbog dobrog limita nije obuhvaćena populacija mladih koji pohađaju osnovnu školu. Kad je riječ o postizanju uspjeha u školovanju, pri čemu je tretiran uspjeh samo u završnoj godini, ustanovljeno je da 40,7% ispitanika ima prosječnu ocjenu, 30,6% natprosječnu, a 12% zadovoljavajuću, dok je sa nedovoljnom ocjenom bilo (2%). U pogledu utrošenog vremena na učenje, dvije trećina ispitanika uči do tri sata dnevno, preko tri sata dnevno uči 20,9%, dok ispod jednog sata dnevno provede u učenju 18,4% mladih. Komparativnom analizom je ustanovljeno da manje vremena u učenju provode mladi u seoskim sredinama i to oni od 15 do 17 godina, a najviše vremena (3-4 sata dnevno) potroše u učenju mladi u gradskim sredinama starosne dobi od 18 do 22 godine. Natpolovična većina mladih rado (30,4%) ili jako rado (15,9%) pohađa školu/fakultet, oko 7%

je onih koji to nerado ili izrazito nerado čini, dok su odgovori ostalih oscilirajućeg karaktera. Upozoravajući su pokazatelji i o percepciji stresa mladih tokom školovanja. Čak 68,3% ih doživljava obrazovni proces bilo kao donekle ili jako napornim i stresnim, dok četvrtina mladih smatra da to nije naporno i stresno. Na pitanje kako i koliko su uopće zadovoljni sa kvalitetom obrazovanja u Bosni i Hercegovini, 37,7% mladih nije o tome imalo preciznije određen stav, 26,4% ih je zadovoljnih, jako zadovoljnih 5,7%, te nezadovoljnih 16,6%, odnosno jako nezadovoljnih 8,1%.

Kad je riječ o *slobodnom vremenu, načinu života i rizičnom ponašanju*, ovo istraživanje je pokazalo da svoje slobodno vrijeme mladi u Bosni i Hercegovini uglavnom koriste za zabavu, slušanje muzike, gledanje filmova i sl., pri čemu dominira medijski posredovani načini njihovog angažmana, gdje je apsolutno u prvom planu internet, odnosno participiranje u tzv. društvenim mrežama (Facebook, Myspace, Google...), dok je u opadanju njihova zainteresiranost za televizijske sadržaje, čitanje knjiga i slično, što je ranije preferirano. Rezultati istraživanja pokazuju da se čak 83,5% mladih u BiH koristi internetom često, a 94,2% posjeduje internet konekciju. Samo 5,8% mladih nema pristup internetu. U vremenskom smislu, njih 21,1% koristi se internetom dnevno od jednog do dva sata, 17,7% od dva do tri sata, 10,2% ispitanika se internetom koristi čak više od šest sati dnevno, odnosno u prosjeku se koriste internetom 3,8 sati na dan. Internetom se najčešće koriste u svrhu informiranja (26,6%), za školske potrebe (13,1%), za komuniciranje sa poznicima, odnosno rodbinom (9,7%) itd. Ustanovljeno je također da mladi u BiH gledaju televiziju u prosjeku 2,3 sata dnevno. Svega 38,7% mladih je izjavilo da u slobodnom vremenu čita knjige i novine i to se uglavnom odnosi na dio mladih sa višim nivoom obrazovanja, te na one koji žive u gradskim sredinama.

U vrijednosnom smislu mladi u prvi plan stavljaju uspješnu karijeru (87,3%), dobar izgled (84,9%), biti neovisan/na (83,1%), udati se/oženiti

se (67,8%), nositi markiranu odjeću (58,6%) i slično, a daleko ispod toga politički angažman (38,7%) ili neke druge javne aktivnosti. Da bosanskohercegovačko društvo još uvijek baštini neke tradicionalne vrijednosti svjedoči i podatak da je vjernost partneru, prijateljima, poslodavcu i slično čak 79,8% mladih apostrofiralo kao temeljnu društvenu vrijednost, uključujući i odgovornost (77,7%), zasnivanje bračne zajednice (67,8%) i sl.

Mladi su, također, za zdrav način življenja. Njih 44,2% je istaklo da je alkohol neprihvatljiv, a još veći procent ih je koji uopće ne piju, 71% ih ne puši, a od onih koji puše - 67,8% su muškarci. Žene, dakle, rjeđe posežu za cigaretama od muškaraca, uključujući i one koje su redovni pušači.

U pogledu seksualnog ponašanja mladih, njih 48,8% nije željelo dati bilo kakav odgovor o tome. Od onih koji su to učinili, 23,5% je izjavilo da još nije stupilo u seksualne odnose, 14,8% se pozitivno izjasnilo, ali samo sa jednim partnerom, dok je to učinilo sa više partnera 12,8%. Frekvencija stupanja u seksualne odnose je osjetno u korist muškog dijela mladih, što je, uz već navedeni visoki procent onih koji su odbili da se o ovom pitanju uopće izjašnjavaju, jedan od pouzdanih indikatora da je bosanskohercegovačko društvo još uvijek u kategoriji zatvorenih, odnosno patrijarhalnih društvenih zajednica.

Stav mladih o pobačaju i prihvatanju homoseksualnosti je preovlađujuće negativan. Čak 40,4% ispitanika smatra da pobačaj zakonom treba zabraniti osim u medicinski opravdanim situacijama, a 24,1% na tome izričito i bezuvjetno insistira, što znači da ih gotovo dvije trećine imaju negativan stav o ovom pitanju. Sličan je odgovor i u pogledu neprihvatanja homoseksualaca, pri čemu su, za nijansu manje netolerantne pripadnice ženskog spola u odnosu na muškarce.

Empirijski prikupljeni pokazatelji o *socijalnom povjerenju i vrijednostima*, o čemu je bilo detaljno govora u posebnom segmentu Rezultata

istraživanja, argumentiraju da mladi najviše respektiraju osobno dostojanstvo kao vrijednost (74,9%), potom vrijednosti koje se tiču odnosa pojedinca prema drugima (borbenost 50,7%; tolerantnost 48,3%; korektnost 43,1%), a znatno ispod prosjeka su rangirane vrijednosti koje upućuju na materijalističku orijentaciju (materijalno bogaćenje 14,7%) i društveni prestiž (14,5%).

Mladost je vrijeme u kojem je pojedinac snažno upućen na izgradnju vlastitog integriteta. U percepciji mladih - borbenost, kao vrijednost, bitna je za postizanje ciljeva. Razlike su uočene u zastupljenosti ove vrijednosti između mladih iz urbanih i ruralnih sredina. Značajno više je ističu mladi iz ruralnih sredina, nego mladi iz urbanih sredina ($\chi^2=27,96$). S druge strane, niska rangiranost slobodoumnosti može upućivati na tradicionalnost vrijednosnog sustava bosanskohercegovačkog društva, ali i činjenice koja je ustanovljena u više istraživanja, a koja govori da društva koja su prethodno imala socijalistički poredak uglavnom naglašavaju konzervativne vrijednosti i hijerarhiju, a manje intelektualnu autonomiju i slobodoumnost.

Što se tiče socijalnog povjerenja, najčešće se pojavljuju njegova dva tipa: partikularizirano (osobno, iskustveno) i generalizirano. Partikularizirano povjerenje karakteristično je za grupe koje imaju česte, bliske i intenzivne interakcije, dok se generalizirano odnosi na povjerenje prema onima iz naše zajednice koje direktno ne poznajemo. Socijalno povjerenje prema određenim socijalnim skupinama u ovom istraživanju mladi su iskazivali na ljestvici od 1 do 10 (1-uopće nemam povjerenja, 10-potpuno imam povjerenja). Prosječne vrijednosti ukazuju na to kako najviše povjerenja mladi iskazuju prema bliskim i njima poznatim krugovima ljudi: obitelji ($M=9,35$), prijateljima ($M=7,37$) i rođacima ($M=7,28$). Ovi rezultati nisu iznenađujući i u skladu su sa već spomenutim vrijednosnim preferencijama mladih. Razine povjerenja prema skupinama ljudi sa kojima mladi nemaju rodbinske povezanosti, kao niti intenzivne interakcije,

prosječne su. Interesantnim se podatkom čini istaknuti da mladi imaju više povjerenja u ljude drugih vjeroispovijesti ($M=5,83$) negoli u vjerske vođe ($M=5,65$). Nepovjerenje spram vjerskih vođa može biti pokazatelj kritičnosti i otklona mladih spram institucionalnih autoriteta. U prilogu tomu idu i podaci o postojanju značajnih razlika u povjerenju prema vjerskim vođama između mladih iz ruralnih područja i urbanih ($\chi^2=3,26$). Naime, mladi iz ruralnih sredina iskazuju više povjerenja prema vjerskim vođama od mladih iz urbanih sredina. Pretpostavljamo da su mladi u ruralnim područjima zbog manjeg broja potencijalnih socijalnih odnosa kao i zbog snažnog djelovanja sredine "upućeniji" na odnose unutar svoje vjerske zajednice. Spremnost na prihvaćanje drugih skupina kao djelatelja životnog prostora također je jedan od pokazatelja kvalitete međusobnih odnosa. Na pitanje kako bi se osjećali da obitelj iz neke od navednih skupina doseli u njihovo susjedstvo, sedam od ponuđenih 12 skupina, mladi bi bili spremni prihvatiti u svoje susjedstvo i to: studente (68,8%), obitelji iz balkanskih zemalja (63,9%), umirovljenički par (60,1%) i obitelj iz drugog entiteta u BiH (56,9%). Rezultati ukazuju na to da bi najmanji broj mladih i to tek svaki šesti tolerirao homoseksualne obitelji (16,7%) u svom susjedstvu. Nešto bližima se čine romske obitelji (34,9%), no, generalno gledajući, rezultati ukazuju na prilično izraženu nespremnost na bliži kontakt. Razlike u odnosu na neke skupine nađene su s obzirom na tip naselja u kojem mladi obitavaju. Naime, mladi iz urbanih sredina spremniji su kao susjede prihvatiti obitelj iz arapskog svijeta ($\chi^2=34,03$), obitelj iz Kine ($\chi^2=22,72$), romsku obitelj ($\chi^2=36,55$), te homoseksulanu obitelj ($\chi^2=41,61$). Spremnost na prihvaćanje homoseksualne obitelji veća je kod mladih višeg obrazovnog statusa ($\chi^2=45,63$). Tolerancija kao vrijednost u ukupnom poretku vrijednosti je na vrlo visokom trećem mjestu, te je svaki drugi ispitanik navodi kao jednu od tri najvažnije vrijednosti kojima se rukovodi u svom životu (48,3%).

I ljestvica socijalne distance (tj. društvene udaljenosti) vrlo često se koristi kao mjera spremnost na udruživanje i povezivanje. Preko ove

ljestvice doznaje se koju razinu društvene udaljenosti pojedinac želi zadržati u odnosima sa članovima neke druge etničke skupine. U ovom istraživanju ispitanici su na skali od osam stupnjeva procjenjivali stupanj spremnosti prihvatanja odnosa sa pripadnicima drugih etničkih skupina (1-ne želim biti ni u kakvom odnosu; 8-da budemo u bliskom srodstvu). Ukupni rezultati upućuju na to da kao socijalno najudaljenije skupine i one sa kojima ne žele imati nikakav kontakt za većinu ispitanika su to Romi (41,4%), Albanci (40,1%) i Kinezi (33,0%). Spremnost za ostvarivanjem najbližeg odnosa mladi su iskazali sa Bošnjacima (17,4%), Srbima (12,4%) i Hrvatima (15,2%). Kako rezultati i upućuju, bliske odnose mladi najviše prihvataju s pripadnicima vlastitog naroda.

Istraživanje je potvrdilo kako je socijalna distanca u bosanskohercegovačkom društvu još uvijek znatno prisutna. To pokazuje kako se na tom, jednom od važnijih temelja zdravog društva, zapravo, još ništa ili vrlo malo radi. Može se pretpostaviti da se ove uvriježene stereotipije transgeneracijski već prenose, te da su duboko ukorijenjene kako u obrazovnom sustavu, tako i u odgojnim sustavima naših obitelji.

Osjećaj diskriminiranosti, tj. percepcija odbačenosti pojedinca zbog nekog od obilježja njegovog identiteta sljedeće je pitanje bilo preko kojega se željela istražiti povezanost mladih u BiH. Na pitanje jesu li se ikada osjećali žrtvom diskriminacije zbog nekog od obilježja vlastitog identiteta, najveći broj ispitanika je iznio kako nikada (preko 70%,) nisu bili žrtve diskriminacije niti zbog ijednog obilježja svoga identiteta. Oni koji su naveli da su se osjećali diskriminirano, procenjuju da su diskriminirani na temelju vjerske pripadnosti (22,8%), ekonomskog statusa (17,3%), razine obrazovanja (17,2%) i etničke pripadnosti (17,0%). Iako su rezultati socijalne distance i socijalnog povjerenja prilično zabrinjavajući u pogledu spremnosti na ostvarivanje bliskosti za mlade na području BiH, rezultati na osjećaju diskriminiranosti ohrabruju, jer je u usporedbi sa ovim rezultatima, ipak znatno manji broj mladih

diskriminiran. Može se pretpostaviti da ili mladi ljudi nemaju dovoljno kontakta jedni sa drugima, pa uslijed toga niti ne mogu doživjeti diskriminaciju ili da se događa slična situacija kao sa povjerenjem i spremnosti na bliskost, tj. činjenicom da stavovi nekada ne moraju biti povezani sa ponašanjima u konkretnim životnim situacijama. Vrijedno bi bilo uraditi detaljnija istraživanja sa mladima na ovu temu i pružiti uvid o stvarnoj pozadini dobivenih rezultata.

Kako stvaranje odnosa, ali i njihova kvaliteta ovisi o učestalosti interakcija (to potvrđuje veliki broj istraživanja iz socijalne psihologije koja su dokazala da ostvarivanje zajedničkog cilja doprinosi približavanju grupa (Sherif, 1966), pitanjem o sudjelovanju mladih u dobrovoljnom radu željelo se istražiti koliko ih je uopće širilo socijalnu mrežu i doprinosilo osjećaju solidarnosti što pridonosi socijalnom povjerenju u zajednici. Prema dobivenim podacima koji govore isključivo o mladima, najveći broj ispitanika (77,9%) nije imao iskustvo volontiranja u proteklih 12 mjeseci. Tek svaki peti (19%) je dobrovoljno radio u proteklih 12 mjeseci. U istraživanju koje je proveo UNDP (2009) na ukupnoj populaciji, navodi se kako je svega 4,5% osoba iz uzorka volontirao, što je manje od jednog u svakih dvadeset ispitanika. Velike razlike u broju onih koji su volontirali u dva navedena istraživanja su i očekivane, jer se detaljnijim analizama ustvrdilo kako broj osoba koje volontiraju opada kako se povećava dob ispitanika (UNDP, 2009).

U segmentu: *politika, razvoj i demokracija*, o čemu je također detaljnije bilo govora u *Rezultatima istraživanja*, ustanovljeno je da mladi u BiH, iako su danas više nego ikad uključeni u globalne komunikacijske mreže, te bolje informirani o političkim zbivanjima u državi, regionu i svijetu, te da putem digitalnih tehnologija međusobno mnogo lakše mogu da komuniciraju i raspravljaju nego što su mogle prethodne generacije, uključujući i rasprave o političkim događanjima, oni ne pokazuju neki veći interes za politiku i političko djelovanje.

Između 47,8% i 54,4% ispitanika ne zanimaju ili uopće ne zanimaju politička događanja, ovisno o razini koja je u pitanju. Interes je pri tome najveći za bosanskohercegovačku politiku, te za politiku EU, dok je manji za politiku na Balkanu i u svijetu. Ispitanici su diferencirani po svom interesu prvenstveno prema dobi (vrijednosti χ^2 od 38,04 do 46,19) i stupnju njihovog obrazovanja (χ^2 od 56,42 do 82,03). Tako viši stupanj obrazovanja ispitanika, te veća starosna dob pozitivno utječu na interes mladih za politička događanja na svim razinama, što je i očekivano.

Mladi najveći dio informacija o političkim događanjima dobivaju preko TV-a i interneta, te preko 85% ispitanika se koristi internetom ili TV-om kao primarnim izvorom informacija. Na izbor izvora političkih informacija prvenstveno utječe dob ispitanika ($\chi^2=42,53$). Ispitanici od 15 do 22 godine starosti natprosječno se koriste internetom kako bi došli do političkih informacija. Među ispitanicima od 23 do 27 godina televizija predstavlja podjednako korišten izvor informacija o političkim događajima kao i internet, što nije slučaj kod mlađih ispitanika.

Razgovori o politici, bilo sa roditeljima ili sa prijateljima, veoma su rijetki. Najveći broj mladih, gotovo polovica, uopće ne razgovara o političkim događanjima sa bliskim ljudima, a najmanje je onih koji to čine svakodnevno. Dok nije moguće uočiti razlike među ispitanicima o pitanju učestalosti razgovora o političkim događanjima sa roditeljima, razlike postoje o pitanju razgovora sa prijateljima. Tako sa većom dob raste učestalost razgovora o politici sa prijateljima ($\chi^2=55,63$), kao i sa višim stupnjem obrazovanja oca ($\chi^2=43,96$), gradskim tipom naselja ($\chi^2=46,74$) i stupnjem vlastitog obrazovanja ($\chi^2=54,99$). Ovo se može dovesti u vezu sa kohortnim odrastanjem i izgradnjom kolektivnih (generacijskih) stavova o društvenim i političkim pojavama.

Kada je riječ o vlastitom pozicioniranju prema političkom stavu na ljestvici liberalno-konzervativno ili prema političkom (stranačkom)

uvjerenju na ljestvici lijevo-desno, mladi uglavnom imaju problem da razumiju ove kategorije, te da sebe smjeste unutar njih. Čak 32% odnosno 42% ne zna sebe smjestiti unutar ovih kategorija. Većina onih koji su se pozicionirali na obje ljestvice su zauzeli neutralan stav spram kategorija političkog stava i uvjerenja (21,3% odnosno 24%). Za veliki broj mladih, političke kategorije liberalno-konzervativno i ljevica-desnica ne znače ništa i njihov stav prema politici se ne obazire na ovaj oblik klasifikacije. Mladi također imaju problem da odrede da li se njihovi politički stavovi i uvjerenja slažu s onima njihovih roditelja. Tako preko trećine (35,4%) ne zna procijeniti podudarnost vlastitih i roditeljskih stavova o politici. Iako veliki broj ispitanika smatra da se vlastiti politički stavovi uglavnom slažu s onim njihovih roditelja (30,6%), znatan postotak smatra da se oni uopće ne slažu (12,7%).

Kumulativni postoci angažmana mladih u društveno političkim aktivnostima su u najmanju ruku poražavajući. Čak 92,9% mladih nije angažirano u bilo kakvim društveno-političkim aktivnostima. Politički angažirani su ponajprije aktivni kroz klasične oblike političke participacije: političke stranke (3,2%) i predizborne kampanje (0,8%). Predmetno orijentiranu akciju mladi ostvaruju putem građanskih prosvjeda (1,4%), medijskog izvještavanja o politici (0,8%), te online rasprava i građanskog aktivizma (po 0,6%). Ovoliko mali postoci angažmana mladih u političkim aktivnostima govore o veoma slaboj identifikaciji sa postojećim političkim sustavom, institucijama i obrascima političkog djelovanja, marginalizaciji potreba mladih u javnim politikama, ali i o nepostojanju percepcije da se oni vlastitom akcijom mogu promijeniti. Također mladi ne smatraju da njihovi vršnjaci, koji su aktivni u politici mogu zastupati njihove interese. Tek mali broj mladih se osjeća jako dobro (1,1%) ili donekle dobro (20,2%) zastupljenim u politici, kroz svoje vršnjake. Većina se osjeća malo (30,5%) ili nimalo (29,1%) zastupljenim, dok veći broj ne može procijeniti (19,1%).

U vezi sa *povjerenjem spram institucija u BiH*, oslikava se generalno negativni stav mladih prema politici. Nepovjerenje je posebice izraženo spram institucijama koje zahtijevaju političko predstavljanje (Vijeće ministara BiH, političke stranke, Parlament BiH, entitetski premijer). Samo dvije organizacije koje donekle imaju povjerenje mladih su vjerske vođe i posebice policija, a koje djeluju izvan sfere politike.

U konačnici je očekivano da mali angažman mladih u političkim aktivnostima, te nisko povjerenje spram političkih institucija rezultira u vidnom nezadovoljstvu sa demokracijom u Bosni i Hercegovini. Najveći broj mladih ipak ima ambivalentan stav spram stupnju demokracije (45,3%), 18,4% jako ili uglavnom zadovoljni, a 36,3% jako ili uglavnom nezadovoljni. U vezi sa ovim pitanjem primjetna je značajnost prema etničkoj pripadnosti mladih ($\chi^2=36,67$). Hrvati su tako u većoj mjeri jako ili uglavnom zadovoljni stupnjem demokracije u BiH (28,2%), Srbi su u većoj mjeri ambivalentni (51,5%), dok su Bošnjaci u većoj mjeri nezadovoljni (40,9%).

Društveno-politička apstinencija mladih je svojevrsni oblik protesta i revolta spram političkog sustava koji ih u svakom trenutku marginalizira. Ipak postoje djelotvorniji oblici neformalnog političkog djelovanja i društvenog protesta od apstinencije, koji uz to potiču nastanak demokratskih vrijednosti među mladima (primjerice protesti i građanski aktivizam). Kroz veći fokus na političku edukaciju u okviru školskih kurikuluma, moguće je mladima prikazati alternativne oblike političke participacije i predmetno orijentirane političke akcije, te ih potstaknuti da razmišljaju o demokraciji kakvu je sami žele stvoriti.

Kad je riječ o *Bosni i Hercegovini i Evropskoj uniji* evidentno je da, iako to ne spada u red pitanja koja izazivaju veliku pažnju javnosti, članstvo BiH u EU jedno je od rijetkih političkih pitanja u vezi s kojim postoji konsenzus na nivou cijele države. Napredak BiH u procesu priključenja

EU, na deklarativnoj ravni, nezaobilazan je prioritet u govorima političara i integralan dio političkih platformi svih većih političkih stranaka u BiH. Štaviše, nijedan se relevantan politički subjekt nije izjasnio protiv članstva BiH u Uniji. Što se tiče građana BiH, sudeći na osnovu rezultata ispitivanja javnog mnijenja koje još od 2008. godine organizira i objavljuje Direkcija za europske integracije BiH (DEI), podrška priključenju BiH Uniji kontinuirano je vrlo visoka. Anketa provedena početkom 2014. godine pokazuje da 85% anketiranih građana podržava pristupanje Evropskoj uniji. Pristupanje podržava 90% ispitanika iz Federacije BiH, te oko $\frac{3}{4}$ ispitanika iz Republike Srpske. Od 14% ispitanika koji ne podržavaju pristupanje BiH u EU, najveći procenat je u RS-u, i to oko 25%, tj. četvrtina ispitanika iz tog entiteta. Također, velika većina, preko 85% anketiranih građana BiH, ima pozitivno mišljenje o EU. Njihova analiza rezultata pokazala je da najveći procenat negativnog mišljenja o EU dolazi iz RS-a i to nešto više od $\frac{1}{4}$ ispitanika.

U ovom istraživanju, pokazatelji su nešto drugačiji. Upitani u kojoj se mjeri slažu/ne slažu s ulaskom BiH u EU, mladi pokazuju malo više skepse. Podršku, potpuno i uglavnom, iskazuje 55% ispitanika. Članstvo u EU ne podržava, uglavnom ili potpuno 19% ispitanika, gotovo svaki peti. Malo više od četvrtine (26,1%) nema eksplicitan stav ili ne zna. U ovom pravcu ide i statistička značajnost ($\chi^2=154,54$), gdje je očekivano slaganje mladih Srba prema ulasku BiH u EU svih dobnih kohorti izostalo.

Analiza ispitanika po etničkoj strukturi, potvrđuje trendove na koje ukazuje i anketa Direkcije za europske integracije - mladi Srbi pokazuju najmanje podrške članstvu BiH u EU. Procenat onih koji u potpunosti ili uglavnom podržavaju članstvo u EU među Srbima je 31,7%. Precizniji pregled procenata podrške daje dosta dramatičnu sliku – gotovo dvostruko veći broj mladih Hrvata podržava članstvo u EU (57,4% potpuno i uglavnom), dok je podrška kod mladih Bošnjaka više nego dvostruko

veća (66,5%). Vrijedi primijetiti i pomalo iznenađujući rezultat prema kojem je podrška članstvu u EU znatno veća kod mladih na selu (63%), nego kod mladih koji žive u gradu, koje je ispod polovine ispitanika (48,4%). Iako je podrška članstvu BiH u EU vrlo visoka, pogotovo posredno, kroz percepciju pozitivnih efekata članstva, nedovoljna informiranost o Uniji i nizak stepen povjerenja u institucije EU, pogotovo u mlađim i slabije obrazovanim kategorijama, dugoročno može postati značajna prepreka samom procesu i dovesti u pitanje legitimitet opredjeljenja BiH za članstvo u EU.

LITERATURA

- Abazović, D. (2008): Bosanskohercegovački muslimani između seku-larizacije i desekularizacije, Doktorski rad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (2010): Identifi-kacija ključnih kompetencija i životnih vještina, MDGF YERP (Program zapošljavanja i zadržavanja mladih).
- Agencija za statistiku (2007): Anketa o potrošnji domaćinstava, BHAS, Sarajevo.
- Agencija za statistiku (2013a): Anketa o potrošnji domaćinstava, BHAS, Sarajevo.
- Agencija za statistiku (2013b): Anketa o radnoj snazi, Tematski bilten 09, BHAS, Sarajevo.
- Amnesty International (2014): Prema indeksu percepcije korupcije Hrvat-ska, BiH, Srbija i Crna Gora nazadovale u 2014. godini.
- Bašić, M. (2004): Ekonomija javnog sektora, Ekonomski fakultet Univer-ziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Bašić, S. (2006): Promoviranje pozitivnog razvoja mladih u postkonflikt-nom okruženju putem osnaživanja i civilnog angažmana u zajednici, u: Rašidagić, E. K. (ur.): Problemi djece i omladine u kontekstu ljud-skih prava u BiH, Rabic, Sarajevo.
- Bašić, S., Miković, M. (2012): Rodne (ne)jednakosti na tržištu rada u BiH – Ženska strana priče, FES, Sarajevo.
- Bauman, Z. (2009): Fluidni život, Mediterran Publishing, Novi Sad.
- Beck, U. (2001): Rizično društvo. U susret novoj moderni, Filip Višnjić, Beograd.
- Becker, G., Tomes, N. (1986): Human capital and the rise and fall of families, Journal of Labor Economics, 4 (1-39).
- Bertelsmann Transformation Index (2014): Bertelsmann Stiftung, Berlin.

- Biblarz, T., Raftery, A. (1999): Family structure, educational attainment and socioeconomic success, *American Journal of Sociology*, 105 (2) (321-365).
- Breen, R. (2004): *Social Mobility in Europe*, Oxford University Press, Oxford.
- Buchmann, M. (1989): *The script of life in modern society. Entering into adulthood in a changing world*, University of Chicago Press, Chicago.
- Canotón, E. (2007): Social return to education: Macro-evidence, *De Economist*, 155, 4 (449-468).
- Card, D. (1999): The Causal effect of education on earnings, u: Ashenfelter, O., Card, D. (ur.): *Handbook of Labor Economics*, Vol 3A, Elsevier Science, Amsterdam (1801-1864).
- Carneiro, P., Heckman, J. (2003): Human capital policy, u: Heckman, J., Krueger, A. (ur.): *Inequality in America*, MIT Press, Cambridge.
- Cvitković, I. (2004): *Sociologija religije*, DES, Sarajevo.
- Dahl, R. (1989): *Democracy and Its Critics*, Yale University Press, New Haven.
- Delhey, J., Newton, K. (2004): Social trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism? Discussion paper SP I 2004-202, Social Science Research Center Berlin (WZB).
- Đipa, D., Fazlić, S. (2012): Glasovi mladih. Istraživanje o mladima u BiH. Rezultati kvantitativnog istraživanja, MDG Achievement Fund, Sarajevo.
- Dušanić, S. (2007): Psihološka istraživanja religioznosti, FES, Banja Luka.
- Džananović Miraščija, N. (2008): Status pojedinca u postnacionalnim integracijama: Građanstvo EU, EU Info Centar Sarajevo, Centar za sigurnosne studije, Sarajevo.
- Esping-Anderson, G. (2009): *The Incomplete Revolution. Adapting to Women's New Roles*, Polity Press, Cambridge.
- Euforfound (2013): Youth unemployment in Europe (<http://www.eurofound.europa.eu/emcc/labourmarket/youth>).

- Franc, R., Šakić, V., Ivić, I. (2002): Vrednote i vrijednosne orijentacije adolescenata: hijerarhija i povezanost sa stavovima i ponašanjima, Društvena istraživanja, 11 (58-59; 215-238).
- France, A. (2007): Understanding Youth in Late Modernity. Maidenhead: McGraw Hill Education, Open University Press.
- Furnham, A., Chamorro-Premuzic, T., McDougall, F. (2003): Personality, cognitive ability and beliefs about intelligence as predictor of academic performance, Learning and Individual Differences, 14 (49-66).
- Gidens, E. (2009): Evropa u globalnom dobu, Clio, Beograd.
- Giddens, A. (2003): Introduction to Sociology, W. W. Norton & Co Inc (Np); 4th edition
- Giddens, E. (2009): Evropa u globalnom dobu, Clio, Beograd.
- Gregg, P., Machin, S. (2001): Childhood experience, educational attainment and adult labor market performance, u: Vleminckx, K., Smeeding, T. (ur.): Child Wellbeing, Child Poverty and Child Policy in Modern Nations, Policy Press, Bristol (129-150).
- Hadžiahmetović, A. (2011): Ekonomija Evropske unije, University Press: Magistrat, Sarajevo.
- Halilović, S. (2013): Evropske integracije i Bosna i Hercegovina, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Halimić, Š., Koštrebić, K., Neimarlija, N. (2013): Na putu ka politici prema mladima FBiH. Analiza stanja i potreba mladih u FBiH, Institut za razvoj mladih KULT, Sarajevo.
- Harisson, L., Huntington, S. P. (2000): Culture Matters, How Values Shape Human progress, Basic Books, New York.
- Havelka, N. (2008): Socijalna percepcija, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Herrnstein, R., Murray, Ch. (1994): The Bell Curve. Intelligence and class structure in American life, Free Press Paperbacks, New York.
- Ilišin, V., Bouillet, D., Gvozdanović, A., Potočnik, D. (2013): Mladi u vremenu krize: Hrvatska 2012., FES/Institut za društvena istraživanja, Zagreb.

- IOM (2010): Bosnia and Herzegovina: Migration profile, International Organization for Migration, Geneva.
- Jensen, A. R. (1998): The g factor, Praeger, Westport.
- Johnson-Hanks, D. (2002): On the limits of life stages in ethnography: towards a theory of vital conjunctures, *American Anthropologist*, 104 (865-880).
- Kačapor-Džihic, Z., Oruč, N. (2012): Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in central and eastern Europe, European Commission, DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities Report.
- Knafo, A., Schwartz, S. H. (2001): Value socialization in families of Israeli – born and soviet – born adolescents in Israel, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32 (2) (213-228).
- Koković, D. (2009): Društvo i obrazovni kapital, Mediterran Publishing, Novi Sad.
- Krizmanić, M., Kolesarić, V. (2003): Tolerancija u svakidašnjem životu, Naklada Slap, Jastrebarsko.
- Lavić, S., (2014): Leksikon socioloških pojmova, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Levičnik, A., Krljaš, J. (2011): Izgradnja religijskog identiteta kod mladih, u *Časopis Diskursi*, 1 (249-255)
- Liessmann, K. P. (2008): Teorija neobrazovanosti. Zablude društva znanja, Jasenski i Turk, Zagreb.
- Mandelbaum, D. G. (1973): The Study of life history: Gandhi, *Current Antropology*, 14 (177-193).
- Mannheim, K. (1972): The problem of generations, u: Altbach, P. I Laufer, R. (ur.): The new pilgrims: youth protest in transition, David McKay and Company, New York (101-138).
- Mannheim, K. (2009): Dijagnoza našeg vremena. Ratni eseji jednog sociologa, Mediterran Publishing, Novi Sad.
- Matešić, K. (2003): Prilog provjeri kognitivnog aspekta petofaktorskog modela ličnosti, *Savremena psihologija*, 6 (263-271).

- Merkel, W. (2004): Embedded and Defective Democracies. *Democratization*, 11(5) (33-58).
- Merkel, W. (2007): Gegen alle Theorie? Die Konsolidierung der Demokratie in Ostmitteleuropa. *Politische Vierteljahresschrift*, 48(3) (413-433).
- Milić, A., (2001): Sociologija porodice, Čigoja štampa, Beograd.
- Misita, N. (2010): Evropska unija: Osnivanje i razvoj, Revicon, Sarajevo.
- Mujanović, E. (2013): Nezaposlenost mladih u BiH Trenutna situacija, izazovi i prepreke, FES, Sarajevo.
- Munck, G. (2011): Democratic Theory after Transitions from Authoritarian Rule. *Perspectives on Politics*, 9(2) (333-343).
- Norris, P. (2004): Young People & Political Activism: From the Politics of Loyalties to the Politics of Choice? Council of Europe, Strasbourg.
- O'Donnell, G. (2010): Democracy, Agency, and the State: Theory with Comparative Intent. Oxford University Press, Oxford.
- Pedagoška enciklopedija 2 (1989), Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Previšić, V. (2000): Slobodno vrijeme između pedagogijske teorije i odgovorne prakse, u: Napredak 141 (4), Hrvatski pedagoško književni zbor, Zagreb (403-410).
- PRONY projekat (2002): "Položaj mladih u BiH", Vlada Kraljevine Švedske i Ministarstvo za obrazovanje i nauku Federacije BiH, Sarajevo.
- Przeworski, A. (2010): Democracy and the Limits of Self-Government, Cambridge University Press, New York.
- Puhalo, S. (2013): Kako opažamo druge etničke grupe i njihove članove, FES, Sarajevo.
- Puhalo, S. i Perišić, N. (2013): Apstinenti u Bosni i Hercegovini, FES, Sarajevo.
- Puhalo, S., Petrović, N., Perišić, N. (2010): Spremnost na pomirenje u Bosni i Hercegovini, FES, Sarajevo.
- Razvojni program ujedinjenih nacija (2003): Mladi u BiH. Da li si dio problema ili si dio rješenja?, UNDP, Sarajevo.

- Reić-Ercegovac, I., Koludrović, M. (2010): Međugeneracijski prijenos vrijednosnih prioriteta između majki i kćeri, *Journal for educational and school issues*, 59/1.
- Rimac, I., Štulhofer, A. (2004): Sociokulturne vrijednosti, gospodarska razvijenost i politička stabilnost kao čimbenici povjerenja u Europsku uniju, u: Ott, K. Pridruživanje Hrvatske Europskoj uniji: Izazovi institucionalne prilagodbe, Institut za javne financije, Zagreb (301-326).
- Rudinesko, E. (2012): Porodica u rasulu, *Akadska knjiga*, Novi Sad.
- Šalaj, B. (2009): Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini, FES, Sarajevo.
- Schwartz, S. H. (1996.): *Value Priorities and Behavior: Applying a Theory of Integrated Value Systems*, u: Seligman, C., Olson J. M., Zanna, M. P. (ur.): *The Psychology of Values. The Ontario Symposium*, Vol. 8. Hillsdale, Lawrence Erlbaum Associates.
- Segalan, M. (2009): *Sociologija porodice*, Clio, Beograd.
- Sekulić, D. (2011): Vrijednosno-ideološke orijentacije kao predznak i posljedica društvenih promjena, *Politička misao*, 48/3 (35-64).
- Standing, G. (2011): *The Precariat. The New Dangerous Class*, Bloomsbury, London/New York.
- Svjetska banka (2010): Da li vještine ograničavaju rast u BiH?, Izveštaj br. 54901-BA, Jedinica za smanjivanje siromaštva i ekonomski menadžment.
- Thomson, R., Bell, R., Holland, J., Hendeson, S., McGrells, S., Sharpe, S. (2002): Critical moments: choice, chance and opportunity in young people's narratives of transition, *Sociology*, 36 (335-354).
- Tilly, C. (2007): *Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Turčilo, L. (2012): Medijska pismenost kao "preduvjet" za "bolje" medije u BiH, u: Zbornik Vjerodostojnost medija: izazovi globalizacije i specifičnosti regiona, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Ule, M., Renner, T., Mencin, M., Tivadar, B. (2000): Socijalna ranjivost mladih, URAD Republike Slovenije za mladino/Šentilj: Založba Aristej, Ljubljana.

- UNDP (2009): Veze među nama. Društveni kapital u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- Velagić, K. (2011): Mladi BiH i sistem vrijednosti, Planjax, Tešanj.
- Vidulin-Orbanić, S. (2008): Fenomen slobodnog vremena u postmodernom drušvu, u: Metodčki obzori 3 (2), Univerzitet Juraj Dobrila, Pula (19-31).
- Zloković, J., Vrcelj, S. (2010): Rizična ponašanja djece i mladih, u: Odgojne znanosti 12 (1), Učiteljski fakultet, Zagreb.
- Žiga, J. (2001): Motivi odlaska mladih iz BiH, Socijaldemokrat, Sarajevo (6-7).
- Žiga, J. (2011): Ograničavajući faktori društveno-ekonomskog razvoja u Bosni i Hercegovini, u: Zbornik radova "Bosna i Hercegovina - 15 godina Dejtonskog mirovnog sporazuma", UNSA, Sarajevo. (283-288).
- Žiga, J., Đozić, A. (2013): Sociologija, OFF-SET, Tuzla.
- Živković, Z. (2012): Knjiga se u BiH više gleda nego čita na: slobodnaevropa.org.

Upitnik sa postocima

PROČITAJ: Dobar dan. Moje ime je _____. Ipsos BH, agencija za istraživanje tržišta i ispitivanje javnog mnijenja provodi anketu među mladima u BiH u sklopu programa kojeg finansira/financira Fondacija/Zaklada Friedrich Ebert. Cilj ove studije je ispitati mišljenje mladih o njihovim stavovima i njihovom ponašanju u tranzicijskoj zemlji kao što je BiH. Za ovu studiju odabrani ste prema slučajnom uzorku. Vaši se odgovori smatraju tajnima što znači da niko/nitko neće saznati Vaše ime niti dobiti uvid u Vaše odgovore. Imate li pitanja? Možemo početi? Hvala!

Spol:	
Muški	51,5
Ženski	48,5
Dob: (M=21,10)	
15 – 17 godina	21,5
18 – 22 godine	38,9
23 – 27 godina	39,5
Etnička grupa kojoj pripadate:	
Bošnjak	56,5
Hrvat	12,4
Srbin	27,3
Ostali	0,5
Odbija da odgovori	3,4
Tip naselja:	
Selo	45,2
Grad	54,8
Veličina naselja:	
do 2 000	45,2
2 000 - 5 000	11,5
5 000 - 20 000	9,3
20 000 - 50 000	16,6
50 000 - 100 000	3,3
više od 100 000 stanovnika	14,1

Entitet:	
Federacija Bosne i Hercegovine	69,8
Republika Srpska	30,3
Regija/Kanton:	
Unsko-sanski kanton	8,7
Posavski kanton	2,1
Tuzlanski kanton	13,6
Zeničko-dobojski kanton	11,7
Bosansko-podrinjski kanton	2,0
Srednjobosanski kanton	7,0
Hercegovačko-neretvanski kanton	6,6
Zapadno-hercegovački kanton	3,0
Kanton Sarajevo	13,5
Kanton 10	1,6
RS Sjever i Distrikt Brčko	20,3
RS Istok	10,0

SLOBODNO VRIJEME I NAČIN ŽIVOTA

A1. Koliko često provodite svaku od sljedećih aktivnosti?

		Često	Ponekad	Nikada	Bez odgovora
A1.1	Slušanje muzike/glazbe	81,1	18,3	0,6	-
A1.2	Izlazak s prijateljima	65,7	31,3	2,9	0,1
A1.3	Čitanje knjiga/novina	38,7	45,6	15,1	0,5
A1.4	Bavljenje sportom	33,7	37,5	28,2	0,7
A1.5	Gledanje televizije	63	32,7	3,4	0,9
A1.6	Gledanje filmova	56,5	38,4	2,3	2,8
A1.7	Korištenje interneta/ Pretraživanje sadržaja na internetu	83,5	13,1	2,7	0,7

A2. Koliko sati u prosjeku na dan gledate TV?

1.	Do 1 sat	29,0
2.	1 – 2 sata	33,3
3.	2 – 3 sata	15,4
4.	3 – 4 sata	5,9
5.	Više od 4 sata	7,0
6.	Ne gleda TV	5,0
7.	Ne zna	4,5

A4. Imate li pristup internetu?

1.	Da	94,2
2.	Ne	5,8

A5. Koliko sati dnevno u prosjeku provodite na internetu? (N=946)

1.	Do 1 sat	13,6
2.	1 – 2 sata	22,4
3.	2 – 3 sata	18,8
4.	3 – 4 sata	13,0
5.	4 – 5 sati	12,8
6.	5 – 6 sati	5,0

7.	Više od 6 sati	10,8
8.	Ne zna	3,6

A6. U koju svrhu najčešće se koristite internetom?

1.	Za potrebe posla	12,1
2.	Čitanje vijesti / dolaženje do informacija	47,6
3.	Traženje različitih informacija (vezano uz školu / posao / iz radoznalosti itd.)	45,0
4.	Komuniciranje sa poznatima / rodbinom putem "chat-a" / Skype-a	46,0
5.	Slanje elektronske pošte (e-mail)	23,6
6.	Gledanje videa / slušanje muzike/glazbe	39,2
7.	"Skidanje" (download) filmova / knjiga	21,1
8.	Videoigre	11,0
9.	Virtual-life games (npr. SecondLife, ActiveWorlds i sl.)	5,5
10.	Online kupovanje / plaćanje računa / rezervacije	4,8
11.	Pristup društvenim mrežama kao što su Facebook / Myspace / LinkedIn / G+	74,3
12.	Online kontrola bankovnog računa	0,6
13.	Nešto drugo	0,4

A7. Koliko u prosjeku MJESEČNO trošite na svaku od sljedećih aktivnosti? (prikaz u KM)

		0	Do 15	16 – 25	26 – 40	41 – 55	56 – 80	Više od 80	Ne zna
A7.1	Gledanje filmova (Kino / kupovanje/ kupovina DVD-a itd.)	66,1	11,4	2,0	0,8	0,2	-	0,1	19,4
A7.2	Posjeta/Posjet kafićima / barovima / restoranima / pub-ovima	7,1	9,1	16,1	12,5	17,5	2,7	17,2	17,7
A7.3	Odjeća/obuća/ kupovanje/kupovina modnih dodataka	3,0	1,9	8,2	8,1	23,1	2,3	25,5	28,0
A7.4	Telefonske kartice / računi za telefon	2,1	43,1	22,8	8,8	6,2	2,0	2,9	12,2
A7.5	Kupovanje/kupovina knjiga i udžbenika	42,0	6,7	7,0	3,2	3,0	0,3	1,4	36,5
A7.6	Nešto drugo, šta/ što?	0,6	0,4	0,6	0,9	0,6	0,2	1,4	-

A8.Šta/Što je od sljedećeg, što ću Vam pročitati, prema Vašem mišljenju, "in" ili "out"?

		In	Ne baš in	Out	Ne znam
A8.1	Vjernost (partneru/ici, prijateljima, poslodavcu)	79,8	14,0	3,3	2,9
A8.2	Preuzimanje odgovornosti	77,7	15,4	4,2	2,7
A8.3	Biti nezavisan/a/neovisan/a	83,1	12,3	2,0	2,7
A8.4	Završiti fakultet	77,0	15,2	3,9	3,9
A8.5	Imati karijeru	87,3	8,2	1,6	3,0
A8.6	Biti aktivan/na u politici	38,7	25,5	30,2	5,6
A8.7	Učestvovati/Sudjelovati u građanskim akcijama / inicijativama	52,6	26,0	14,3	7,1
A8.8	Udati se / oženiti se	67,8	20,2	7,4	4,6
A8.9	Dobro izgledati	84,9	9,3	2,0	3,9
A8.10	Nositi odjeću "s etiketom" (markiranu odjeću)	58,6	26,6	9,9	5,0
A8.11	Zdravo se hraniti	77,3	14,1	3,7	4,9
A8.12	Konzumirati marihuanu (travu)	7,9	13,8	72,1	6,2
A8.13	Baviti se sportom	76,0	14,3	4,3	5,4

A9. Pušite li cigarete ili druge duhanske proizvode?

Da, redovno/redovito (svaki dan)	21,0
Povremeno	6,6
Ne (nepušač sam)	71,0
Bez odgovora	1,4

A10. Konzumirate li alkoholna pića?

Da, redovno/redovito (svaki dan)	3,1
Da, više puta sedmično/tjedno	5,7
Samo vikendom	15,5
Rijetko	28,1
Ne, nikada	46,4
Bez odgovora	1,2

A11. Alkohol je prema Vašem mišljenju...

Prihvatljiv	33,8
Potreban, kako bi se pripadalo određenom društvu	13,3
Neprihvatljiv	44,2
Ne znam / Bez odgovora	8,7

A12. Koliko ste zadovoljni/nezadovoljni Vašim fizičkim/tjelesnim izgledom?

Veoma zadovoljan/a	36,0
Zadovoljan/a	49,9
Niti zadovoljan/a, niti nezadovoljan/a	11,5
Nezadovoljan/a	1,3
Veoma nezadovoljan/a	0,5
Ne znam / Bez odgovora	0,9

A13. Mogu li Vas pitati koja od sljedećih tvrdnji najbolje opisuje Vaše seksualno iskustvo?

Nisam još imao/la seksualne odnose	23,5
Imao/la sam odnose s jednim partnerom/icom	14,8
Imao/la sam seksualni odnos s više partnera/ica	12,8
Bez odgovora	48,8

A14. Koristite li kontracepciju? (N=278)

Da, u pravilu	37,8
Da, ponekad	27,7
Ne, nikad	27,7
Nisam informisan/a/informiran/a o kontracepciji, ne znam šta/što je to	2,2
Bez odgovora	4,7

A15. Šta/što mislite o suzdržavanju od seksualnih odnosa u današnje vrijeme?

Vrijednost/vrlina za oba spola	26,2
Vrijednost/vrlina za djevojke	9,5
Psihološki teret/opterećenje za mlade	13,3
Koncept koji više nije moderan	16,6
Ostalo, šta/što?	0,2
Ne znam / Bez odgovora	34,2

A16. Koliko su Vam prihvatljivi/neprihvatljivi homoseksualci i lezbijke?

U potpunosti prihvatljivi	6,4
Uglavnom prihvatljivi	10,7
Niti prihvatljivi niti neprihvatljivi	21,5
Uglavnom neprihvatljivi	21,1
U potpunosti neprihvatljivi	40,3

A17. Kakvo je Vaše mišljenje o pobačaju?

Pobačaj treba potpuno zakonom zabraniti	24,1
Pobačaj treba zakonom zabraniti, osim u medicinski opravdanim slučajevima	40,4
Pobačaj treba biti zakonom dopušten (legalan)	16,1
Ne znam, nemam određeno mišljenje	19,3

VJERSKA I DRUŠTVENA PRIPADNOST

B1. Molim Vas da zamislite skalu/ljestvicu s vrijednostima od 1 do 10, pri čemu vrijednost 1 označava ljude kojima najmanje vjerujete, a vrijednost 10 ljude kojima najviše vjerujete. Gdje biste na takvoj skali/ljestvici uvrstili sljedeće ljude?

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ne znam	\bar{x}
B1.1	Članove Vaše porodice/obitelji	0,8	0,4	0,3	0,4	1,2	1,6	3,6	8,0	10,6	72,4	0,8	9,35
B1.2	Vaše rođake	2,4	0,8	2,5	4,1	9,7	10,6	17,6	20,2	14,9	16,2	1,0	7,29
B1.3	Vaše prijatelje	2,3	1,4	1,4	3,2	10,3	9,0	17,2	20,8	18,4	15,0	1,0	7,38
B1.4	Vaše komšije/susjede	6,1	4,7	9,0	7,2	19,4	15,4	14,8	13,5	5,2	3,8	0,9	5,63
B1.5	Vaše kolege s posla/škole/fakulteta	3,0	2,7	4,4	9,1	16,4	17,1	17,1	16,6	7,1	3,6	2,9	6,13
B1.6	Ljude druge vjeroispovijesti	3,6	2,3	5,9	8,6	21,5	18,4	15,1	9,6	5,4	4,3	5,4	5,83
B1.7	Ljude drugačijih političkih uvjerenja	5,0	2,5	7,4	9,1	21,1	18,3	12,9	9,1	3,7	2,2	8,8	5,50
B1.8	Vjerske vođe	7,7	4,5	6,1	8,9	17,1	13,6	12,3	12,1	5,5	6,1	6,3	5,66

B2. Kako biste se osjećali kada bi se neka od sljedećih porodica/obitelji doselila u Vaš komšiluk/susjedstvo?

		Jako dobro	Dobro	Ne zanima me	Loše	Jako loše	Ne znam
B2.1	Romska porodica/obitelj	7,6	27,3	39,2	10,6	7,5	7,9
B2.2	Homoseksualna porodica/obitelj	4,3	12,5	30,4	17,3	28,9	6,7
B2.3	Grupa studenata	22,2	46,6	24,0	2,7	1,0	3,5
B2.4	Penzionerski/umirovljenički par	15,7	44,4	30,1	4,2	1,7	3,9
B2.5	Porodica/obitelj iz drugog entiteta	13,4	43,4	34,0	3,8	0,8	4,6
B2.6	Porodica/obitelj iz Kine	10,4	35,3	37,0	7,0	4,0	6,5

B2.7	Porodica/obitelj iz Istočne Evrope/Europe	10,2	40,1	37,9	4,8	1,5	5,5
B2.8	Porodica/obitelj iz Zapadne Evrope/Europe	11,3	42,1	36,1	5,1	0,6	4,9
B2.9	Porodica/obitelj iz SAD-a	11,6	41,7	34,6	4,6	2,2	5,4
B2.10	Porodica/obitelj iz neke od balkanskih zemalja (Srbija, Hrvatska, Makedonija, Crna Gora, Albanija, Kosovo, Bugarska)	18,8	45,1	28,5	2,8	0,8	4,0
B2.11	Porodica/obitelj iz zemalja Arapskog poluostrva/poluotoka	9,2	30,2	37,0	10,4	6,9	6,5
B2.12	Porodica/obitelj druge etničke skupine	9,3	36,0	38,1	8,0	2,5	6,2

B3. Koliko često ste se osjećali žrtvom diskriminacije zbog nekih od razloga koje ću Vam sada pročitati?

		Jako često	Često	Ponekad	Rijetko	Nikada	Ne znam
B3.1	Vaš spol (muški / ženski)	0,1	1,2	4,1	6,7	86,3	1,7
B3.2	Vaš ekonomski / gospodarski položaj (siromašan / bogat)	0,1	1,2	6,3	9,8	80,4	2,3
B3.3	Vaša vjerska pripadnost (katolička, pravoslavna, islamska ili neka druga)	0,4	1,4	6,9	14,1	74,8	2,4
B3.4	Vaša etnička pripadnost	0,3	1,0	5,9	9,9	75,0	8,0
B3.5	Vaš nivo/razina obrazovanja (osmogodišnja škola, srednja škola itd.)	0,5	1,1	6,0	9,7	80,0	2,8
B3.6	Vaša stranačka pripadnost	0,1	0,8	2,5	5,1	83,5	8,1
B3.7	Vaše regionalno porijeklo / podrijetlo	0,2	1,3	3,9	8,1	83,4	3,2
B3.8	Vaše seosko / gradsko porijeklo / podrijetlo	0,3	1,0	5,4	9,1	81,9	2,4

B4. Koje tri vrijednosti od ponuđenih najviše cijenite?

		Prva B4.1	Druga B4.2	Treća B4.3
1.	Lično/osobno dostojanstvo	50,7	14,1	10,6
2.	Društveni prestiž (društveni status, društveni značaj)	3,8	6,0	5,0
3.	Altruizam (biti predan, pomoći drugima)	5,5	10,8	8,2
4.	Materijalno bogaćenje	2,4	6,1	6,5
5.	Tolerantnost (uvažavanje drugačijeg mišljenja)	9,3	23,6	16,3
6.	Borbenost (boriti se za postizanje cilja)	13,6	17,9	19,9
7.	Korektnost	8,1	14,0	21,9
8.	Slobodoumnost (pogled na svijet, koji nije sputan dogmom ili tradicijom)	5,2	6,6	11,0
9.	Ne znam / Bez odgovora	1,5	1,1	0,5

B5a. Zanimaju nas Vaši pogledi na svijet, odnosno kakvi su Vaši općeniti pogledi na život. Pročitat ću Vam više različitih ideja, mišljenja i stavova o životu koje opisuju kako različiti tipovi ljudi gledaju na sebe i svijet oko sebe. Molim Vas da navedete u kojoj mjeri se Vi lično/osobno slažete ili ne slažete sa tim tvrdnjama. Molimo Vas da se koristite ovom skalom/ljestvicom od 1 do 7, gdje 1 znači da se uopće/uopšte ne slažete sa tvrdnjom, a 7 da se u potpunosti slažete sa tvrdnjom.

		1	2	3	4	5	6	7	Ne znam	\bar{x}
1.	Bez moje porodice/ obitelji život bi izgubio svaki smisao.	1,0	1,3	2,4	8,0	13,7	14,6	58,3	0,7	6,13
2.	U životu se pokušavam više od svega posvetiti svojoj porodici/ obitelji.	0,7	1,8	4,7	13,1	20,5	17,8	40,4	0,9	5,72
3.	U životu najviše želim ostvariti uspješnu karijeru.	0,8	0,8	3,6	15,2	23,0	20,5	34,2	1,9	5,68
4.	Poslovni uspjesi su ono što moj život čini vrijednim.	1,8	2,5	5,7	19,6	25,7	19,0	23,5	2,2	5,29

5.	Danas se čovjek može ispuniti samo kroz slobodno vrijeme.	8,0	4,6	10,5	23,7	23,7	13,3	14,6	1,6	4,59
6.	Slobodno vrijeme, a ne rad, je to što čini moj život vrijednim.	13,4	7,2	11,7	22,8	21,9	11,4	9,5	2,2	4,18
7.	Važno mi je imati posao na kojem mogu stalno usavršavati svoje sposobnosti i vještine.	2,3	2,7	8,0	18,3	19,7	15,5	31,8	1,7	5,34
8.	Obrazovanje i lično/ osobno usavršavanje su mi jako važni.	0,4	0,8	4,0	10,4	19,0	20,4	43,5	1,5	5,91
9.	Novac je, po mom mišljenju, najbolje mjerilo uspjeha.	13,2	6,4	16,9	22,7	20,0	10,3	9,9	0,6	4,04
10.	Najviše od svega želim imati mnogo novaca.	12,5	6,5	16,5	23,5	21,9	9,4	8,9	0,9	4,05
11.	Izbjegavam sve ono u čemu lično/ osobno ne uživam.	2,7	3,7	10,4	20,4	23,2	14,6	23,9	1,1	5,04
12.	Sve što ne donosi užitak, nije vrijedno moje pažnje.	5,8	4,3	12,2	22,1	22,0	12,5	19,3	1,8	4,76
13.	Vjera u Boga jedna je od najvažnijih stvari u mom životu.	3,1	2,4	6,4	16,1	21,1	16,9	32,5	1,5	5,39
14.	Redovno/redovito posjećujem vjerske objekte radi obavljanja molitve.	8,9	7,6	16,9	20,5	20,5	10,8	13,7	1,1	4,30
15.	Najradije provodim vrijeme sa prijateljima.	1,0	1,1	3,3	12,0	21,8	22,7	37,4	0,8	5,75
16.	Bez prijatelja, život bi mi izgubio smisao.	3,2	1,9	5,1	13,6	23,2	22,0	30,3	0,7	5,43

B5. Da li ste u posljednjih 12 mjeseci na nečemu dobrovoljno radili / imali volonterski angažman, odnosno jeste li radili određene poslove za koje niste trebali biti plaćeni?

Da	19,0
Ne	77,9
Ne znam / Bez odgovora	3,1

B6. Na kojima od navedenih poslova ste u posljednjih 12 mjeseci dobrovoljno radili / imali volonterski angažman?

Učešće/Sudjelovanje u javnim aktivnostima u lokalnoj zajednici	47,1
Pomaganje osobama s posebnim potrebama/starijim osobama/djeci	19,4
U organizaciji sportskih događanja	7,9
U organizaciji kulturnih događanja (festivali, koncerti i sl.)	7,3
Pomaganje kolegi/ci u savladavanju gradiva	15,7
Vjerske aktivnosti	7,9
U radu poslovnog sektora (neke firme/tvrtke)	5,2
U aktivnostima nevladine organizacije	9,9
Nešto drugo	10,9

B8. Koja je Vaša vjeroispovijest?

Katolička	12,5
Pravoslavna	27,3
Islamska	55,8
Judaizam/Židovstvo	0,1
Ja sam ateista/ateist	0,9
Nemam vjeroispovijest	0,9
Ne znam / Bez odgovora	2,6

B9. Da li vjerujete, sumnjate ili ne vjerujete u sljedeće?

	Vjerujem	Sumnjam	Ne vjerujem
Postoji Bog.	93,6	4,2	2,2
Postoje raj i pakao.	86,5	9,9	3,7
Bog je stvorio svijet.	90,2	7,3	2,5
Bog je izvor moralnih propisa i dužnosti.	86,4	10,2	3,5

B10. Molimo Vas, odgovorite koliko često...?

	Redovno/ Redovito	Često	Ponekad	Nikad
Idete u crkvu/džamiju/sinagogu na vjersku službu	13,1	19,8	56,3	10,8
Molite se	16,5	27,8	46,8	8,9
Slavite vjerske praznike/blagdane	72,6	15,5	9,6	2,3
Odlazite na hodočašća	4,0	5,4	25,6	65,0

B11. Ovdje su navedeni razni odnosi koje možemo imati s ljudima različitih nacionalnosti. Kada biste bili u prilici da odlučujete, koje biste od tih odnosa prihvatili? Intenzitet odnosa raste s lijeva na desno, stoga Vas molimo da označite samo JEDAN, i to najbliži odnos koji ste spremni prihvatiti sa pripadnicima navedenih nacionalnosti.

		1 S njima ne želim biti ni u kak- vom odno- su	2 Da stalno žive u mojoj zemlji	3 Da stanuju u mome komši- luku/ susjed- stvu	4 Da mi budu sarad- nici/ surad- nici na poslu	5 Da mi budu pret- stav- ljeni na poslu	6 Da se s njima družim i posje- ćujem	7 Da obav- ljaju čelne funk- cije u politi- čkom životu	8 Da bude- mo u blis- kom srod- stvu (brak i sl.)	\bar{x}
1.	Albanci	40,1	22,2	12,6	9,2	3,1	11,9	0,6	0,3	2,52
2.	Amerikanci	19,2	24,1	15,4	16,1	5,4	17,1	2,2	0,4	3,26
3.	Bošnjaci	10,3	26,1	17,8	7,3	3,5	15,1	2,5	17,4	4,10
4.	Crnogorci	15,5	25,1	21,1	8,2	4,1	23,0	1,0	2,0	3,43
5.	Hrvati	12,4	30,2	18,5	9,1	3,7	20,1	0,9	5,2	3,51
6.	Nijemci	11,4	22,6	13,3	17,7	11,2	18,0	4,0	1,8	3,74
7.	Romi	41,4	26,7	11,2	6,2	2,4	11,3	0,7	0,2	2,39
8.	Rusi	26,2	24,6	14,2	11,8	6,2	14,5	0,7	1,8	3,02
9.	Slovenci	13,6	27,2	19,8	14,5	5,7	17,0	1,5	0,6	3,31
10.	Srbi	14,9	30,9	15,6	7,9	3,1	14,4	0,8	12,4	3,62
11.	Turci	26,2	24,1	16,3	10,8	4,2	15,6	1,9	0,9	3,02
12.	Arapci	32,3	20,1	14,9	11,1	4,0	15,6	1,2	0,8	2,90
13.	Kinezi	33,0	23,3	15,7	11,5	4,3	11,4	0,8	0,1	2,69

PORODICA/OBITELJ I PRIJATELJI

C1. Sa kim trenutno živite? Da li živite sami, sa roditeljima, sa partnerom/icom ili sa prijateljima/srođnicima?

1.	Živim sam/a	3,5
2.	Živim s oba roditelja	67,3
3.	Živim sa majkom	11,0
4.	Živim s ocem	2,2
5.	Živim sa svojim partnerom/icom ili bračnim drugom	11,1
6.	Živim sa prijateljima / rođacima	1,7
7.	Nešto drugo, šta/što?	0,4
8.	Ne znam / Bez odgovora	1,0

C2. Koja od navedenih tvrdnji najbolje opisuje Vašu situaciju? (N=822)

1.	Život s roditeljima jer je za našu porodicu/obitelj to najjednostavnije rješenje	67,5
2.	Kada bi mi finansijske/financijske mogućnosti to dozvoljavale, živio/la bih sam/a	25,3
3.	Rado bih živio/la sam/a, ali moji roditelji se s time ne slažu	1,9
4.	Nešto drugo, šta/što?	0,7
5.	Ne znam / Bez odgovora	4,5

C3. Koja od navedenih tvrdnji najbolje opisuje Vaš odnos sa roditeljima?

Slažemo se jako dobro	50,3
Slažemo se, iako su nam mišljenja ponekad različita	43,0
U pravilu se ne slažemo, često imamo prepirke	3,9
Naš je odnos pun sukoba	0,3
Moji roditelji više nisu živi	0,2
Ne znam / Bez odgovora	2,3

C5. Ko/tko od članova Vaše porodice/obitelji najviše utječe na Vaše važne odluke?

Otac	36,1
Majka	40,2
Brat	0,8
Sestra	1,3
Djed	0,3
Baka	0,6
Neko/netko drugi, ko/tko?	1,5
Ne znam / Bez odgovora	13,3

C6. Na koji način donosite važne odluke?

O svemu odlučuju moji roditelji	5,7
Moji roditelji i ja donosimo odluke zajednički	59,2
Slobodan/na sam samostalno donositi odluke, odlučujem samostalno	32,5
Ne znam / Bez odgovora	2,6

C7. Kako zamišljate svoju budućnost?

Oženjen/udana sa vlastitom porodicom/obitelji	87,8
U vanbračnoj/izvanbračnoj zajednici sa partnerom/icom	2,5
Bez partnera/ice i bez porodičnih/obiteljskih obaveza	3,7
Ostalo	0,2
Ne znam / Bez odgovora	5,8

C8. Šta/Što je prema Vašem mišljenju GLAVNA PREDNOST braka u odnosu na vanbračnu/izvanbračnu zajednicu? (N=882)

Brak osigurava više odgovornosti među partnerima	57,8
Brak osigurava više odgovornosti partnera prema njihovoj djeci	18,4
Brak partnerima donosi veću finansijsku/financijsku sigurnost	4,9
U bosanskohercegovačkom društvu brak se više poštuje od vanbračnog/izvanbračnog odnosa	13,4
Nešto drugo, šta/što?	0,3
Ne znam / Bez odgovora	5,2

C9. Šta/Što je, prema Vašem mišljenju, GLAVNA PREDNOST vanbračne/izvanbračne zajednice u odnosu na brak? (N=907)

Partneri su između sebe u većoj mjeri nezavisni/neovisni	22,6
Partneri imaju više prostora da se usredotoče na svoje karijere	10,8
Sukobi među partnerima su manje vjerovatni/vjerojatni	6,8
Partneri lakše rješavaju međusobne nesporazume	8,9
Partneri lakše mogu prekinuti međusobni odnos	27,2
Nešto drugo, šta/što?	1,3
Ne znam / Bez odgovora	22,3

C10. Koje su, prema Vašem mišljenju, za ženu najbolje godine za ulazak u brak? (M=25,01)

17 - 20	6,4
21 - 24	20,8
25	37,3
26 - 29	17,2
30	6,5
Iznad 30	1,0
Ne znam / Bez odgovora	10,9

C11. Koje su, prema Vašem mišljenju, za muškarca najbolje godine za ulazak u brak? (M=27,25)

17 - 20	2,0
21 - 24	6,2
25	24,0
26 - 29	31,6
30	21,0
Iznad 30	5,0
Ne znam / Bez odgovora	10,3

C12. Koliko djece želite imati? (M=2,36)

0	0,4
1	5,1
2	46,5
3	20,7
4 i više	5,3
Ne znam / Bez odgovora	22,0

C13. Koliko važnima smatrate navedene faktore/čimbenike za izbor bračnog partnera?

		Jako važno	Važno	Niti je važno niti je nevažno	Nevažno	Potpuno nevažno	Bez od- govora	\bar{x}
		1	2	3	4	5	9	
C13.1	Vjerska pripadnost	29,1	37,2	18,7	7,9	6,0	1,2	2,24
C13.2	Ekonomski/ Gospodarski položaj	10,2	24,6	36,0	20,9	6,8	1,6	2,89
C13.3	Odobranje porodice/ obitelji	23,9	41,5	20,2	9,2	3,5	1,7	2,26
C13.4	Djevičanstvo	13,2	20,5	28,2	15,7	12,9	9,4	2,94
C13.5	Ličnost/ osobnost	46,9	34,9	11,8	3,5	1,3	1,7	1,75
C13.6	Fizički/ tjelesni izgled	16,6	45,7	28,0	7,0	1,9	0,8	2,31
C13.7	Stepen/ stupanj obrazovanja	17,5	36,5	32,7	9,3	3,1	1,0	2,43
C13.8	Zajednički interesi	44,7	39,5	11,8	2,7	0,5	0,8	1,74
C13.9	Regionalno porijeklo/ podrijetlo	13,1	30,3	29,2	17,5	8,3	1,6	2,77
C13.10	Nacionalno (etničko) porijeklo/ podrijetlo	22,9	35,9	22,2	10,3	7,5	1,3	2,43

C14. Sada prelazimo na drugu temu: Pripadate li određenom krugu prijatelja odnosno poznanika gdje svako/svatko svakoga poznaje, sa kojima se družite i provodite vrijeme?

1.	Da	74,3
2.	Ne	19,7
3.	Ne znam / Bez odgovora	6,0

C15. Koliko ste općenito zadovoljni/nezadovoljni svojim prijateljima?

1.	Jako zadovoljan/na	34,0
2.	Zadovoljan/na	51,5
3.	Niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na	12,5
4.	Nezadovoljan/na	1,7
5.	Jako nezadovoljan/na	0,3

C16. Jeste li u posljednjih 12 mjeseci učestvovali/sudjelovali u nekom od navedenih nasilnih sukoba?

		Da	Ne	Bez odgovora
C16.1	Sa drugim mladima u kvartu/četvrti gdje stanujem	4,7	93,8	1,5
C16.2	Sa drugim mladima u klubu ili kafiću	3,1	94,6	2,3
C16.3	U sportskoj dvorani, na fudbalskom/ nogometnom stadionu itd.	4,3	93,5	2,2
C16.4	U školi / na fakultetu	3,1	91,8	5,1
C16.5	Sa mladima drukčijeg političkog uvjerenja	1,4	95,2	3,4
C16.6	Sukobi sa policijom (npr. na protestima/ prosvjedima)	0,9	96,4	2,7
C16.7	Sukobi sa partnerom	1,6	93,9	4,5

C17. Jeste li ikada učestvovali/sudjelovali u nekom od navedenih nasilnih sukoba?

		Da	Ne	Bez odgovora
C17.1	Sa drugim mladima u kvartu/četvrti gdje stanujem	11,3	85,7	3,1
C17.2	Sa drugim mladima u klubu ili kafiću	7,5	89,7	2,8
C17.3	U sportskoj dvorani, na fudbalskom/ nogometnom stadionu itd.	9,3	88,3	2,4
C17.4	U školi / na fakultetu	11,6	82,0	6,5
C17.5	Sa mladima drukčijeg političkog uvjerenja	1,3	95,4	3,3
C17.6	Sukobi sa policijom (npr. na protestima/ prosvjedima)	1,7	94,8	3,5
C17.7	Sukobi sa partnerom	2,3	93,5	4,2

BRIGE I ASPIRACIJE

D1. Koliko je snažna Vaša želja za promjenom mjesta boravka/prebivališta odnosno preseljenja u neki drugi grad/selo u Bosni i Hercegovini?

1.	Jako snažna	11,0
2.	Donekle snažna	27,5
3.	Nije baš snažna	28,0
4.	Uopšte/uopće nije prisutna	30,2
5.	Ne znam / Bez odgovora	3,4

D2. Koji je GLAVNI RAZLOG zbog kojeg biste željeli preseliti? (N=386)

1.	Poboljšanje standarda života	58,3
2.	Više kulturne raznolikosti	3,9
3.	Bolje obrazovanje	6,5
4.	Lakše zaposlenje	16,8
5.	Veća mogućnost za otpočinjanje sopstvenog/vlastitog posla	4,7
6.	Blizina ljudi do kojih mi je stalo	3,4
7.	Bijeg od sukoba u mome gradu odnosno selu	3,1
8.	Nešto drugo	0,8
9.	Ne znam/ Bez odgovora	2,6

D2a. Da li biste željeli promijeniti mjesto boravka/prebivališta odnosno preseliti u neku drugu državu?

1.	Da	49,2
2.	Ne	37,9
3.	Ne znam / Bez odgovora	12,8

D3. Koliko je snažna Vaša želja za iseljenjem iz Bosne i Hercegovine? (N=494)

1.	Jako snažna	48,2
2.	Donekle snažna	44,7
3.	Nije baš snažna	6,3
4.	Uopšte/uopće nije prisutna	0,2
5.	Ne znam / Bez odgovora	0,6

D4. Kamo biste najradije iselili? (N=459)

1.	Australija	5,9
2.	Italija	3,1
3.	Njemačka	41,0
4.	Austrija	11,1
5.	Srbija	2,2
6.	Hrvatska	2,0
7.	SAD	4,8
8.	Kanada	3,1
9.	Zemlje Arapskog poluostrva/poluoтока	0,4
10.	Turska	2,0
11.	Skandinavske zemlje	9,2
12.	Švicarska	3,3
13.	Nešto drugo	4,6
14.	Ne znam / Bez odgovora	7,6

D5. Koji je GLAVNI RAZLOG zbog kojeg biste željeli iseliti izvan Bosne i Hercegovine? (N=459)

1.	Poboljšanje standarda života	67,8
2.	Više kulturne raznolikosti	2,2
3.	Bolje obrazovanje	4,6
4.	Lakše zaposlenje	14,6
5.	Veća mogućnost za otpočinjanje sopstvenog/vlastitog posla	2,2
6.	Blizina ljudi do kojih mi je stalo	0,2
7.	Bijeg od nepovoljne situacije u Bosni i Hercegovini	6,8
8.	Nešto drugo	1,3
9.	Ne znam / Bez odgovora	0,4

D6. Kako vidite Vašu budućnost za 10 godina?

1.	Bolju nego što je sada	58,4
2.	Jednaku kao i sada	25,7
3.	Lošiju nego što je sada	10,2
4.	Ne znam / Bez odgovora	5,8

OBRAZOVANJE I ZANIMANJE

E1. Na kojem nivou/razini se trenutno obrazujete?

1.	Osnovna škola	1,4
2.	Srednja škola	32,1
3.	Bakalaureat (Dodiplomski)	20,6
4.	Master	5,4
5.	Doktorat	0,2
6.	Ne idem u školu / ne studiram	39,4
7.	Bez odgovora	0,9

E2. Šta/Što biste rekli: Idete li u školu/na fakultet: Jako rado, rado, kako kada, nerado ili jako nerado. (N=599)

1.	Jako rado	15,9
2.	Rado	39,4
3.	Nekada rado / nekada nerado	32,9
4.	Nerado	5,0
5.	Jako nerado	2,0
6.	Ne znam / Bez odgovora	4,8

E3. Kakav je, prema Vašem mišljenju, svakodnevni život u Vašoj školi / na fakultetu? (N=599)

1.	Jako naporan i stresan	8,8
2.	Naporan i stresan	19,5
3.	Donekle naporan i stresan	39,9
4.	Lagan i ne naročito/osobito stresan	20,7
5.	Jako lagan i u potpunosti bez stresa	4,0
6.	Ne znam / Bez odgovora	7,0

E4. Koji je bio Vaš prosjek ocjena u zadnjoj godini? (N=599)

1.	Između 1.0-2.0 (5.0 – 6.5)	2,0
2.	Između 2.1-3.0 (6.6 – 7.5)	12,0
3.	Između 3.1-4.0 (7.6 – 8.5)	40,7
4.	Između 4.1-5.0 (8.6 – 10.0)	30,6
5.	Ne znam / Bez odgovora	14,7

E5. Smatrate li da se u Vašoj školi / na fakultetu kupuju ocjene i ispiti? (N=599)

1.	Da, često	13,7
2.	Da, ponekad	22,2
3.	Da, ali jako rijetko	15,5
4.	Ne, nikada	27,7
5.	Ne znam / Bez odgovora	20,9

E5a. Da li ste Vi osobno/lično... (N=308)

	Čuli za slučaj kupovine ocjena u Vašoj školi/na fakultetu	Svjedočili slučaju kupovine ocjena u Vašoj školi/na fakultetu	Sudjelovali u kupovini ocjena u Vašoj školi/na fakultetu
Da	51,3	6,2	1,9
Ne	43,2	84,4	91,6
Ne želi odgovoriti	5,5	9,4	6,5

E6. Koliko sati u prosjeku učite dnevno? (N=599)

1.	Do 1 sat	18,4
2.	U prosjeku 1-2 sata dnevno	25,9
3.	U prosjeku 2-3 sata dnevno	24,0
4.	U prosjeku 3-4 sata dnevno	12,7
5.	Više od 4 sata dnevno	8,2
6.	Ne znam / Bez odgovora	10,9

E7. Koje ste privatne instrukcije koristili tokom/tijekom prošle godine? (N=599)

1.	Instrukcije iz stranog jezika	3,5
2.	Instrukcije iz prirodnoslovnih nauka/znanosti (matematika, fizika, hemija/kemija)	9,5
3.	Instrukcije iz društvenih ili humanističkih nauka/znanosti (sociologija, psihologija, historija/povijest, ekonomija) Instrukcije iz umjetnosti (npr. muzika/glazba)	1,0
4.	Instrukcije iz umjetnosti	0,2
5.	Nisam koristio/la privatne instrukcije tokom/tijekom prošle godine	85,8

E9. Koja od sljedećih tvrdnji vezanih uz izbor Vašeg fakulteta / visoke škole najbolje opisuje Vašu situaciju? (N=599)

1.	Studiram (studirao/la sam / studirat ću) onaj studij koji sam želio/ljela / želim studirati	51,9
2.	Odabrao/la sam / odabrat ću studij koji mi osigurava posao, iako taj studij ne odgovara mojim željama	11,0
3.	Odabrao/la sam / odabrat ću studij za koji smatram da postoje realne šanse da ga mogu upisati, iako taj studij ne odgovara mojim željama	4,3
4.	Ne znam / Bez odgovora	32,7

E10. Koliko ste općenito zadovoljni/nezadovoljni kvalitetom obrazovanja u Bosni i Hercegovini?

1.	Jako zadovoljan/na	5,7
2.	Zadovoljan/na	26,4
3.	Niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na	37,7
4.	Nezadovoljan/na	16,6
5.	Jako nezadovoljan/na	8,1
6.	Ne znam / Bez odgovora	5,5

E11. Ukoliko biste mogli birati, gdje biste se najradije obrazovali?

1.	U javnoj obrazovnoj ustanovi u Bosni i Hercegovini	38,0
2.	U privatnoj obrazovnoj ustanovi u Bosni i Hercegovini	7,8
3.	U javnoj obrazovnoj ustanovi u inostranstvu/inozemstvu	30,8
4.	U privatnoj obrazovnoj ustanovi u inostranstvu/inozemstvu	7,0
5.	Ne znam / Bez odgovora	16,4

E12. Ukoliko biste mogli birati, za koji biste se od sljedećih obrazovnih puteva odlučili?

1.	Strukovna srednja škola (pruža Vam priliku da se obrazujete za posao mehaničara, električara itd.)	23,3
2.	Sveučilište ili univerzitet	62,4
3.	Ne znam / Bez odgovora	14,3

E13. Jeste li ikada učestvovali/sudjelovali u nekom stažiranju/volontiranju/dodatnoj kvalifikaciji/pripravništvu?

1.	Da	17,2
2.	Ne	78,7
3.	Ne znam / Bez odgovora	4,1

E14. Vjerujete li da ćete nakon završetka bakalaureata/master studija/doktorata brzo naći posao? (N=263)

1.	Da, vjerujem da ću odmah nakon toga naći posao	17,1
2.	Da, vjerujem da ću nakon nekog vremena naći posao	39,2
3.	Ne, ne vjerujem da ću brzo nakon toga naći posao	30,8
4.	Ne znam / Nadam se	12,9

E15. Da li ste trenutno zaposleni (na puno radno vrijeme ili skraćeno/povremeno)?

1.	Da	20,6
2.	Ne	77,1
3.	Ne znam / Bez odgovora	2,3

E16. Koliko sati sedmično/tjedno prosječno radite? (N=207) (M=42,18)

1.	1 - 20	9,2
2.	21 - 39	3,9
3.	40	34,3
4.	41 -59	34,8
5.	60 i više	8,2
6.	Ne znam / Bez odgovora	9,7

E17. Da li radite "u struci" tj. u zanimanju za koje ste se školovali odnosno za koje se školujete? (N=207)

1.	Nemam izučeno zanimanje	4,8
2.	Da, radim u zanimanju za koje sam se školovao/la / za koje se školujem	35,3
3.	Da, na određeni način	18,8
4.	Ne, ne radim u zanimanju za koje sam se školovao/la	35,7
5.	Ne znam / Bez odgovora	5,3

E18. U kojem od sljedećih sektora biste željeli raditi?

1.	U javnoj upravi	57,8
2.	U privatnom sektoru	19,9
3.	U nevladinim organizacijama	7,4
4.	U međunarodnim organizacijama (Svjetska banka, OSCE, UNDP itd.)	12,7
5.	Nešto drugo	2,2

E19. Navest ću vam 5 faktora/čimbenika za koje ljudi u Bosni i Hercegovini smatraju da su važni pri nalaženju posla. To su: poznanstva / prijatelji, stručnost, nivo/razina obrazovanja, političke veze, sreća. Molim Vas da ove faktore/čimbenike poredate prema važnosti tako da na prvo mjesto stavite faktor/čimbenik za koji smatrate da je najvažniji pri nalaženju posla, na drugo mjesto onaj za koji smatrate da je drugi po važnosti itd.

	Element	Rangovi					
		1	2	3	4	5	6
E19A	Poznanstva / Prijatelji	48,9	20,5	12,7	10,6	5,5	1,7
E19B	Stručnost	12,3	30,8	24,7	19,3	12,0	1,0
E19C	Nivo/razina obrazovanja	12,5	18,2	30,0	27,7	9,8	1,4
E19D	Političke veze	17,1	21,7	13,3	26,2	16,9	4,0
E19E	Sreća	6,2	7,2	18,0	14,4	50,2	3,9
E19F	Nešto drugo	2,8	1,5	1,2	1,6	5,1	87,7

E20. Navest ću vam još 4 faktora/čimbenika za koje se smatra da su važni pri donošenju odluke o prihvatanju/prihvatanju radnog mjesta. To su: primanja / plaća, sigurnost radnog mjesta, mogućnost rada sa simpatičnim ljudima, zadovoljstvo poslom. Kao i na prethodnom pitanju, poredajte ove faktore/čimbenike prema važnosti tako da na prvo mjesto stavite faktor/čimbenik za koji smatrate da je najvažniji pri donošenju odluke o prihvatanju radnog mjesta, na drugo mjesto onaj za koji smatrate da je drugi po važnosti itd.

	Element	Rangovi				
		1	2	3	4	5
E20A	Primanja / Plaća	45,4	32,1	11,2	8,8	2,1
E20B	Sigurnost radnog mjesta	30,0	39,7	19,6	8,2	2,5
E20C	Mogućnost rada sa simpatičnim ljudima	6,0	14,7	34,1	43,5	1,7
E20D	Zadovoljstvo poslom	15,0	12,4	33,4	35,7	3,6
E20E	Nešto drugo	3,6	0,9	1,6	3,7	89,6

E21. Koje su sve aktivnosti finansirali/financirali Vaši roditelji u svrhu povećanja Vašeg uspjeha u kasnijem školovanju ili zapošljavanju?

1.	Učešće/Sudjelovanje u ljetnim školama nauke/znanosti	2,69
2.	Instrukcije kako biste iz nekih predmeta u školi imali odličan uspjeh (zaključenu 5 na polugodištu ili kraju školske godine)	5,37
3.	Učenje stranih jezika u inostranstvu/inozemstvu	0,50
4.	Učenje stranih jezika (u školi stranih jezika)	8,07
5.	Pohađanje strane srednje škole	0,79
6.	Školovanje u inostranstvu/inozemstvu tokom/tijekom jedne ili više školskih godina tokom/tijekom srednje škole	0,59
7.	Pohađanje privatnog fakulteta	0,69
8.	Ništa od navedenog	85,16

DEMOKRACIJA/DEMOKRACIJA I POLITIKA

F1. Koliko često razgovarate sa roditeljima o političkim događanjima?

1.	Na dnevnom ili sedmičnom/tjednom nivou/razini	7,3
2.	Jednom u dvije/dva sedmice/tjedna	7,4
3.	Jednom mjesečno	9,3
4.	Rjeđe od jednom mjesečno	19,4
5.	Nikada	48,6
6.	Ne znam / Bez odgovora	8,1

F1a. A koliko često razgovarate sa prijateljima o političkim događanjima?

1.	Na dnevnom ili sedmičnom/tjednom nivou/razini	5,1
2.	Jednom u dvije/dva sedmice/tjedna	10,6
3.	Jednom mjesečno	10,5
4.	Rjeđe od jednom mjesečno	20,4
5.	Nikada	46,6
6.	Ne znam / Bez odgovora	6,9

F2. Koliko Vas lično/osobno zanimaju/ne zanimaju politička događanja? Procijenite Vaš interes na osnovi sljedeće skale/ljestvice?

		Jako me zanima-ju	Zani-maju me	Niti me zani-maju niti me ne zani-maju	Ne zan-ima-ju me	Uopšte/ Uopće me ne zani-maju	Bez od-gov-ora	\bar{x}
		1	2	3	4	5	9	
F2.1	Svjetska politika	3,3	11,8	27,7	27,6	26,7	3,0	3,65
F2.2	Politika na Balkanu	3,2	13,9	26,2	26,5	27,9	2,3	3,63
F2.3	Politika u Bosni i Hercegovini	4,9	20,9	26,8	21,1	24,2	2,1	3,40
F2.4.	Politika u EU	3,9	17,4	28,7	25,9	21,9	2,2	3,46

F3. U kojoj se mjeri Vaši politički stavovi i uvjerenja slažu s onima Vaših roditelja?

1.	Jako se slažu	5,2
2.	Uglavnom se slažu	30,6
3.	Malo se slažu	16,1
4.	Uopšte/Uopće se ne slažu	12,7
5.	Ne znam / Bez odgovora	35,4

F3a. Kada se govori o politici, obično se upotrebljavaju izrazi "liberalno" i "konzervativno". Molimo Vas da označite broj na skali/ljestvici od 1 do 10 koji najviše odgovara Vašem političkom stavu. ($\bar{x}=4,71$)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ne znam
10,4	3,0	4,5	5,2	21,3	12,8	5,4	2,9	0,5	2,1	32,0
Liberalno								Konzervativno		

F5. Ukoliko se možete sjetiti, koliko puta ste glasali/glasovali otkada imate pravo glasa?

1.	Na svim izborima na kojima sam imao/la pravo glasa	19,0
2.	Na većini izbora	9,5
3.	Na malom broju izbora	16,1
4.	Nikada	25,5
5.	Nemam pravo glasa	22,5
6.	Ne znam / Bez odgovora	7,4

F6. Šta/Što mislite, koliko Vaš glas utječe na to kako se upravlja (N=778)

Vlada / Skala	Jako utječe	Donekle utječe	Malo utječe	Uopšte/Uopće utječe	Bez odgovora	\bar{x}
	1	2	3	4	0	
Na državnom nivou/razini	2,4	13,1	36,8	34,7	13,0	3,19
Na entitetskom nivou/razini	2,6	11,1	36,5	36,5	13,4	3,23
Na lokalnom/kantonalnom nivou/razini	2,8	14,7	33,0	36,2	13,2	3,18

F7. Koji su Vaši glavni izvori informacija vezano uz praćenje političkih događanja?

1.	Internet	58,2
2.	TV	61,8
3.	Dnevne novine	11,7
4.	Radio	5,0
5.	Razgovori unutar porodice/obitelji	11,7
6.	Razgovori s prijateljima / poznanicima	11,9
7.	Društvene mreže	10,7
8.	Nešto drugo	2,0

F8. Vaša su politička uvjerenja općenito?

Kada danas ljudi govore o svojim političkim uvjerenjima, najčešće govore o "ljevici" i "desnici", te u skladu sa tim simpatiziraju više lijeve ili desne političke stranke. S obzirom na izraze "lijevo" i "desno" – kada izražavate Vaša politička uvjerenja i stavove – gdje biste sebe smjestili na sljedećoj skali/ljestvici?(M=5,40)

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	Ne znam
2,2	0,4	2,7	5,5	24,0	12,5	6,0	2,1	0,4	2,4	41,8
Ekstremno lijevo										Ekstremno desno

F9. Koliko mladi ljudi koji su aktivni u politici dobro zastupaju Vaše interese?

1.	Jako	1,1
2.	Donekle	20,2
3.	Malo	30,5
4.	Uopšte/Uopće ne	29,1
5.	Ne znam / Bez odgovora	19,1

F10. Koliko uopšteno/općenito imate/nemate povjerenja u sljedeće institucije? Vjerujete li tim institucijama u potpunosti, uglavnom vjerujete, uglavnom ne vjerujete ili im uopšte/uopće ne vjerujete?

		U potpunosti vjerujem	Uglavnom vjerujem	Uglavnom ne vjerujem	Uopšte/uopće ne vjerujem	Ne znam	\bar{x}
		1	2	3	4	0	
F10.1	Političke stranke	1,5	9,8	30,9	46,7	11,2	3,38
F10.2	Centralna izborna komisija - CIK	2,7	16,6	29,1	37,0	14,6	3,18
F10.3	Parlament BiH	1,2	10,7	29,4	45,9	12,8	3,38
F10.4	Vijeće ministara BiH	1,5	9,0	29,8	47,2	12,5	3,40
F10.5	Tijela lokalne uprave	5,7	18,9	31,4	31,9	12,2	3,02
F10.6	Državno tužiteljstvo	1,9	14,4	28,9	39,4	15,3	3,25
F10.7	Policija	8,2	37,8	24,2	21,6	8,2	2,65
F10.8	Ured za reviziju institucija BiH	1,4	15,8	33,5	31,3	18,0	3,15
F10.9	Vjerski vođe	8,4	31,9	22,2	26,3	11,3	2,75
F10.10	Sudstvo	3,1	28,0	26,4	30,7	11,9	2,96
F10.11	Mediji	2,8	28,4	34,4	25,5	9,0	2,91
F10.12	Sindikati	2,1	21,3	27,8	32,2	16,6	3,08
F10.13	Nevladine organizacije	4,4	25,8	27,9	27,6	14,3	2,92
F10.14	OHR	3,6	20,9	28,8	31,6	15,1	3,04
F10.15	Entitetski premijer	2,3	12,9	31,6	38,2	14,9	3,24

F11. Koliko ste uopšteno/općenito zadovoljni/nezadovoljni stepenom/stupnjem demokracije u Bosni i Hercegovini?

1.	Jako zadovoljan/na	2,7
2.	Zadovoljan/na	15,7
3.	Niti zadovoljan/na niti nezadovoljan/na	45,3
4.	Nezadovoljan/na	25,0
5.	Jako nezadovoljan/na	11,3

F13. Na koji način ste angažovani/angažirani u društveno političkim aktivnostima?

1.	Putem političke stranke	3,2
2.	Putem podrške kandidatu/stranci u predizbornoj kampanji	0,8
3.	Rad u mjesenoj zajednici ili lokalnoj vlasti	0,3
4.	Rad u nevladinom sektoru	0,5
5.	Izveštavanje o politici (mediji, blog...)	0,8
6.	Online rasprave o politici (forum)	0,6
7.	Građanski aktivizam	0,6
8.	Građanski protesti/prosvjedi	1,4
9.	Ostalo	0,1
10.	Nisam angažiran/a u društveno političkim aktivnostima	92,9

F14. Molimo odaberite tvrdnju koja najbolje odražava Vaše mišljenje u vezi sa demokracijom/demokracijom kao oblikom vladavine.

1.	Demokracija/demokracija je bolja od svih drugih oblika vladavine	35,3
2.	Za mene su demokratski i nedemokratski oblici vladavine isti	9,3
3.	U nekim slučajevima nedemokratska vlada može biti bolja od demokratske	12,9
4.	Ništa od navedenog	13,7
5.	Ne znam	19,0
6.	Odbija odgovoriti	9,8

UPRAVLJANJE I RAZVOJ

G1. Koliko su, prema Vašem mišljenju, sljedeći problemi uznemirujući za bosanskohercegovačko društvo?

	Skala/ljestvica uznemiravanja kao posljedica niže na- vedenih problema	Jako uzne- mir.	Ugla- vnom uzne- mir.	Niti uznemir. niti ne- uznemir.	Ugla- vnom nije uznemir.	Uopšte/ Uopće nije uzne- mir.	Ne znam
1.	Porast siromaštva	63,7	26,1	5,4	1,7	0,5	2,6
2.	Nezaposlenost	73,0	19,3	4,5	0,7	0,4	2,1
3.	Zagađenje okoliša	46,8	30,4	15,2	4,8	0,7	2,1
4.	Prijetnja terorizma	36,0	24,4	16,8	11,4	8,1	3,4
5.	Prijetnja širenja HIV-a/ Aids-a	30,0	28,8	18,5	11,2	7,5	4,1
6.	Prijetnja širenja hroničnih/kroničnih bolesti (rak, bolesti srca)	37,7	32,7	15,5	8,3	2,4	3,4
7.	Nekorektna primjena zakona	44,9	33,5	11,6	4,8	1,9	3,4
8.	Nesigurnost radnog mjesta	56,0	27,6	8,8	3,1	1,6	3,0
9.	Rizici za zdravlje i život na radnom mjestu	44,7	32,9	12,6	4,7	1,6	3,5
10.	Rizik da se građani koji rade u inostranstvu/ inozemstvu više nikad neće vratiti živjeti u BiH	38,1	17,3	17,2	11,3	11,2	4,9
11.	Opasnost od uličnog kriminala	39,8	33,0	14,9	6,9	2,4	3,0
12.	Različiti kriminalni i krijumčarski poslovi	48,4	31,1	12,4	3,8	1,6	2,8
13.	Klimatske promjene	43,9	33,8	13,3	4,4	1,6	3,0
14.	Nedovoljno efikasna borba protiv korupcije	52,6	31,6	9,2	2,4	0,7	3,6

G2. Kako će se, prema Vašem mišljenju, razvijati ekonomska/gospodarska situacija ljudi u Bosni i Hercegovini u idućih 10 godina?

1.	Jako će se poboljšati	5,6
2.	Donekle će se poboljšati	38,4
3.	Neće se promijeniti/ostat će ista kao sada	32,3
4.	Donekle će se pogoršati	10,8
5.	Jako će se pogoršati	6,4
6.	Ne znam / Bez odgovora	6,6

UNUTRAŠNJA I VANJSKA POLITIKA

H1. U kojoj mjeri se slažete/ne slažete s ulaskom BiH u EU?

1.	U potpunosti se slažem	25,0
2.	Uglavnom se slažem	30,0
3.	Niti se slažem niti se ne slažem	21,4
4.	Uglavnom se ne slažem	9,6
5.	U potpunosti se ne slažem	9,4
6.	Ne zna / Bez odgovora	4,7

H2. Molimo Vas da procijenite zašto i koliko je poželjno uključivanje BiH u Evropsku/ Europsku uniju. Molimo Vas da svoj odgovor date na skali/ljestvici od 1 – u potpunosti se slažem do 4 – u potpunosti se ne slažem.

	Uključivanje BiH u EU je poželjno jer omogućuje:	u potpunosti se slažem	uglavnom se slažem	uglavnom se ne slažem	u potpunosti se ne slažem	\bar{x}
		1	2	3	4	
1.	kvalitetniji i brži privredni razvoj	40,3	37,9	15,8	5,9	1,87
2.	bržu demokracizaciju društva	38,7	37,3	17,0	7,0	1,92
3.	viši životni standard ljudi	38,9	38,9	17,1	5,0	1,88
4.	bolju zaštitu ljudskih i manjinskih prava	39,7	39,9	14,4	5,9	1,86
5.	bolje upoznavanje kultura i religija drugih naroda	40,6	37,9	15,2	6,2	1,87
6.	bolje mogućnosti zapošljavanja	45,0	37,7	12,6	4,6	1,77
7.	bolje i kvalitetnije obrazovanje	42,9	36,8	15,2	5,1	1,82
8.	bolju vojnu zaštitu BiH	38,1	34,9	18,9	8,1	1,97
9.	veće mogućnosti za putovanja i sklapanja prijateljstava	46,2	37,3	11,7	4,9	1,75
10.	jer cijeli region/cijela regija to želi	36,1	34,6	19,9	9,5	2,03
11.	bolja zaštita okoliša	36,1	42,8	14,6	6,5	1,92

H3. Molimo Vas da procijenite zašto i koliko je nepoželjno uključivanje BiH u Evropsku/ Evropsku uniju. Molimo Vas da svoj odgovor date na skali/ljestvici od 1 – u potpunosti se slažem do 4 – u potpunosti se ne slažem.

	Uključivanje BiH u EU nije poželjno jer:	u potpunosti se slažem	uglavnom se slažem	uglavnom se ne slažem	u potpunosti se ne slažem	\bar{x}
		1	2	3	4	
1.	ugrožava nacionalni identitet svih naroda u BiH	8,5	24,1	41,3	26,1	2,85
2.	narušava suverenitet Bosne i Hercegovine	12,1	25,6	43,9	18,4	2,69
3.	povećava mogućnost ekonomske/ gospodarske eksploatacije BiH	18,2	35,5	33,5	12,8	2,41
4.	čini BiH zavisnom/ovisnom o razvijenim evropskim/europskim zemljama (kulturno, politički, ekonomski, itd.)	17,3	32,6	37,9	12,2	2,45
5.	ekonomskim/gospodarskim standardima i mjerama ograničava ekonomski/gospodarski razvoj BiH	14,4	32,7	36,1	16,8	2,55

H5. Koliko vjerujete/ne vjerujete institucijama EU?

1.	U potpunosti vjerujem	5,2
2.	Uglavnom vjerujem	25,1
3.	Niti vjerujem niti ne vjerujem	33,2
4.	Uglavnom ne vjerujem	13,1
5.	U potpunosti ne vjerujem	12,2
6.	Ne znam / Bez odgovora	11,3

H6. Kako biste ocijenili svoj stepen/stupanj informisanosti/informiranosti o EU?

1.	Nedovoljno sam informisan/a/informiran/a o EU	21,2
2.	Slabo sam informisan/a/informiran/a o EU	26,0
3.	Osrednje sam informisan/a/informiran/a o EU	36,1
4.	Veoma dobro sam informisan/a/informiran/a o EU	7,8
5.	Odlično sam informisan/a/informiran/a o EU	2,8
6.	Ne znam / Bez odgovora	6,2

H7. A kako biste ocijenili svoj stepen/stupanj informisanosti/informiranosti o programima EU za mlade?

1.	Nedovoljno sam informisan/a/informiran/a o programima EU za mlade	31,5
2.	Slabo sam informisan/a/informiran/a o programima EU za mlade	26,1
3.	Osrednje sam informisan/a/informiran/a o programima EU za mlade	28,9
4.	Veoma dobro sam informisan/a/informiran/a o programima EU za mlade	5,6
5.	Odlično sam informisan/a/informiran/a o programima EU za mlade	1,4
6.	Ne znam/bez odgovora	6,6

DEMOGRAFSKI MODUL

iDIPLOM. Koji je Vaš najviši završeni nivo/razina obrazovanja? A Vaše majke i Vašeg oca?

	Nezavršena i završena osnovna škola	Trogodišnja srednja škola	Četvero- godišnja srednja škola	Bakalaureat / Dodiplomski studij (VŠS)	Magisterij ili Doktorat (VSS)
Ispitanik/ca	18,7	13,9	47,4	17,2	2,7
Majka	23,6	25,7	44,5	4,4	1,7
Otac	10,5	29,8	49,4	7,9	2,3

DODATNI PODACI – EKONOMSKI STATUS

M1. Koliko imate računara/računala (desktop PC) ?

Ne posjeduje računar	14,7
1	74,7
2 i više	6,0

M2. Koliko imate laptopa?

Ne posjeduje laptop	54,1
1	36,1
2 i više	5,1

M3. Koliko imate tablet uređaja?

Ne posjeduje tablet	79,8
1	13,3
2 i više	1,2

M4. Koliko imate smartphone uređaja?

Ne posjeduje smartphone	37,0
1	37,2
2 i više	21,4

M5. Koliko automobila (ličnih/osobnih, drugih) ?

Ne posjeduje automobil	28,0
1	58,5
2 i više	9,3

M6. Koliko soba ima Vaš stan/kuća?

1	4,5
2	22,0
3	27,7
4	17,0
5 i više	18,2

M7. Koliko knjiga imate u stanu/kući?

0	7,0
Do 10	11,0
11 – 20	12,7
21 – 30	3,8
31 – 50	6,7
51 – 100	3,7
Više od 100	2,5
Ne znam / Bez odgovora	52,6

M8. Živate li u unajmljenom stanu/kući ?

Da	8,2
Ne	91,8

M9. Živate li u sopstvenom/vlastitom stanu/kući?

Da	90,9
Ne	9,1

M10. Imate li svoju sobu?

Da	91,3
Ne	8,7

M10. Imate li internetsku vezu?

Da	93,8
Ne	6,2

M11. Možete li mi, molim Vas, na osnovi ove karte reći, u koju se kategoriju mogu uvrstiti mjesečni izdaci Vašeg domaćinstva/kućanstva? Pod mjesečnim izdacima se misli na svakodnevne izdatke kao npr. za hranu, odjeću, komunikacije, režijske troškove, razonodu?

1.	Do 250 KM	3,5
2.	251 do 400 KM	2,8
3.	401 do 550 KM	5,1
4.	550 KM do 700 KM	7,9
5.	701 do 800 KM	7,9
6.	801 do 1100 KM	10,1
7.	1101 do 1350 KM	4,6
8.	1351 do 1850 KM	1,1
9.	1851 do 2700 KM	0,7
10.	Više od 2700 KM	0,4
11.	Ne želi odgovoriti/ nije htio odgovoriti	22,6
12.	Ne zna	33,5

ZANIMANJE

Šta/što radite trenutno? Da li ste ...?

Zaposlen/a na puno radno vrijeme	17,5	Student/ica	24,4
Zaposlen/a na skraćeno / povremeno radno vrijeme	2,7	Poljoprivrednik/ica	0,5
Samostalan rad /slobodna profesija	1,1	Vlasnik/ca firme/tvrtke /obrta	0,1
Nezaposlen/a	25,9	Nešto drugo	0,3
Učenik/ca	27,4		

Ukoliko ste zaposleni, kolika je Vaša prosječna mjesečna plaća?

Do 300 KM	78,0
301 – 500 KM	4,6
501 – 750 KM	3,1
751 – 1000 KM	0,7
1001 – 1500 KM	0,4
1501 – 2000 KM	0,3
Preko 2000 KM	1,1
Ne zna	11,7

BILJEŠKE O AUTORIMA

Dr. sc. Jusuf Žiga

Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu (Odsjek Sociologija) 1975. godine. Magistrirao je na Univerzitetu u Sarajevu 1982. godine (magistar društvenih nauka). Doktorirao je na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 1985. godine (doktor socioloških nauka). Zaposlen je na Fakultetu političkih nauka (rukovodilac Odsjeka sociologije) i na Medicinskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu u zvanju redovnog profesora. Bio je prorektor na Univerzitetu u Sarajevu u dva mandata (2000-2004), predsjednik Savjeta, te vršilac dužnosti dekana na Farmaceutskom fakultetu u Sarajevu, član Upravnog odbora Univerziteta u Sarajevu. Član je Savjeta za nauku pri Vijeću Ministara BiH. Do sada je objavio preko 250 naučnih i stručnih radova, uključujući i 25 knjiga iz oblasti Sociologije (Sociologije medicine, Sociologije bosanskohercegovačkog društva, Sociologije obrazovanja, Sociologije kulture). Sudjelovao je u preko 30 domaćih i internacionalnih naučnih kongresa i simpozija te u realiziranju 15 naučnoistraživačkih projekata. Jedan je od utemeljitelja i glavnih urednika časopisa "*Obrazovanje odraslih*". Dobitnik je Specijalne regionalne nagrade za doprinos razvoju cjeloživotnog učenja u Bosni i Hercegovini (Skopje 2004), Velike povelje sa značkom Medicinskog fakulteta u Sarajevu (2007), kao i niza drugih priznanja.

Dr. sc. Lejla Turčilo

Vanredna je profesorica na Odsjeku za žurnalistiku Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, gdje predaje predmete *Teorija medija*, *Mediji i politika* i *Online komunikacija*. Autorica je knjiga *Zaradi pa vladaj: politika-mediji biznis u globalnom društvu i u BiH* (Vlastita naklada, 2011) i *On-line komuniciranje i off-line politika u BiH* (Internews, Sarajevo, 2006) te koautorica knjiga: *Manjinske skupine i mediji u BiH* (sa Jelenkom Vočkić-Avdagić, Asadom Nuhanovićem i Validom Repovac Pašić; Fakultet političkih nauka, Sarajevo, 2010), *Izbori 2010. u BiH: kako su mediji pratili izbornu kampanju* (sa Davorom Markom, Tatjanom Ljubić i Radenkom Udovičićem; Media Plan Institut, 2010) i *Informacijska pismenost: smjernice za razvoj mrežnih modula* (sa Senadom Dizdar, Lejlom Hajdarpašić i Ešrefom Bebom Rašidović; UNSA, Sarajevo, 2014.). Objavila je naučne i stručne radove u časopisima u BiH, Hrvatskoj, Srbiji, SAD-u, Kolumbiji, Njemačkoj, Belgiji i Francuskoj. Sudjelovala je u brojnim naučnoistraživačkim projektima, koji su dio RRPP, COST i Tempus programa.

Mr. sc. Osmić Amer

Rođen je 1984. godine u Jajcu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu (Odsjek sociologija) 2007. godine. U maju 2007. godine stupio u radni odnos u svojstvu asistenta iz oblasti socioloških nauka na Fakultetu političkih nauka. Viši asistent je na metodološkoj grupaciji predmeta. Magistrirao je 2013. godine na Interdisciplinarnom postdiplomskom studiju na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Doktorski je kandidat na Odsjeku za sociologiju FPN-a Univerziteta u Sarajevu. Sudjelovao je na više projekata, od kojih se izdvajaju projekt BECAN (FP7) 10/2009 – 10/2012, Sociološki leksikon pod uredništvom prof. dr. Senadina Lavića. Učestvovao je na više naučnih i stručnih skupova i konferencija u zemlji i inostranstvu. Objavio je nekoliko znanstvenih i stručnih radova u indeksiranim bh. časopisima. Saradnik je na projektima sa RRPP, Asocijacijom XY, Centrom za sigurnosne studije Sarajevo.

Dr. sc. Sanela Bašić

Docentica na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu, na predmetima: *Osnove socijalne politike* (BA), *Siromaštvo i socijalna isključenost* (MA), *Nasilje u porodici* (MA) i *Etika socijalnog rada* (MA). Diplomirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (2001), zvanje magistra nauka kao stipendistkinja

Konrad Adenauer Fondacije stekla na Alice Salomon Univerzitetu primjenjenih znanosti u Berlinu (2004), a zvanje doktora nauka socijalnog rada na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu (2010). Dr. Bašić je članica Izvršnog odbora *Europske asocijacije fakulteta socijalnoga rada* (EASSW), Izvršnog odbora *Istočnoeuropske subregionalne asocijacije fakulteta socijalnog rada* (EEsrASSW) i *Inicijative za žensko liderstvo u akademiji za jugoistočnu Europu*. Trenutačno je stipendistkinja Fondacije Otvoreno društvo u okviru "*Academic Fellowship Program*". Područja naučnoistraživačkog interesa: socijalna politika u tranzicijskim društvima (porodična politika, zapošljavanje, penziona politika), siromaštvo i socijalna isključenost, porodično nasilje, te kompleksna sprega društvene nejednakosti, društvenih devijacija i socijalne pravde.

Dr. sc. Nedžma Džananović Miraščija

Rođena je u Sarajevu 1976. godine. Po struci je politologinja, a studij je završila na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu. Magistrirala je u prvoj generaciji Europskih studija u organizaciji *London School of Economics and Political Science*, Univerziteta u Bologni i Univerziteta u Sarajevu. Doktorat na temu *"Mogućnosti i ograničenja postnacionalne vanjske politike: Vanjska politika EU"* odbranila je na FPN-u u Sarajevu. Na Odsjeku politologije Fakulteta političkih nauka radi od 2007. godine, a u decembru 2012. godine birana je u zvanje docentice. Na dodiplomskom studiju predaje predmet Politike i institucije EU, a na master studiju Multilateralnu diplomatiju i Vanjsku politiku Europske unije. Autorica je jedne knjige (*Status pojedinca u postnacionalnim integracijama: Građanstvo EU*) i većeg broja naučnih i stručnih članaka iz domena vanjskopolitičke analize i eurounijskih integracija. Trenutno, angažirana je kao šefica bilateralnog istraživačkog projekta pod nazivom *"Mentoriranje, transformiranje i transferabilnost u procesu priključenja Europskoj uniji: Saradnja Slovenije i BiH u priključenju BiH Europskoj uniji"* koji se odvija u sklopu bilateralne naučne saradnje između BiH i Slovenije, a sudjeluje i u COST-akciji IS 1308 *"Populistička politička komunikacija u Europi: Razumijevanje izazova posredovanog političkog populizma za demokratske politike"* i to kao istraživačica i članica Menadžment komiteta akcije.

Dr. sc. Damir Kapidžić

Docent na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu iz oblasti komparativne politike. Doktorirao je iz političkih znanosti na Univerzitetu u Sarajevu na temu Demokratizacija u multietničkim državama (2014). Magistarski studiji iz međunarodnih odnosa završio je na Slobodnom univerzitetu Berlin, Humboldt univerzitetu u Berlinu i Univerzitetu u Potsdamu (2008), a diplomski studij iz političkih znanosti na Univerzitetu u Sarajevu (2005). U zvanje docenta na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu izabran je 2014. godine. Objavio je desetak znanstvenih i stručnih članaka u međunarodno indeksiranim časopisima i poglavlja knjiga na temu demokracije i institucija u postkonfliktnim i multietničkim državama, te međunarodne uloge Europske unije. Redovan je učesnik i izlagač na međunarodnim i domaćim znanstvenim skupovima. Suradnik je na projektima sa London School of Economics (LSE), Univerzitetima u Baselu, Beogradu, Cirihi, Ljubljani i Zagrebu, Friedrich Ebert Fondacijom BiH, Istraživačkim centrom Analitika Sarajevo, te Centrom za sigurnosne studije Sarajevo. Tijekom 2014. i 2015. godine bio je na studijskim boravcima na Univerzitetu u Cirihi i na LSE, 2012. i 2014. godine radio je terenska istraživanja u Istočnoj Africi sa LSE. Član je Udruženja za političke nauke u Bosni i Hercegovini, International Studies Association i American Political Science Association.

Mr. sc. Jelena Brkić Šmigoc

Rođena je u Sarajevu, 1979. godine. Magistrica je psiholoških znanosti i doktorska kandidatkinja na Odsjeku za psihologiju, Filozofskog fakulteta u Sarajevu, Univerzitet Sarajevo. Trenutačno radi na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu kao viši asistent na psihološkoj grupi predmeta. Objavila je nekoliko znanstvenih radova. Sudjelovala je na više domaćih i međunarodnih kongresa i simpozija. Od 2009. do 2013. godine bila je angažirana kao glavna istraživačica na BECAN projektu ("*Balkan Epidemiological Study on Child Abuse and Neglect*") koji se realizirao u sklopu Sedmog okvirnog programa za istraživanja i tehnološki razvoj (FP7) Evropske unije. Bila je na studijskom boravku na Univerzitetu u Pittsburghu (Sjedinjene Američke Države) u 2006. godini. Uže polje istraživačkog interesa su joj teme iz socijalne i političke psihologije, te problem viktimizacije djece.

